

YAKIN ÇAĐ TARİHİ

ALANINDA ARAŞTIRMALAR VE DEĞERLENDİRMELER

EDİTÖR

Doç. Dr. Hacer GÖL

ARALIK 2025

YAYIN KODU

gece
kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Yaşar Hız
Yayına Hazırlayan / Gece Kitaplığı

Birinci Basım / Aralık 2025 - Ankara
ISBN / 978-625-8570-16-8

© copyright

Bu kitabın tüm yayın hakları Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Gece Kitaplığı

Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak
Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA
0312 384 80 40
www.gecekitapligi.com / gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt

Bizim Büro
Sertifika No: 42488

**YAKIN ÇAĐ TARİHİ
ALANINDA ARAŞTIRMALAR VE
DEĞERLENDİRMELER**

ARALIK 2025

EDİTÖR

Doç. Dr. Hacer GÖL

gece
kıtaplđı

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

DAMAD VEZİR SEYYİD AHMED PAŞA’NIN ERZURUM VE SİVAS EYALETLERİNDEKİ MUHALLEFATI VE MİRİYE BORÇLARI

Mehmet BEŞİRLİ 7

BÖLÜM 2

XIX. YÜZYILDA OSMANLI AKDENİZİ’NDE KOLERANIN SEYRİ VE İTALYA’DAN GELEN KOLERA TEHDİDİNE KARŞI OSMANLI DEVLETİ’NİN ALDIĞI ÖNLEMLER

Özge TOGRAL 25

BÖLÜM 3

OSMANLI-RUS SAVAŞININ (1806-1812) İKİNCİ YARISINDA TRABZON EYALETİNİN SEFER YÜKÜMLÜLÜĞÜ: TRABZON EYALET YÖNETİMİ VE SAVAŞ EKONOMİSİ

Mehmet BEŞİRLİ 37

BÖLÜM 4

TARİHİN DEHLİZLERİNDEN KALMIŞ ŞAHSİYETLERİN TEREKELERİ: KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ

Metin SEYYAR 61

BÖLÜM 1

DAMAD VEZİR SEYYİD AHMED PAŞA'NIN ERZURUM VE SİVAS EYALETLERİNDEKİ MUHALLEFATI VE MİRİYE BORÇLARI

Mehmet BEŞİRLİ¹

¹ Prof. Dr., Samsun Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, mehmet.besirli@samsun.edu.tr, ORCID: 0000.0003.3479.7292.

Giriş

Müsadere “kişinin malvarlığının tamamına yahut bir kısmına, herhangi bir bedel ödenmeden devlet adına el konulması”dır (Yılmaz, 2010: 433). Osmanlı Devleti’nde müsadere, genellikle görevini ihmal eden, hilaf-ı rıza hareketlerde bulunan, reayaya zulmeden, devletin başına muzır olan, haksız kazanç sağlayan, devlete ihanet ve isyan eden ve memuriyete yakışmayan hal içinde bulunan devlet görevlilerinin öldürülmesi ve mallarına el koyulması şeklinde tezahür etmiştir (Kalıpçı, 2013: 129-173). Ayrıca eceliyle “vefat eden devlet görevlilerinin muhallefatlarına devletçe el konulması” da müsadere kapsamında ele alınmıştır (Akyılmaz, 2008: 404).

Müsadere uygulamasında ölen görevlinin vefatıyla beraber mallarının tespiti için merkezden bir mübaşirle beraber bölgedeki vali ve kadılar görevlendirilmekte, ölen görevliye ait muhallefatın tespiti bunlar tarafından yapılmaktaydı (Özcan, 2005: 406).

Muhallefat, Arapça muhallef kelimesinin çoğulu olup ölen şahısların geride bıraktığı tüm mal varlığı için kullanılan bir terimdir. “Geriye kalan, geride bırakılan” anlamında tereke veya terike olarak da kullanılmıştır (Özcan, 407-407). Müsadere edilen malların, görevliler tarafından tutulan kayıtlarını içeren defterlere de muhallefat defterleri denir. Metrukat, tereke ve kassam terimleri de muhallefatla aynı anlamı taşımaktadır. Bu defterlerde özellikle devlet görevlilerinin mallarının müsadere sonucunda ortaya çıkmış, ölen kişinin her türlü malı, nakdi, borç ve alacakları yer almıştır.

İstanbul dışında yapılan müsaderelerde tespit edilen ve kayıt altına alınan taşınması mümkün olmayan mallar, yerinde müzayede usulü ile satılır ve parası, değerli ve nakliyesi zor olmayanlar da doğrudan İstanbul’a gönderilirdi. Malları müsadere edilen kişilerin eşi, çocuğu ve diğer mirasçılara ait olan eşyalar bu müsaderenin dışında tutulur böylece aileler mağdur edilmemeye çalışılırdı (Telci, 2007: 161; Ünal, 1987: 101-102).

Bu çalışmada Süleyman Paşazade Vezir Damad Seyyid Ahmed Paşa’nın yaşamından kesitler verilerek Erzurum ve Sivas eyaletlerindeki serveti, servetinin yazım ve müsadere süreci, eşi III. Mustafa’nın kızı Hatice Sultan ve miriye olan borçları incelenmiştir. Çalışmanın kaynağı, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi ile Sivas şer’iyye sicillerine yansıyan emirler, tereke ve müsadere sürecini ihtiva eden kayıtlardır.

Seyyid Ahmed Paşa’nın Ailesi ve Hatice Sultan ile Evliliği

Seyyid Ahmed Paşa, Kız Alizade Süleyman Paşa’nın oğludur. Süleyman Paşa, Kız Alizade diye meşhurdur. Mayıs 1738 (Muharrem 1151)’de Edirne Bostanbaşı, 7 Şubat 1744 (23 Zilhicce 1156) tarihinde vezirlikle Hotin muhafızı, Nisan 1745 (Rebiyülevvel 1158)’de Bosna valisi, Kasım-Aralık 1746 (Zilkade 1159)’da Anadolu valisi olmuştur. Süleyman Paşa, 6 Ocak 1748 (5 Muharrem 1161)’de Sultan III. Ahmed’in kızı, I. Abdülhamid ile III. Mustafa’nın kız kardeşi Zübeyde Sultan ile nikahlanarak damad-ı şehriyari olmuştur. Bu evlilik ancak 6 ay sürmüş, paşa 28 Temmuz 1748 (2 Şaban 1161) tarihinde Karahisar-ı Sahib’de vefat etmiştir (Mehmet Süreyya, 1996: 1547; Uzunçarşılı, 1932: 167).

Seyyid Ahmed Paşa, çeşitli zamanlarda Payitaht İstanbul ile Anadolu’dan Rumeli’ye kapıcıbaşı, mirimiran ve vezirlik rütbelerini haiz olarak devlet hizmetinde uzun süre muhasıllık, mutasarrıflık, seraskerlik, muhafızlık ve valilik gibi birçok görevlerde bulunmuştur. 1784’te Sultan III. Mustafa’nın kızı ve III. Selim’in kız kardeşi Hatice Sultan ile evlenerek babası gibi damad-ı şehriyari ünvanı ile hanedana damat olmuştur. Eşi Hatice Sultan, 13 Haziran 1768 (27 Muharrem 1182) tarihinde Topkapı Sarayı’nda doğmuştur. Aynı anne ve babadan olan ablası Beyhan Sultan kendisinden üç yaş büyüktü. Anneleri, Sultan III. Mustafa’nın üçüncü kadını Abdullah kızı Adilşah Kadınefendi’dir (BOA, Cevdet Evkaf:

304/15478; Sakaoğlu, 2015: 477). Hatice Sultan, Beyhan Sultan üçüncü yaşını tamamlarken 13 Haziran 1768 (27 Muharrem 1182) tarihinde pazartesi günü dünyaya gelmiştir (Ersöz, 2020: 91). Doğumu ile ihsan verilmesi gereğini belirten bir belgede “şehir-i mezbûrun yirmiyedinci Pazartesi günü izzetlü ismetlü Hadice Sultân alüyyetü’s-şân hazretleri dünyaya teşrîf buyurduklarında” ifadesi bu tarihi teyit etmektedir (TS. MA.d: 2413/3). Doğumu Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa’ya bir hatt-ı şerif ile bildirilmiş ve üç gün boyunca top şenlikleri yapılmıştır (TS., MA.e: 286.17/2-3-5; TS., MA.d: 2413/3).

Adilşah Kadın, kızları Beyhan ve Hatice sultanlar uygun yaşa eriştiğinde evlendirilmeleri için amcaları Sultan I. Abdülhamit’ten ricada bulunmuştur. Sultan da Sadrazam Mehmed Paşa’ya yazdığı bir yazıda biraderinin kerimeleri Beyhan ve Hatice sultanlara uygun damat adaylarının seçilmesini istemiş, bunun üzerine Beyhan Sultan’a Halep valisi Silahtar Mustafa Paşa, Hatice Sultan’a da Hotin muhafızı Seyyid Ahmed Paşa namzet olarak belirlenmiştir. Akabinde Beyhan Sultan’a nikah, Hatice Sultan’a da nişan yapılması kararı alınmış, böylece Hatice Sultan ile ablası Beyhan Sultan’ın evlilik süreci başlatılmıştır (TS.MA.e.: 807-90/1). 19 yaşında olan Beyhan Sultan, 1784 yılında Halep valisi Silahtar Mustafa Paşa ile evlendirildi. Hatice Sultan’ın da Hotin muhafızı Seyyid Ahmed Paşa ile evliliği ile ilgili ilk adım atıldı. Ablası evlendiğinde 16 yaşında olan Hatice Sultan da, 1784’te çifte bir kutu içerisinde iki adet nişan yüzüğü hediye edilmek suretiyle Seyyid Ahmed Paşa ile nişanlandı (TSMA.e. 807-90, 2-3), nikahları da 1786’da İstanbul’da kıyıldı (Özen, 2023: 71). Sultan I. Abdülhamid, Yeni Saray’ın bulunduğu meydandaki Zeynep Sultan Sarayı’nı yeğeni Hatice Sultan’a düğün hediyesi olarak verdi (BOA, HAT: 1451-61/1).

Seyyid Ahmed Paşa, düğünden birkaç gün sonra Hotin’e döndü. Hatice Sultan ise İstanbul’da kaldı. Bu dönemde sık sık görev yeri değişen Ahmed Paşa ile Hatice Sultan’ın görüşmeleri belirli aralıklarla paşa İstanbul’a geldiğinde gerçekleşti (Ustaoglu, 2021: 468-477).

Hatice Sultan, sarayda iyi bir eğitim aldı. Çocukluğu sarayda kardeşleri Şah, Beyhan Sultan ve Şehzade Selim ile geçti. Kendisine birçok gelir tahsis edildi. Babası III. Mustafa altı yaşında vefat edince annesi ve ablaları ile eski saraya gönderildi. Eğitimini burada sürdürdü (Sakaoğlu, 2015: 477; Irmak, 2020: 86; Ersöz, 2020: 91).

Hatice Sultan, ağabeyi Sultan III. Selim’in reform sürecinde bilhassa mimaride Batılı bakış açısına uygun eserler yaptırarak yenilikleri destekledi. Özellikle Neşedabad Sarayı’nın düzenlenmesinde Batılı mimari tarzın etkisi görüldü (Ersöz, 1991: 25). Osmanlı Sarayı’na Fransız sanatı ve kültürünün girmesine vesile olan Hatice Sultan, Fransız Ressam A. I. Melling’in saraya gelişiyle İstanbul’da Avrupalı tarzda mimari eserler yaptırmayı sürdürdü (Sakaoğlu, 2015; 477-482).

1822 senesinde vefat eden Hatice Sultan, ablası Beyhan Sultan gibi, ağabeyinin öz, kendisinin de üvey annesi olan Mihrişah Valide Sultan’ın Eyüp’teki türbesine defnedildi (Uluçay, 2021: 157-158; Özen, 227-229).

Sultan Hatice Sultan evlendiğinde eşi Seyyid Ahmed Paşa orta yaşlı idi ve evli oldukları süre içinde çocukları olmamıştır. Ancak Ahmed Paşa’nın Alaaddin, Mustafa ve Osman adlı çocukları bulunuyordu (BOA, Cevdet Dahiliye: 238-11899) ve bunlar da devlet idaresinde görev almıştır. Nitekim H. 1219 senesinde Alaaddin Paşa’nın talebine istinaden kardeşleri Osman ve Mustafa’ya kapıcıbaşılık rütbesi verilmiştir (BOA, Cevdet Dahiliye: 238-11899).

Büyük oğul Alaaddin Paşa, babası Ahmed Paşa’nın vefatından sonra Erzurum, Sivas ve benzer yerlerde vali olarak görev yapmış ve Sivas’ta vefat etmiştir. Alaaddin Paşa’nın da Mehmed Celaleddin Bey, Mehmed Münip Bey, İbrahim Bey, İsmail Bey, Mehmed Bahaeddin Bey ve Ali Bey adında çocukları vardı (Aydın, 2019: 138-139). Ailenin büyüğü Süleyman

Paşa'nın Sivas'ta vakıfları mevcuttu. 1838 yılında bu vakıftan Alaaddin Paşa'nın çocuklarına tevliyet hissesi intikal etmiştir (Aydın, 2019: 138).

Seyyid Ahmed Paşa'nın diğer oğlu Mustafa Bey'in de büyük dedesinin ismine izafeten Süleyman Bey (kayıtta Selman Bey şeklinde geçmektedir) adında bir oğlu vardı. 23 Temmuz 1833 (5 Rebiyülevvel 1249) tarihli bir kayda göre Süleyman Bey'e de büyük dedesinin vakfından yine tevliyet hissesi intikal ettiği anlaşılmaktadır. "Sivas'da Süleyman Bey Vakfı mütevelliliği hissedarı Seyyid Alâaddin Bey b. Seyyid Ahmed Paşa'nın vefatıyla hisselerinin oğullarına verilmesi" ifadesi bunu teyit etmektedir (Aydın, 2018: 117). Ancak yine aynı çalışmada bu isim Selman değil "medîne-i mezbûrede vâki' Süleyman Bey nâm sahibü'l-hayrın vakfından ... üç buçuk sehm hissesi üç kıt'a berat-ı âlişân ile es-Seyyid Alâaddin Bey b. merhûm es-Seyyid Ahmed Paşa'nın uhdesinde olduğu" alıntısında olduğu gibi Süleyman şeklinde okunmuştur. Seyyid Mustafa ile Seyyid Alaaddin kardeş olup, Süleyman Bey'in (sonra paşa) oğullarıdır. Burada olduğu gibi bazı kayıtlarda da Süleyman ismi yazılırken y harfi kullanılmadığından ismin Selman şeklinde okunduğu düşünülmektedir. Nitekim "hâlâ Bozok sancağına mutasarrıf olan Süleyman Paşazade Ahmed Paşa" ile ilgili bir kayıtta da y harfi kullanılmamıştır (BOA, Cevdet Dahiliye: 234-11693/4).

Damat Seyyid Ahmed Paşa'nın Görevleri

Seyyid Ahmed Paşa, Osmanlı Devleti'nde İstanbul ile Anadolu ve Rumeli bölgelerinde kapıcıbaşılıktan başlayarak mirimiranlık ve vezirlik rütbelerini alarak uzun süre muhasıllık, mutasarrıflık, seraskerlik, muhafızlık ve valilik gibi görevlerde bulunmuştur. 1780 yılında mirimiran rütbesiyle Bozok mutasarrıfı tayin edilmiştir (Mehmed Süreyya, 1996: 206). Bu süreçte Anadolu muhafızlığı görevi de paşanın uhdesinde bulunuyordu. 4-13 Haziran 1781 (Evasıt-ı Cemaziyelahir 1195) tarihinde Seyyid Ahmed Paşa'ya yazılan bir emirde Mora muhassılı Ali Bey'in görevden alındığı yerine Vezir Seyyid Ahmed Paşa'nın atandığı belirtilmektedir. Bu atamanın yapıldığı sırada Seyyid Ahmed Paşa'ya sabık Anadolu muhafızı denilmesinden paşanın bu görevinin daha önce sona erdiği anlaşılmaktadır. Ahmed Paşa'ya yazılan hükümde Mora tarafından gönderilen haber ve yazılardan sabık Mora muhassılı Ali Bey'in ahaliye zulüm ve mezalim yaptığı, tahammüllerinden fazla akçe aldığı ve mazlumlara katlettiği anlaşıldığından görevinden azledildiği ve yerine Mora muhassıllığına atandığı belirtildikten sonra, paşaya sabık muhassılın Anadolu kalesine kalebent edilip emvalinin miri için zapt edilmesi ve ahaliden aldığı malların sahiplerine iadesini gerçekleştirmesi emredilmiştir (BOA, Cevdet Dahiliye: 92-4593). 16 Eylül 1781 (27 Ramazan 1195) tarihinde Mora muhassılı Vezir Ahmed Paşa'ya yazılan bir başka fermanla H. 1196 senesine mahsuben Mora ceziresinden vaki kazaların hane-i avarız ve bedel-i nüzullerinin tahsilinin uhdesine kaydedildiği belirtilerek avarız malı ve vezne harcının peşin olarak Hazine-i Amire'ye göndermesi emredilmiştir (BOA, AE.SABH.I: 338-23559). Seyyid Ahmed Paşa'nın Mora eyaletine mutasarrıf olduğu H. 1195 senesi Recep ayından (Haziran-Temmuz 1781) ayrıldığı H. 1196 senesi Şevvaline (Eylül-Ekim 1782) kadarki süreç için de gelir ve gider defteri düzenlenmiştir. Mora'daki kazaların bütün kocabaşılar, tahsildar-ı emval olan cizyedârlar ve Seyyid Ahmed Paşa'nın kethüdası ile hazinedarının da hazır olduğu halde Mora mahkemesinde reayanın verdiği bilgiler doğrultusunda yazım yapılarak toplam gelir ve giderler deftere kaydedilmiştir (TS., MA.d: 4248).

31 Mayıs 1783 (28 Cemaziyelahir 1197) tarihinden itibaren Hotin kalesi muhafazası şartıyla Hotin sancağına ilhaken Yanya sancağı, Seyyid Ahmed Paşa'ya tevcih olunmuştur (BOA, AE.SABH.I: 183-12180). Seyyid Ahmed Paşa, göreve atandıktan sonra 13 Ağustos 1783 (14 Recep 1197) tarihinde Hotin kalesi binalarında kullanılmak üzere iki ocak demirci amelesine ihtiyaç olduğunu merkeze bildirmiştir (BOA, Cevdet Askeriye: 1115-49405). Yine 17 Ekim 1783 (20 Zilkade 1197) tarihli bir hükümde Hotin kalesinin yerli neferlerinin

yoklamasına dair Muhafız Ahmed Paşa'ya emir verilmiştir (BOA, Cevdet Askeriye: 1098-48474).

18 Haziran 1784 (29 Recep 1198) tarihinde Seyyid Ahmed Paşa'ya yazılan bir hükümde Vidin muhafızlığına atandığı ve halefi gelinceye kadar Hotin kalesini muhafazaya devam etmesi emredilmiştir (BOA, Cevdet Askeriye: 171-52165). Yine aynı tarihte sabık Boğdan başbuğu Ahmed Paşa'nın idamı ile başının gönderilmesine dair Rumeli valisi ve İsmail Seraskeri Abdi Paşa ile Vidin muhafızı Seyyid Ahmed Paşa da görevlendirilmiştir (BOA, Cevdet Askeriye: 91-4523).

Seyyid Ahmed Paşa, daha sonra Anadolu valisi ve İsmail Seraskeri olarak atandı (Mehmet Süreyya, 1996: 206-207). 13 Kasım 1784 (29 Zilhicce 1198) tarihinde paşaya bu görevleri uhdesinde kalmak şartıyla Özi eyaleti ile Silistre seraskerliği görevi verildi. Vidin muhafızı Seyyid Ahmed Paşa'nın Özi eyaleti ile Silistre seraskerliğine, selefi Ebubekir Paşa'nın da Vidin ve Niğbolu sancaklarına tayin edildiklerine dair sadrazamın arzına istinaden hatt-ı hümayun yazılmıştır (TS.MA.e: 803-56).

16 Mart 1785 (5 Cemaziyelevvel 1199) tarihli bir fermanla Özi valisi ve Silistre canibi seraskeri Vezir Seyyid Ahmed Paşa'nın maiyetinde istihdam edilmek ve Silistre'de mevcut bulunmak üzere top arabacıları ocağından bir adet orta neferleri üzerine ağa vekili tayin olunan görevliye günlük 10 çift ekmek, 2 vukiyye et ve bir kile arpa, alemdar tayin olunan görevliye de günlük 3 çift ekmek, 1 vukiyye et ve yarım kile arpa verilmesi emredilmiştir (BOA, AE. SABH.I: 219-14486). 9 Mayıs 1785 (29 Cemaziyelahir 1199) tarihinde de savaş ya da ihtiyaç duyulması halinde bir mahalle memuriyetle gitmek ve barış zamanında da maaş ve tayinatları vali tarafından verilmek üzere 200 nefer süratçi yazılması için Özi valisi ve Silistre seraskeri Seyyid Ahmed Paşa görevlendirilmiştir. (BOA, Cevdet Askeriye: 1043-45807). Yine 29 Temmuz 1785 (22 Ramazan 1199) tarihinde Anadolu valisi ve İsmail seraskeri Seyyid Ahmed Paşa, İsmail kadısı ve İsmail kalesi bina emini dergah-ı ali kapıcıbaşlarından Halil'e yazılan bir hükümde İsmail kalesi binası tamiri için H. 1298 senesine mahsuben Yenipazar, Köstence ve sair kazalardan araba ve cerahor amelesinin acele gönderilmesi için daha önce emir yazıldığı, ancak kazaların ilam yazarak bunların tamamının affedilmesini istedikleri, bunun mümkün olmadığı belirtilmiş, H. 1199 senesinde ilgili amele ve arabanın kazalardan gönderilmesi ve ne kadar gönderildiğinin de İstanbul'a yazılması emredilmiştir (BOA, Cevdet Askeriye: 1050-46144). 17 Ağustos 1785 (11 Şaban 1199) tarihinde de Silistre Seraskeri ve Özi valisi Seyyid Ahmed Paşa'ya Silistre önüne yapılacak büyük köprü için inşaata başlayıp bitinceye kadar tombazların, Eflak ve Boğdan'dan gelecek kerestelerin muhafazaları için sundurma yapılması için emir yazılmıştır. (BOA, Cevdet Nafia: 55-2704). 28 Aralık 1785 (25 Safer 1200) tarihinde ise, paşaya Mora ceziresi malından zimmeti olan parayı Büyükada Defterdarı Abdi Ağa'ya vermesi istenmiştir (BOA, Cevdet Maliye: 617-25457).

1786 yılında Seyyid Ahmed Paşa'nın İsmail seraskerliği sona ermiş, Anadolu eyaletini yönetmeye devam etmiştir. Nitekim 11 Mart 1786 (10 Cemaziyelevvel 1200) tarihinde Anadolu valisi ve sabık İsmail canibi seraskeri Seyyid Ahmed Paşa merkeze iki mektup yazarak İsmail'e, Rakka ve Halep eyaletleri askerleri geldiğinde Karaman ve Adana eyaletlerinden gelen askerlerin terhis edilmesini talep etmiş, bu talebi kabul edilmiştir (BOA, Cevdet Askeriye: 514-21479).

19 Şubat-20 Mart 1787 (Evail-i Cemaziyelevvel 1201) tarihinde Konya eyaleti Seyyid Ahmed Paşa'ya tevcih edilmiştir. Üsküdar'dan Konya'ya yol üzerindeki kadı, naip, zabıt ve iş erlerine yazılan hükümde Konya eyaletinin Vezir Seyyid Ahmed Paşa'ya tevcih olunduğu ve ücretleri kendi tarafından verilmek üzere ilgili kazalardan paşaya 60 menzil beygiri verilmesi emredilmiştir (BOA, A.{DVNSMHM.d: 57-788). Konya valiliğinden sonra Seyyid Ahmed

Paşa, 18 Nisan 1787 (29 Cemaziyelahir 1201) tarihinde Karaman valisi olarak atanmış ve görev yerine gitmesine dair hüküm gönderilmiştir (BOA, Cevdet Dahiliye: 340-16970).

Karaman valiliği de kısa süren Seyyid Ahmed Paşa, Temmuz-Ağustos 1787'de Erzurum eyaleti valiliği ile görevlendirilmiştir. 15 Ağustos 1787 (Evail-i Zilkade 1201) tarihli bir emirde “sabıka Karaman valisi olup bu def’a Erzurum eyaleti müceddeden kendüye tevcih ve ihsan olunan” Vezir Seyyid Ahmed Paşa’ya bir hüküm yazılmıştır. Hükümde “Erzurum valileri bermüktezâ-yı vakt u hâl ol havâlinin seraskeri makamında olduklarından muhâfız-ı hudûd” görevi yaptıkları belirtilerek, Çıldır valisi Süleyman Paşa ile birlikte “mukâtebe ve muhâbere” ederek hudutların korunması talimatı verilmiştir (BOA, Cevdet Dahiliye: 96-4796). Bu atamaya rağmen Kayseri taraflarında bulunan sabık Karaman valisi Seyyid Ahmed Paşa’ya 12 Ekim 1787 (29 Zilhicce 1201) tarihinde yazılan bir emirde oyalanmayarak Rusya seferi hasebiyle bir an önce memuriyet mahalli olan Erzurum vilayetine gitmesi emredilmiştir (BOA, AE.SABH.I: 32-2396; BOA, Cevdet Dahiliye: 96-4796). Paşanın Erzurum’a gitmek için acele etmediği ve henüz Kayseri’de bulunduğu haberleri üzerine Sultan I. Abdülhamid de, Seyyid Ahmed Paşa’ya verdiği emirde Rusya’ya savaş açıldığı, bölgeyi muhafaza için Erzurum valisi ve Gürcistan tarafları seraskeri tayin edildiği, yollarda zaman geçirmeden bir an evvel kapı halkıyla birlikte doğru yoldan görevine gitmesi ve yolculuk sırasında halka asla zarar vermemesi emredilmiştir (BOA, AE.SABH.I: 32/2396; BOA, AE. SSLM.III.: 11/588).

30 Mart 1788 (22 Cemaziyelahir 1202) tarihinde kapıcıbaşılarından Halil Ağa, Erzurum valisi ve Çıldır seraskeri Seyyid Ahmed Paşa maiyetine nüzul emini tayin olunmuştur (BOA, Cevdet Askeriye: 533-22303). 20 Eylül 1788 (19 Zilhicce 1202) tarihinde Erzurum valisi ve seraskeri Seyyid Ahmed Paşa, Muş mütesellimi Maksud Paşazade Murad Paşa’ya mirmiranlık tevcih edildiğinden miriye vermeyi taahhüt ettiği 50.000 kuruştan 25.000 kuruşunu sefer levazımı için teslim ettiğini İstanbul’a bildirmiştir. (BOA, Cevdet Dahiliye: 96-4756). 30 Aralık 1788 (01 Rebiyüahir 1203) tarihinde Seyyid Ahmed Paşa’nın kethüdası dergah-ı ali gediklilerinden ve silahşoran-ı hassadan Ebubekir Bey’in gönderdiği takirde Çıldır valisi Süleyman Paşa ile Tiflis Hanı Ereğli Han’ın durumlarına dair malumat verilmiş, Bayezid mutasarrıfı İshak Paşa’nın sadakat ve dürüstlüğüne dair de bir arıza takdim edilmiştir. (BOA, HAT: 17-762).

4 Kasım 1789 (15 Safer 1204) tarihinde Erzurum valisi Seyyid Ahmed Paşa’nın isimleri yazılı Enderun ve Birun ağaları vasıtasıyla bazı Erzurum kazaları ve karyelerinden hazariyye ve sair tekalif ve tahsilatın miktar ve ayrıntıları ihtiva eden muhasebenin irat defteri hazırlanmıştır. (BOA, MAD.d.: 55-20.) 14 Nisan 1790 (29 Recep 1204) tarihinde Gümüşhane emini Esad’ın Erzurum valisi Seyyid Ahmed Paşa hakkındaki küstah ve edepsiz hareketinden dolayı Samsun’a sürgün edilmesi emri verilmiştir (BOA, Cevdet Zabtiye: 87-4324).

20 Eylül 1789 (29 Zilhicce 1203) tarihinde III. Selim, Rusya ile savaşın devam etmesine rağmen vezir paşaların Rumeli bölgesine gitmeyi geciktirmelerini eleştirerek Sadrazam’ın arz tezkiresine şu hattı düşmüştür. “Seyyid Ahmed Paşa’yı orduya ta’yîn eylemişsiniz. Münâsib değildir. Seyyid Ahmed Paşa elbet Sofya’ya gitsün, mâlından nasıl re’y olundu ise yine Sofya canibine gitsün. Kat’i emrimdir. Gerek Ahmed Paşa ve gerek Mustafa Paşa ve Salih Paşa ve Ferhad Paşa cümlesi icaleten hazırlanıp bir iki üç gün beyninde kalksınlar. Ben dahi hazır olsam bir sa’ât evvel kalkarım. Din gayreti yok mudur, ikdâm edesin, kat’i emrimdir, vüzerâlarımın böyle ayak sürümek şanları mıdır. Ahmed Paşa’nın Sofya’ya memur olduğun kendüye haber yollayasın” (BOA, HAT: 193-9483). Bu emre istinaden 18 Aralık 1789 tarihinde (30 Rebiyülevvel 1204) yazılan başka bir emirle Anadolu vilayeti, İsmail seraskeri Curazade Ahmed Paşa’ya, Rumeli vilayeti de Seyyid Ahmed Paşa’ya tevcih edilmiştir (BOA, HAT: 108-4296). Nitekim 9 Aralık 1789 (21 Rebiyülevvel 1204) tarihinde Rumeli valisi ve serasker Vezir Seyyid Ahmed Paşa’ya yazılan bir hükümde Leskofça, Musapaşa Palankası, Sokol Kalesi, Balya Boğazı, Yenipazar ve Niş muhafazasına memur edilen askerlerin hazırlanıp mahallerine

varıp varmadıkları ve noksanlarının olup olmadığını bildirmesi istenmiştir. (BOA, AE.SSLM.III: 134-8135). 7 Ocak 1790 (20 Rebiyülahir 1204) tarihinde Nemçe eline geçen kale ve vilayetlerin kurtarılması için Rumeli valisi ve seraskeri olan Seyyid Ahmed Paşa maiyetine memur olan asker, topçu, cebeci zabıtları ve sair askeri zümrenin bir an önce göreve başlaması emredilmiştir (BOA, AE.SSLM.III: 235-13682). Yine 30 Ocak 1790 (14 Cemaziyelevvel 1204) tarihinde Rumeli'nin muhtelif kazalarından tertip edilen 1.000 deve, 1.000 yük öküz arabası, 1.000 baş yük hayvanı ile 250 topçu beygirinin derhal Seyyid Ahmed Paşa'nın maiyetine gönderilmesine dair bir hüküm yazılmıştır (BOA, Cevdet Askeriye: 161-7075). 10 Şubat 1790 (25 Cemaziyelevvel 1204) tarihinde Seyyid Ahmed Paşa maiyetine barut, kurşun ve saire gönderileceğine (BOA, Cevdet Askeriye: 95-4365), 25 Şubat 1790 (10 Cemaziyelahir 1204) tarihinde askerin idaresi için paranın gönderilmesine (BOA, Cevdet Askeriye: 1208-54135.), 3 Mart 1790 (16 Cemaziyelahir 1204) tarihinde de cephaneye, top ve mühimmat gönderilmesine dair (BOA, Cevdet Askeriye: 965-42008) hükümler yazılmıştır.

12 Mart 1790 (25 Cemaziyelahir 1204) tarihinde Mora eyaleti verilen Selim Paşa'nın bu vazifeye layık olmadığından yerine Rumeli valisi Seyyid Ahmed Paşa'nın tayini hakkında Sultan III. Selim bir hatt-ı hümayun yazmıştır (TS.MA.e, 524-11). 16 Mart 1790 (29 Cemaziyelahir 1204) tarihli hükümde Rumeli eyaleti ve seraskerliği görevi sabık Beypazarı Başbuğu Vezir Zaimzade Mehmed Paşa'ya, Mora eyaleti de Vezir Seyyid Ahmed Paşa'ya tevcih edilmiştir. Bu atamalardan sonra Ahmed Paşa'nın maiyetindeki mürettebat, takım ve akçeyi Mehmed Paşa'ya teslim etmesi emredilmiştir (BOA, AE.SSLM.III: 148-8934).

Seyyid Ahmed Paşa'nın Mora mutasarrıflığı 1791 yılı ortalarında sona ermiş, 10 Temmuz 1791 (29 Zilkade 1205) tarihinde Karadeniz Boğazı muhafızlığına tayin olunmuştur. (BOA, Cevdet Dahiliye: 227-11309). 29 Ağustos 1791 (29 Zilhicce 1205) tarihinde boğaz muhafızı tayin olunan Seyyid Ahmed Paşa'ya memuriyetinin yazıyla bildirilmesi ve kapıya gelmesinin münasip olduğu hakkında irade yazılmıştır (BOA, HAT: 210-11310). Yine aynı tarihte yazılan bir başka yazıda Seyyid Ahmed Paşa'nın Anadolu kalesi muhafızı İsmail Paşa'yı Mora kaymakamı nasbıyla Mora'dan atandığı görev için İstanbul'a geleceği bildirilmiştir (BOA, HAT: 206-10841).

18 Ağustos 1792 (29 Zilhicce 1206) tarihinde Karadeniz Boğazı muhafızı Seyyid Ahmed Paşa'nın 150 kuruş tayininin 500 kuruşa yükseltilmesine ve münhal bulunan Ankara sancağının da kendisine tevcih edilmesi için emir yazılmıştır (BOA, HAT: 195-9673). Ancak Seyyid Ahmed Paşa, bir tezkere yazarak uhdesine verilen Ankara sancağının gelirinin düşük olmasından idaresini temin edemeyeceğini belirterek, kendisine Mora veya ona muadil Anadolu'dan bir eyaletin verilmesini talep etmiştir (BOA, HAT: 1400-56434). Buna istinaden Boğaz muhafızı Seyyid Ahmed Paşa'nın Erzurum valiliğine görevlendirilmesinin uygun olduğuna dair emir yazılmıştır (TS.MA.e, 784-35; TSMA, 7014/36; BOA, HAT: 1401-56447; BOA, HAT: 1402-56617). Yine aynı tarihli bir yazı ile Erzurum eyaleti tevcih olunan Seyyid Ahmed Paşa'nın Beykoz'da ikametine ve tayinatının kesilmemesine dair bir başka emir yazılmıştır (BOA, HAT: 1402-56643). Buradan Ahmed Paşa'nın en azından başlarda Erzurum'u mütesellimlikle yönettiği ve İstanbul'da ikamet etmesine izin verildiği anlaşılmaktadır.

24 Ağustos 1792 (06 Muharrem 1207) tarihinde Erzurum valisi Seyyid Ahmed Paşa Erzurum kalesi sağ kol ocağı ağasının değiştirilmesi hakkında bir arz yazmıştır. (BOA, Cevdet Askeriye: 227-9644). 6 Ekim 1792 (19 Safer 1207) tarihinde misafir olarak Erzurum'da bulunan İran şehzadelerinden Mir Üveys'in biraderzadesi Mir Eşref müteveffa İsmail Bey'in evlatlarına ve torunlarına Erzurum gümrüğü malından tayin olunan yevmiye hakkında Erzurum valisi Seyyid Ahmed Paşa'ya hüküm yazılmıştır (BOA, Cevdet Hariciye: 64-3159).

Seyyid Ahmed Paşa 12 Ekim 1794 (17 Rebiyülevvel 1209) tarihinde Sivas valiliğine getirilmiştir. Sonrasında Alanya ve Beyşehir mutasarrıflarının aralarında düşmanlık olmasından dolayı, 25 Ekim 1796 (22 Rebiyülahir 1211) tarihinde Beyşehir ve Kırşehir mutasarrıflarının görev yerleri değiştirilmiş, Seyyid Ahmed Paşa Beyşehir mutasarrıfı, İbrahim Paşa da Kırşehir mutasarrıfı olmuştur. Ahmed Paşa, Beyşehir’de görevliyken 11 Ocak 1797 (12 Recep 1211) tarihinde bu defa Aksaray sancağına mutasarrıf olarak atanmıştır (BOA, HAT: 1466-47). Paşa, bu süreçte kısa süreli de olsa Kırşehir, Yenişehir ve Karahisar-ı sahip mutasarrıflığı hizmetlerini de yürütmüştür (Mehmet Süreyya, 1996: 206-207; Toprak, 2020: 294).

Yusuf Ziya Paşa’nın Erzurum eyaleti valiliğine tayin edilmesi üzerine Seyyid Ahmed Paşa’nın görev yeri değiştirilmiş, 1 Kasım 1796 (29 Rebiyülahir 1211) tarihinde Sivas valisi olarak atanmıştır (BOA; AE.SSLM.III.: 210-12433), 2-11 Aralık 1796 (Evail-i Rebiyüahir 1211) tarihinde de Bozok sancağı mutasarrıfı Süleyman Bey’e yazılan bir emirde Sivas Alacahan civarında Kadımezarı denilen mahalde bir Bağdad tatarı ve hizmetkârının öldürülüp cesetlerinin gizlice Artukabad hududuna götürülüp bırakıldığı ve bunu yapanların Sivas valisi olan Seyyid Ahmed Paşa’nın “kimi kapılı kimi kapısız serseri geşt ü güzâr eden delil ve tüfenkçi taifeleri” olduğu, buna cesaret edenlerin araştırılması, “kimler ise sırren ve alenen taharri” edilerek durumun İstanbul’a bildirilmesi emredilmiştir. Ayrıca Sivas valisi Seyyid Ahmed Paşa’ya da bu olay hakkında emir yazılmış ve uyarıda bulunulmuştur (BOA, Cevdet Dahiliye: 133-6633).

20 Kasım 1797 (30 Cemaziyelevvel 1212) tarihinde Eğin’de şekavet yapan Deli Halil’in oğlu Osman, Ali ve Ömer, Bekir oğlu Ömer ve Ece oğlu denilen şakilerin hapsedilmelerine dair Sivas valisi Seyyid Ahmed Paşa’ya ferman yazılmıştır. (BOA, Cevdet Zaptiye: 58-2881). 9 Eylül 1797 (17 Rebiyülevvel 1212) tarihinde Sivas ve Amasya sancaklarında malikane olarak bazı şahısların uhdesinden bulunan mukataalardan H. 1211 ve H. 1212 senelerine mahsuben gönderilmeyen meblağın ilgililer tarafından gönderilmesine dair Sivas valisi Ahmed Paşa, Amasya Sancağı mütesellimi Ömer, bu işle görevli mübaşir, ilgili kaza kadı ve naiplerine hüküm yazılmıştır (BOA, AE.SSLM.III.: 211-12372). Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa’nın sadrazam olarak atanması üzerine onun yerine 1797’de tekrar Erzurum valiliğine Seyyid Ahmed Paşa atanmıştır. Ahmed Paşa’nın yerine Sivas valiliğine de Zaralızade Recep Paşa getirilmiştir (BOA, HAT: 207-10919). Seyyid Ahmed Paşa, Erzurum valisi iken 1798’de eceliyle orada vefat etmiştir. (Toprak, 2020: 294-295).

Seyyid Ahmed Paşa’nın Erzurum ve Sivas’taki Muhallefatının Yazım Süreci

21 Aralık 1799 (23 Recep 1214) tarihinde Seyyid Ahmed Paşa’nın muhallefatının yazımı için Sivas eyaletine yazılan ferman 20 Ocak 1800 (23 Şaban 1214) tarihinde Sivas mahkemesine ulaşmıştır. Fermana Sivas kadısı, mütesellimi ve muhallefatın yazımı için görevlendirilen Mir Halil Ağa’ya hitaben Erzurum valisi Vezir Seyyid Ahmed Paşa’nın Erzurum’da vefat ettiği belirtilerek Sivas’taki bütün muhallefatının yazılması emredilmiştir. Özellikle muhallefatın yazımı için görevlendirilen Mir Halil Ağa’ya paşanın Erzurum’daki mallarının yazımı için de bir başka mübaşirin görevlendirildiği bilgisi verilmiştir. Halil Ağa’ya Sivas’a gitmesi, kadı, mütesellim ile paşanın Sivas’taki “bil-cümle emvâl ve eşya ve nükûd ve zimemât ve hayvânât ve akârât ve çiftlikân ve arazi ve’l-hâsıl ism-i mâl ıtlak olunur hasîs ve nefis ve nâtık ve sâmit her neye mâlik ise bi’l-hılâl ve bir habbesi hâriç ve mektûm” kalmamasına dikkat ederek yazımı gerçekleştirmesi görevi verilmiştir. Ayıca mübaşir ağaya Seyyid Ahmed Paşa’nın mallarının gereği gibi ortaya çıkarılarak “hâtır gönüle ri’âyet ve tama’-i hâma teb’iyyet ile bir akçe ve bir hılâlin hâriç ve mektûm” kalmamasına dikkat etmesi ve muhallefatın zapt edildikten sonra mühürlü ve imzalı muhallefat defterinin hazırlanarak İstanbul’a göndermesi emredilmiştir. Fermana ayrıca Sivas kadısı ve mütesellimine de uyarıda bulunularak “müteveffâ-yı müşârün-ileyhin hafî ve celî emvâl ve eşyâ ve zimemât ve nükûdunun ve’l-hâsıl kâffe-i muhallefâtının zâhire ihrâcı husûsunda mübaşir-i mûmâ-ileyhe”

yardım etmeleri ve aykırı davranıştan kaçınılması talimatı verilmiştir. Yine paşanın “hanedân-ı kadîm ve kudemâ-yı vüzerâ-yı izâmdan” olduğu ve “kendüsünde külliyetlü mâl ve eşyâ” bulunduğu şüphe olmadığı hatırlatılarak, “evlad ve etbâ’ ve müte‘allikâtı ketm ve setr kaydında oldukları” kendilerinin de bu yola sapmaması, eğer yanlış hareket eden olursa mübaşir ve kendilerinin gerekli cezaya uğrayacakları ve son pişmanlığın da fayda vermeyeceği hatırlatılmıştır (SSS, 6: 42).

Seyyid Ahmed Paşa’nın Eşi Hatice Sultan’a Olan Borcunun Ödenmesi

2 Ocak 1800 (5 Şaban 1214) tarihinde Seyyid Ahmed Paşa’nın terekesinin yazımı için Erzurum eyaletine de 24 Şubat 1800 (29 Ramazan 1214) tarihinde bir ferman gönderilmiştir. Bu fermanda özellikle Seyyid Ahmed Paşa’nın eşi Hatice Sultan’a olan borcu başka bir ifade ile Hatice Sultan’ın paşada olan alacağı konu edinilmiştir. Paşanın oğlu Erzurum mütesellimi olan Seyyid Alaaddin Paşa, Erzurum kadısı, muhalefat yazım görevlisi kapıcıbaşı Hüseyin Ağa, Sivas kadısı, muhalefat için Sivas’a tayin olunan silahşoran-ı hassadan Halil Bey ve Sivas mütesellimine hitaben yazılan emirde Ahmed Paşa’nın terekesinden alınarak eşi Hatice Sultan’a olan borcunun ödenmesi emredilmiştir. Fermanda sabık müteveffa Seyyid Ahmed Paşa’da eşi Hatice Sultan’ın 40.000 kuruş mahiye, 25.000 kuruş mihr-i müeccele ve 50.000 kuruş ödünç para olmak üzere toplam 115.000 kuruş alacağı olduğu belirtilmiş, fermanla birlikte gönderilen defter gereğince paşanın hayatında eşine verdiği nakit ve mücevherin paşanın emvalinden alınıp mübaşire teslim ile kusursuz Hatice Sultan’a verilmesi gereği hatırlatılmıştır. Ayrıca paşanın oğlu Erzurum mütesellimi Alaaddin Paşa’ya hitaben mübaşirin tarafına ulaşması saatinde mücevherat hangi mahalde ise ortaya çıkarılması ve 115.000 kuruş nakitle birlikte mübaşire teslim edilerek Hatice Sultan’a ulaştırılması istenmiştir (SSS, 6: 46/1).

Seyyid Ahmed Paşa’nın Sivas Eyaletindeki Konağında Bulunan Sandık ve Sepetteki Muhalefat ve Eşyası

Seyyid Ahmed Paşa’nın daha önce vali olarak görev yaptığı Sivas’ta da konakları, bunların içinde emval ve eşyaları mevcuttu. Sivas’ta konağı içinde Erzurum’da olan iyali Adil Şah Hanım mührüyle mühürlü üç odada bulunan sandık ve sepetlerin mahfuz muhalefat ve eşya defteri 12 Ocak 1800 (15 Şaban 1214) tarihinde zabt u rabt altına alınmıştır. Bu sandıkların içinde şu eşyalar çıkmıştır: 3 sim matara, 66 sim kılışan zarfı, 77 Bec fincan, 22 takma tarak, yün mumlu paşa çitmesi, 15 kutni astarlı yastık, pamuk ustuka küçük yastık, 4 köşe yastığı, 7 el çuka makad ile saçak, 5 yün minder, 5 şayak ortacası, 12 beyaz bez pencere perdesi, 1 çuka kullanılmış kapı perdesi, 1 Selanik orta, 2 Bayburt yeni seccade, 10 Bosnakârî su taşı, 2 beyaz bez saçak top, 2 Bursa kutnisi top, 1 mâfi Halep top, 2 Diyarbekir alacası top, 2 işleme hamam gömleği, 10 beyaz lebe seccade, 2 elvan çiçekli çuka yorgan, 1 hitami yastık yüzü, 1 dolama peşkir, 1 Moskof bezi, 1 torba içinde baharat, 10 mercan başlı abanoz kaşık, 10 kehribar uçlu kaşık, 39 eski orta yastık yüzü, 60 eski çuka makad ile saçak, 1 eski mavi saçaksız makad, 5 kullanılmış çuka elvan makad, 12 kullanılmış mavi çuka yastık yüzü, 7 kullanılmış yastık yüzü, 10 kullanılmış çit yastık yüzü, 6 köhne çitme yastık yüzü, 2 sineklik ile 1 yelpaze, 3 çiçekli yorgan yüzü, 1 Mısırkârî döşek sargısı, 12 hoşaf kaşığı, 1 sedefli eski çekmece, 4 kullanılmış bürüncek çömlek, 3 yeni yüzü bürüncek top, 6 Tokadkârî yeni yüzü makad ile 24 yastık yüzü, 3 Tokadkârî yorgan yüzü, yıldızlı kahvaltı sahan ile 20 tabak, 2 çorba taşı ile kapak, 2 bakır küçük tas, 1 tombak kahve tepsisi, 1 pirinç kahve tepsisi, 3 küçük polad tepsisi, 1 yıldızlı leğen, 2 eski maden tabak ile 2 kase, 3 fağfuri tabak, 8 kahvaltı tabak, elmas tıraş kase ile 14 tabak, 1 saksoniye bardak ile tabak, elmas tıraş bardak ile 11 tabak, 10 pirinçkârî küçük kase, 10 Kütahya tabağı ile kase, 11 kullanılmış çitme yastık yüzü, 12 sarı yeni paşa çitmesi yastık yüzü, 12 yeni beyaz çitme yastık yüzü, 12 kullanılmış çitme yastık yüzü, 4 kullanılmış mavi çitme yastık yüzü ile kılıfı, 2 kullanılmış beyaz çuka makad ile saçak, 6 küçük ve büyük pirinç şamdan, 19 uçları mercan ağaç kaşık, 15 kıyye balmumu, 2 besmelekârî top, 4 billur ibrik, 1 kullanılmış Bayburtkârî seccade, 1 misk sabunu küçük kutu, 2 kullanılmış halı seccade, küçük

safsoniye kase ile 2 elmas tıraş bardağı, 2 yün mumlu eski çuka ile 12 yastık, 2 köhne mavi çuka makad, 5 eski minder kılıfı, 1 pirinç tenle, 1 miskal ile tahta, 1 pirinç iskemle, 7 kıyye kahve, 10 eski çuval, 2 sakız Hindkâri minder yüzü, 1 köhne tahterevan ile 1 puşide, hitami şilte ile 4 yastık yüzü, 306 kıyye bakır (SSS, 6: 48).

Seyyid Ahmed Paşa'nın Sivas'ta Üç Odada Bulunan Erzurum'da Olan Evlad ve İyallerine Ait Eşya ve Elbiseler

1 sim leğen, 1 sim ibrik, 1 sim kahve tepsisi, 8 çift eliş sim buhurdan, 7 çift eliş sim gülabdan, 1 sim gülabdan ile buhurdan, 2 sim küçük kahve ibriği, 1 sim kuşak, 1 küçük sim maşraba, 1 küçük sim tuzluk, 2 küçük sim su tası, 1 sim şamdan ile 1 makas, 1 kabralı sofra, 1 sim zarf, 16 top pamuk çul gömlek bezi, 1 top güz kadife, 3 yeşil kadife parça, 1 sarı ustuka parça, 3 eski pamuk canfes zen entarisi, 1 al damgahane zen entarisi, 1 penbe atlas zen entarisi, 1 mor çukazen cebesi, 1 turuncu Halep çiçeklisi zen entarisi, 1 beyaz libade, 1 mor canfes zen hırkası, 1 yeşil Haleb çiçeklisi zen entarisi, 1 kullanılmış güz şali zen cebinesi, 1 yeşil atlas zen libadesi, 2 elvan atlas zen entarisi, 1 eski dandal zen cebesi, 1 ustuka içlik, 2 kullanılmış sarı ustuka kaplı zen su samuru kürk, 1 kullanılmış beyaz sevâie kaplı zerdava bacesi zen kürk, 1 sarı ustuka kaplı eski samur zen kürk, 1 mavi damgahane kaplı eski kakum zen kürk, 1 kırmızı kaplı köhne kakum zen kürkü, 2 elvan beldar kaplı kabre şeritli kakum zen kürkü, 1 düz dibaye kaplı eski kakum zen kürkü, 1 çiçekli atlas kaplı eski farsak zen kürkü, 1 beyaz Halep çiçeklisi kabre şeritlisi zen entarisi, 5 elvan kadife zen entarisi, 4 elvan ustuka zen entarisi, 1 kimyoni Halep çiçeklisi zen entarisi, 2 elvan çiçekli Halep zen entarisi, 2 kullanılmış elvan kadife zen entarisi, 3 elvan kadife zen cebesi, 4 elvan ustuka tel şeritli zen cebesi, 1 beyaz eski ustuka zen gün kabı, 20 pamuk mumlu ustuka yasdık, 12 yün mumlu sarı çeşme yastık, 19 kullanılmış sakız hitami pencere perdesi, 2 elvan Haleb çiçekli zen entarisi, 4 kullanılmış turuncu çuka makad ile saçak, 2 elvan çuka orta gecesı, 2 kullanılmış şayak orta gecesı, 2 eski çuka kapı perdesi, pamuk mumlu kırmızı hitami küçük minder, 7 yün mumlu minder, 4 küçük ve büyük endam aynası, 4 yün mumlu kullanılmış çit döşek, 5 yün mumlu kullanılmış kumaş ve döşek, 2 eski şilte, 1 pamuk mumlu beyaz kutni şilte, 11 kullanılmış çit yorgan ile çarşaf, 1 yeni çit seccade, 1 kullanılmış alaca yorgan ile çarşaf, 1 pamuk mumlu Acem kumaşı şilte, 1 küçük köhne Hatayi baş yastık, yün mumlu eski çit ile 9 alaca yastık, 3 pamuk mumlu küçük çit şilte, 2 yün mumlu astar yüzölü eski yorgan, 1 eski kırmızı boğası minder, 1 küçük som çekmece, 1 işleme bez peşkiri, 8 elvan minval üzerine işlemeli kahve peşkiri, 3 yeni don ile 6 gömlek, 14 kullanılmış tülbent ve bezi işleme uçkur, 18 işleme çevre, 1 tülbent üzerine işleme şerit makramesi, 21 kalıpdan işleme uçkur, 18 işleme abdest havlusu, 37 kullanılmış işleme telli pesend naylon, 1 beyaz peştemal, 2 kullanılmış sade havlu, 2 kullanılmış sade ustuka makad ile saçak, 1 işleme bez peşkiri, 1 eski yemek sofrası, 3 köhne sade bez peşkir, 3 elvan gönye üzerine kabreli küçük çekmece içinde hırdavat, 1 kehriba ve soya kuşak, 3 güz hitami yorgan ile çarşaf, 3 telkari yorgan ile çarşaf, 1 ustuka yorgan ile çarşaf, 2 eski sandal yorgan ile çarşaf, 2 eski çiçekli yorgan ile çarşaf, 1 eski damgahane yorgan ile çarşaf, 4 pamuk Memlukari çiçekli şilte, 1 kullanılmış Acem kumaş minder, 6 pamuk mumlu çiçekli şilte ile yastık, 5 pamuk mumlu çiçekli yastık, 2 kullanılmış kutni yorgan ile çarşaf, 9 pamuk mumlu hitami yastık, 3 müstamel çiçekli yastık, 1 yün mumlu döşek, 16 elvan köhne baş yastığı, 15 küçük ve büyük eski minder, 4 eski çit makad, 3 kullanılmış hilali don gömlek, 1 yeni pamuk çul gömlek, 1 yeşil kutni ocak peşmağı, 1 sarı ustuka kabortası ile ocak peşmağı, 5 eski Çorum çarşaf, 4 boğası çarşaf, köhne çivari elbisesi don, gömlek ve entari, 2 sandık (SSS, 6: 49-50).

Seyyid Ahmed Paşa ve Erzurum Eyaleti Kazalarının Miriye Borçları

Seyyid Ahmed Paşa'nın vefatından önceki son görevi Erzurum valiliği idi. Napolyon Bonapart'ın işgal ettiği Mısır'ı kurtarmak için birçok eyaletten olduğu gibi 27 Ağustos 1799 (25 Rebiyülevvel 1214) tarihinde Erzurum eyaleti kazalarından da ordu-yı hümayunda bulunan neferlerin tayinatı için mübayaa yoluyla 40.000 kile İstanbulî buğday unu ve 100.000 kile arpa

talep edilmiştir. Ancak zahirenin aynî olarak Şam'a nakli güç olduğundan, başka mahallerden satın alınmak üzere Erzurum kazalarının aynî zahire yükümlülüğü bir müddet sonra 175.000 kuruşluk nakit bedele dönüştürülmüştür. Verilen emr-i şerife istinaden zahire bedeliyesi, Erzurum kadısı Seyyid Şeyh Ömer Efendi başkanlığında toplanan heyet tarafından Erzurum mahkemesinde eyalet kazalarına tevzi edilmiştir. Bedeliyeyi toplamak için gönderilen Mübaşir Feyzullah Ağa'nın 25.000 kuruşluk yemeklik ve mübaşiriyye ücretinin de eklenmesiyle eyaletin toplam ödemesi gereken zahire yükümlülüğü 200.000 kuruşa yükselmiştir. Erzurum kazalarına paylaştırılan zahire bedeliyesinin Vali Seyyid Ahmed Paşa'nın görev süreci içinde tamamen toplanarak orduya gönderilmesi mümkün olmamıştır. Paşanın vefatı ile muhallefatinın yazımı ve satışı için Mübaşir Hüseyin Ağa Erzurum'a görevlendirilmiş, Erzurum mahkemesinde herkesin huzurunda mübaşire paşanın muhallefatından 21.745 kuruş ödeme yapılmıştır. Yine bu süreçte kazalardan da paşanın görev sürecinde toplanan meblağdan hazineye 40.996.5 kuruş gönderilmiştir. Bunlar dışında geriye paşanın zimmetinde 19.250 kuruş kaldığı ihbar edilince bu miktar da mübaşire ödenmiştir. Ancak kazaların birçoğundan zahire bedeliyesi bakaya kalmıştır. Nitekim 10 Nisan 1800 (15 Zilkade 1214) tarihli bir emirle Erzurum kazalarının zahire bedeli ve zimmetlerinde zahire bedelinden kalan bakayanın durumu ve ödenmesi değerlendirilmiştir. Buna göre; Mısır'ı kurtarmak için girişilen savaşların giderlerine karşılık olmak üzere Erzurum kazalarına isabet eden 200.000 kuruşluk zahire bedelinden Erzurum kazasına 27.000 kuruş tevzi edilmiş, bunun yarısı Şam'daki ordu-yı hümayuna gönderilen ağnam akçesine havale olunmuş, diğer yarısı da Vali Seyyid Ahmed Paşa'nın hazinesine intikal ettirilmiştir. Pasin ve Micingird kazalarına tevzi edilen 13.800 kuruştan Ahmed Paşa hayatta iken hazinesine 3.800 kuruş aktarılmış, baki kalan 10.000 kuruş Müftü Abdurrahman Efendi tarafından mübaşire teslim edilmiştir. Kiği kazasının hissesine düşen 12.000 kuruş Ahmed Paşa'nı vefatıyla baki kalmıştır. Tercan kazasının hissesine düşen 9.000 kuruş paşa hayatta iken tamamen hazinesine ödenmiştir. Hınıs ve Tekman kazalarının hissesine düşen 8.600 kuruştan 5.000 kuruş paşa hayatta iken mübaşire ödenmiş, geriye 3.600 kuruş kalmıştır. Kuzucan kazası hissesine düşen 2.300 kuruş paşanın vefatıyla baki kalmıştır. Erzincan kazasına düşen 18.600 kuruştan 18.500 kuruş mübaşire teslim edilmiş, 100 kuruş baki kalmıştır. Kemah, Kuruçay ve Gürcanis kazalarına isabet eden 20.000 kuruş, Bayburd kazasına isabet eden 16.000 kuruş ve Kelkid kazası hissesine düşen 6.700 kuruş paşanın vefatıyla baki kalmıştır. İspir kazasına isabet eden 10.800 kuruş baki kalmış, Şiran kazasının 4.500 kuruşluk bedeliyesi paşanın hazinesine teslim edilmiştir. Tortum kazasına isabet eden 4.500 kuruş ile Malazgird kazasının 5.196.5 kuruşluk bedeliyesi paşa hayatta iken hazinesine teslim edilmiştir. Mübaşirin takririne göre Karahisar-ı Şarkî kazasının hissesine düşen 40.000 kuruşu ise Erzurum valisi Battal Hüseyin Paşa hazineye ödemeyi taahhüt etmiştir (BOA, Cevdet Askeriye: 615/25953).

Bedeliye ve bakanın ödenmesi için gönderilen emir ve defter-i hakani suretine istinaden Erzurum kadısı Şeyh Ömer Efendi'nin ilamına göre ise ödemeler şu şekilde yapılmıştır. Bedeliyenin toplanmasıyla görevlendirilen Kaymakam çuhadarlarından Ali Ağa tarafından Bayburd kazasından istenilen 23.700 kuruşa karşılık 5.175 kuruş ödeme yapılmıştır. 5.175 kuruş dışındaki teslimler için ise senetler düzenlenmiştir. Kemah sancağında Kuruçay ahalilerinden talep edilen 3.500 kuruşa karşılık ahali madene merbut oldukları cevabını vermiştir. İspir kazasından talep edilen 35.000 kuruş için mübaşir atandığında Şaki Mihikoğlu'nun ödemenin uhdesinde olduğu Kurbanzade Hacı Bey'i katledip mal ve iyalini zapt ettiği tespit edilmiştir. Kadı, Uzuncan kazasından istenen 990,5 kuruşun Kirman valisi kethüdası Hacı Osman Ağa zimmetinden olduğunu ilam edilmiştir. Kuzucan kazasından 3.500 kuruş talep edilmiştir. Ancak kaza ahalisi bunu ödemedi kaçınmıştır. Bayburd alaybeyinden talep edilen 800 kuruştan 250 kuruş tahsil olunmuş, kalan 550 kuruşun daha sonra tahsil olunacağı kararlaştırılmıştır. İspir kazasında mevcut olmayan tımarlardan iltizam edilen 550 kuruş tahsil olunup mübaşire verilmiştir. Yine Erzurum gedikliyan yemin ve yesarından talep

edilen 387,5 kuruş tahsil edilerek mübaşirine teslim edilmiştir. Ayrıca talep edilen diğer yerlerdeki meblağdan tahsil edilip mübaşire 1.287,5 kuruş verilmiştir (BOA, Cevdet Maliye: 108, 4776/1).

Bunların dışında sabık Erzurum valisi müteveffa Seyyid Ahmed Paşa'nın miriye olan borcuna dair 10 Kasım 1801 (04 07-1216) tarihinde bir başka hüküm yazılmıştır. Bu emre istinaden Kaymakam çuhadarlarından Ali Ağa, bakayadan tahsil olunan 1.287,5 kuruş dışındaki meblağın ödenmesi için paşanın perişan evrakını incelemeye başlamış ve bakaya ile ilgili şu bilgilere ulaşmıştır:

İnceleme sonucu bedeliyenin Bayburd kazasından tahsili için paşa ve sairenin memurlara gönderdiği 6 mühürlü evrak, 1.287,5 kuruş tahsil olunduğunu gösteren ve bundan sonrakilerin durumunun ne olduğunu muhtevi imzalı 1 defter, Ahmed Paşa'nın Erzincan kazasında alacağı olmadığı, ancak Hacı Osman Ağa zimmetinde 990 kuruş alacağı olduğu ve ağanın da Alaaddin Paşa'nın kethüdalık hizmetinde olduğunu bildiren kadısının bir ilamı, İspir kazasında Kurbanzade Hacı Mehmed Ağa ve Dizdar Abdülkerim Ağa'nın borçları olarak kaydedilen 35.000 kuruş için bunların ahali ve fukaraya olan gazezleri için Ahmed Paşa'ya temessük verdikleri, ahaliyi dağıtıp, kendileri de sefilen vefat ettikleri ve meblağın tahsilinin mümkün olmadığına dair kadı ilamı, H. 1214 senesi gönüllüyan yemin ve yesar ağalarının verdikleri temessük gereğince 487 kuruş zimmetleri kaydı, H. 1202 senesine mahsuben Kuruçay, Gürcanis ve Kemah kazaları ahalilerinin verdikleri 3.500 kuruşluk vaat temessükü, Kazabad kazası beyi Esad'ın H. 1213 senesi tarihiyle verdiği temessük gereğince 2.500 kuruş zimmetleri, bazı mevad için Erzincan kazasından Hacı Osman zimmetinde baki 990 kuruş, H. 1214 senesi Rebiyülahir selhinde Bayburd kazasında mevcut olmayan timarların iltizam bedeli olarak alaybeyi Mehmed Bey'in verdiği temessük gereğince 800 kuruş zimmetleri, H. 1214 senesi Rebiyülevvelinde Kelkid sancağındaki mevcut olmayan timarların iltizam bedeli olup mahallin alaybeyinin verdikleri temessük gereğince 1.000 kuruş zimmetleri, Bayburd ahalilerinin ilamla taahhüt ettikleri 5.175 kuruş zimmetleri, H. 1214 senesi Rebiyülahirinde İspir kazası mevcut olmayan timarların iltizam bedeli olarak Mehmed Sadık ve Hacı Hasan'ın verdikleri temessük gereğince 550 kuruş zimmetleri, Bayburd kazası ahalilerinin cihet-i karzdan olarak müteveffa Seyyid Ahmed Paşa'ya olan zimmetlerine karşılık üç defa verdikleri temessükler gereğince 5.500+2.200+16.000 kuruş olmak üzere 23.700 kuruş hazinenin alacağı olduğu, miriye ise toplam 73.702,5 kuruş borcun olduğu ortaya çıkmıştır (BOA, Cevdet Maliye: 108- 4776).

Bu defa yine 10 Kasım 1801 (4 Recep 1216) tarihinde maden-i hümayun emini Ahmed Hulusi, Kuruçay, Gercanis ve Kemal kadıları ve mübaşire hitaben yazılan bir fermanla sabık Erzurum valisi Seyyid Ahmed Paşa'nın borcu mukabili miri tarafından zabt olunan borçlardan Kuruçay, Gercanis ve Kemah ahalilerinin zimmetlerinde olan 3.600 kuruş ile ilgili kişi ve köy ahalilerinin zimmetlerinde olan toplam 73.702,5 kuruşun tahsili için Erzurum valisi Abdurrahman Paşa'ya emir verildiği, paşanın yazdığı cevapta Kuruçay, Gercanis ve Kemah ahalilerinin madene bağlı olduklarına dair cevap verdikleri kaydedilmiştir. Maden eminine ahali zimmetlerinde olan 3.600 kuruşun mübaşire tamamen ödenmesini ve hazineye teslim edilmesi emredilmiştir. Yine adı geçen zimmet sahiplerinden Karahisar-ı Sahib sancağı mutasarrıfı Vezir Alaeddin Paşanın kethüdasında olan 990 kuruşun da ödenmesi istenmiştir (BOA, Cevdet Maliye: 108-4776/3).

Yine 10 Kasım 1801 (4 Recep 1216) tarihinde Erzurum valisi Abdurrahman Paşa ve Erzurum kadısına yazılan bir başka fermanla paşanın yazılarına istinaden merhum Ahmed Paşa'nın miriye borcu olan ve ilgili kişi ve köy ahalilerinin zimmetlerinde kalan Bayburd kazası ahalilerinin temessük ve ilam ile zimmetlerinde olan 25.875 kuruştan tezkere ile bir defa Ahmed Paşa'ya 7.703 kuruş verdikleri, hazine katibi tezkeresine göre bir defa 3.100 kuruş, yine hazine katibi tezkeresine göre 8.073 kuruş olmak üzere toplam üç adet miri tezkerelerce 9.623 kuruş teslim edildiği, 9.652 kuruşun zimmetlerinde kaldığı defterde kayıtlı olduğu bilgisi

aktarılmıştır. Kelkid sancağının H. 1214 senesi mevcut olmayan timar bedelinden Alaybeği Ali'nin zimmetinde olan 1.000 kuruşun bulunduğu defterde kayıtlı olduğu, Bayburd kazası ahalilerinin hala zimmetlerinde kalan 9.152 kuruşun, Kelkid sancağının H. 1214 senesi timar bedellilerinden Alaybeyi Ali'nin zimmeti olan 1.000 kuruş olmak üzere toplam kalan 10.652 kuruşun mübaşire teslim edilmesi emredilmiştir (BOA, Cevdet Maliye: 108-4776/5).

18 Kasım 1800 (Gurre-i Recep 215) tarihinde Erzurum valisi Battal Hüseyin Paşa'ya yazılan bir emirde sabık müteveffa Erzurum valisi Seyyid Ahmed Paşa'nın kısteyn mevacibine tahsis olunan borcunun acilen tahsil edilip mübaşire teslim edilmesi gerektiği iletilmiştir (AE.SSLM.III: 97:5844). Ayrıca yine aynı tarihte Erzurum valisi Battal Hüseyin Paşa ile Erzurum kadısı ve mübaşir Ali'ye hitaben yazılan bir başka fermanla müteveffa Seyyid Ahmed Paşa'nın miriye olan borcu mukabili eyaletten kısteyn mevacibine tertiben tahsil edilmesi gereken 73.702,5 kuruş borcun ödenmesi için daha önce emirler gönderildiği fakat ödemenin yapılmadığı hatırlatması yapılmıştır. Erzurum valisi Battal Hüseyin Paşa'ya eyalette kalan bu meblağın şimdiye kadar tahsil edip mübaşire teslimen yola çıkarılmışsa bunun iyi olacağını, bu büyük maaş akçesinin gelmemesi durumunda maaşların ödenmesinde sorunlar oluşacağı uyarısında bulunulmuş, öteden beri miri tahsilat konusunda gayretli olduğu, bu sebepten “zimemât-ı merkûmeyi her ne vechle ve tarikle olur ise olsun bir gün evvel tahsîl ve mübâşirine teslimen” gönderilmesi hususu tekrar emredilmiştir (BOA, AE.SSLM, III: 97-5844).

Bayburd Kazasının Miriye Borcu

H. 1206 senesi Mart menzili bakayası 3.272,5 kuruş, H. 1206 senesinin Eylül menzili bakayası 2.141 kuruş, H. 1207 senesinin Mart menzili 4.000 kuruş, harc-ı bab ve isticaliye ve sarrafiye 575 kuruş ve 2.500 kuruş ber-mucib-i temessük Veli Paşa Ağa marifetiyle olmak üzere toplam 12.498,5 kuruş, meblağ-ı matlubeden gedüklüler ağası marifetiyle tahsil ve ceste ceste hazineye havalat 2.000 kuruş, o taraftaki menzilci Mustafa Ağa'nın adamına teslim edilen 1.000 kuruş, eski menzilcilerin adamına o tarafta teslim edilen 2.500 kuruş, Seyyid Ahmed Paşa'nın hazinesine temessük ile Veli Ağa ile verilen 2.000 kuruş, Menzilci Mustafa Ağa'ya Süleyman'ın götürdüğü 555 kuruş, hazinede mahfuz olup eski menzil akçesine mahsuben 110 kuruş, ilam ile taahhüt ettikleri 3.463 kuruş, ilamdan 840 kuruş noksan olmak üzere toplam 12.498 kuruş zimmet çıkmıştır. Daha sonra bu ilam değiştirilip diğer bir ilam gelerek 4.303 kuruşa bir taahhüt ilamı gönderilmiştir. Yine Erzurum valisinden Bayburt tahsildarı gönüllü ağası Ahmed Ağa'ya yazılan bir yazıda divangan bölükbaşılarının ulufelerine mahsuben tahsiline memur olduğu 10.000 kuruşluk Bayburd salyanesi akçesinden divangan bölükbaşılarının ulufelerine mahsuben evvelce 7.750 kuruşluk meblağın delilbaşı ağaya teslim edildiği belirtilmiş, geriye 2.500 kuruş kalmıştır. Zahikoğlu Ömer Ağa'nın maktu olan cerimesi olan 1.250 kuruş olmak üzere toplam 3.500 kuruşun hazineye girdiği ifade edilmiştir (BOA, Cevdet Maliye: 108-4776/11, 15).

18 Eylül 1798 (7 Rebiyülahir 1213) tarihinde Erzurum kaymakamı hacedandan Ahmed Hamdi tarafından yazılan yazıda 1213 senesine mahseben Bayburd kazasının sehmine isabet eden hazeriyye malı ve bakaya, bab harcı ve sair aidatların tamamen müteveffa Vali Seyyid Ahmed'in hazinesine girdiğine dair halas kaydı düşülmüştür (BOA, Cevdet Maliye: 108-4776/17).

İspir Kazasının Miriye Borcu

17 Ağustos 1801 (7 Rebiyülahir 1216) tarihli evrakta İspir kadısı Mustafa Efendi tarafından yazılan bir ilam, iki ferman, bir vali buyrulduzu ve Erzurum mütesellimi buyrulduzu Sadrazam kaymakamı çukadarı Ali Ağa vasıtasıyla İspir mahkemesine getirilmiş, merhum Seyyid Ahmed Paşa'ya Kurbanzade Hacı Mehmed Ağa ve Dizdar Abdülkerim Ağa'nın 35.000 kuruşluk temessük verdiklerinin defter-i hakanide kaydedildiği ve tahsil edilmesi gereği halka iletilmiştir. Halk ise, Kurbanzade Hacı Mehmed Ağa ve Dizdar Abdülkerim'in “garaz-ı

nefsaniyetlerini icrâ için Ahmed Paşa'ya temessük verip bizleri harap ve perişân ve ehl-i iyallerimizi paymâl ettikten sonra merkûmânın vefat ettiklerini ve meblağın tahsilinin mümkün olmadığını" kadıdan ilam etmesini istemiştir (BOA, Cevdet Maliye: 108-4776/19).

Bu emirlere rağmen İspir kazasının bakayayı ödemediği görülmektedir. Nitekim 21 Aralık 1805 (29 Ramazan 1220) tarihli bir emirde Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa'dan gelen yazı muvacehesinde İspir kazası ahalisinin uhdesinde Seyyid Ahmed Paşa hazinesine verdikleri senede binaen kalan 35.000 kuruş meblağ ile ilgili emir verilmeye devam edilmiştir. Yusuf Ziya Paşa yazısında, borç senedinin maktul Kurbanzade Hacı Mehmed Ağa tarafından ahalinin malumatı olmaksızın sabık müteveffa Vali Seyyid Ahmed Paşa'ya verildiğini ve bu meblağı ahalinin şimdi ödeyemeyeceklerini ileri sürdüklerini belirterek, ahaliye merhameten borcun yarısının affıyla diğer yarısının tahsilinin yapılması hususunda görüş bildirmiştir (BOA, Cevdet Maliye: 583-23973).

Yine 21 Aralık 1805 (29 Ramazan 1220) tarihinde yazılan bir başka emir İspir kazasının bakaya durumunu şöyle özetlemektedir. Buna göre, İspir kazası naibi yazdığı bir ilamda devlet-i aliyye gedüklülerinden zaim Mustafa Ağa ile gönderilen ferman, Hacı Ahmed Ağa ile buyruldu İspir mahkemesine gelmiş ve okunmuş, temessük ile 35.000 kuruşun tahsil edilmesi kazaya bildirilmiştir. Ahali, Kurbanoglu ile Memioglu arasındaki mücadeleden kendilerinin zararlı çıktığını ve kazalarının perişanlığını ileri sürerek merhameten affedilmelerini tekrar istemişler, Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa da meblağın yarısının affıyla diğer yarısının ödenmesini saraya sunmuştur (Cevdet, Maliye: 583-23973/1). Ayrıca maktul Memioglu maddesinden dolayı İspir kazasının dağıldıkları ve perişan oldukları, eğer bu meblağ alınmak istenirse bütünüyle vatanlarını terk edecekleri bakayanın affedilmeleri gerektiği ile ilgili talepler peyderpey İstanbul'a iletilmiştir (Cevdet, Maliye: 209-8614/3). Yine aynı minvalde İspir mirlivası Mehmed Haseki de İspir'de yaşanan mücadele ve halkın yaşadığı sıkıntıyı ifade eden bir arzuhal yazarak İstanbul'a göndermiştir (Cevdet, Maliye: 209-8614/5). Yine Erzurum valisi de kaimesinde durumu açıklığıyla yazmış, bakayanın miri meblağ olmasından dolayı ne şekilde hareket edilmesi gerektiğini sormuş, bunun üzerine 16 Ekim 1805 (22 Recep 1220) tarihinde Sadrazam, defterdar efendiye bir derkenar yazarak bu meblağdan münasip miktar tenziliyle geri kalanının tahsil edilmesine dair emir yazılmasını istemiştir (Cevdet, Maliye: 209-8614/7). Bu konuda Erzurum ve Trabzon valisi Yusuf Ziya Paşa, İspir kazası kadısı, Mübaşir Mustafa ve Mirliva Haseki Mehmed'e yazılan bir ferman müsveddesinde 35.000 kuruşluk meblağın yarısının affedilerek, yarısı olan 17.500 kuruşun toplanıp hazineye ödenmesi emredilmiştir (BOA, Cevdet, Maliye: 209-8614/11).

Sonuç

Damad Seyyid Ahmed Paşa, 18. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nde çeşitli devlet kademelerinde görev yapmış vezir rütbeli devlet adamlarından biriydi. Babası da kendisi gibi devlete hizmet etmiş, sonra da saraya damat olmuştu. Seyyid Ahmed Paşa da babası gibi Osmanlı hanedanına damat olmuş ve Sultan III. Selim'in kız kardeşi Hatice Sultan ile evlenmiştir. Seyyid Ahmed Paşa ile Hatice Sultan'ın bu evliliği, Hatice Sultan'ın annesinin talebi üzerine Sultan I. Abdülhamid'in isteği ile gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Ahmed Paşa, dededen itibaren devletin önemli ailelerinden birinin ferdi olarak erken dönemlerden itibaren devlet kademelerinde görev yapmıştır. Ancak yaşamı incelendiğinde sürekli cephelerde bulunmuştur. Devletin verdiği görevleri yerine getirmek için eyalet ve sancaklar arasında bir oraya bir buraya gidip durmuştur. Hatice Sultan ile evliliği de aslında bu hareketli yaşam içinde sönük kalmıştır. Çünkü Ahmed Paşa, evlilik sonrası bile çok az İstanbul'da kalmış, paşa İstanbul'a geldiğinde Hatice Sultan ile görüşmüştür. Dolayısıyla Hatice Sultan evlilik sürecinde Seyyid Ahmed Paşa ile görev yerlerine gitmemiş ve hep İstanbul'da kalmıştır.

Seyyid Ahmed Paşa'nın görev yerleri incelendiğinde çeşitli zamanlarda Payitaht İstanbul ile Anadolu'dan Rumeli'ye kapıcıbaşılik, mirimiran ve vezirlik rütbelerini haiz olarak devlet hizmetinde uzun süre muhasıllık, mutasarrıflık, seraskerlik, muhafızlık ve valilik gibi birçok görevlerde bulunmuştur.

Erzurum ve Sivas eyaletleri valilikleri de Seyyid Ahmed Paşa'nın görev yaptığı yerlerden olmuştur. Paşa, özellikle serhat Erzurum'da Rusya ile yapılacak mücadelelere katılmış, bölgedeki savaşlarda serasker ve muhafız olarak görev almıştır. Doğal olarak yaşadığı bölgelerde konaklar ve mallar edinmiştir. Vefatıyla birlikte İstanbul'dan verilen emirlerle Erzurum ve Sivas'taki mallarının devlet adına müsadere edilme süreci başlatılmıştır. Yine paşa, ileri düzey devlet adamlarından biri olduğu için önemli miktarda servet sahibi olduğu ve mallarının gizlenmeden yazılması için devlet, bölgeye mübaşirler görevlendirmiş, mübaşir ve ilgili yerel görevlilere paşanın hiçbir malı ve serveti gizli kalmadan ve geri bırakılmadan yazılması ve gereğinin yapılması talimatı vermiştir.

Erzurum'da görevde iken vefat eden Seyyid Ahmed Paşa'nın hem Erzurum hem de Sivas'taki muhallefatinin yazımı için Erzurum'a Kapıcıbaşı Hüseyin Ağa ve Sivas'a da Mir Halil Ağa'yı mübaşir olarak görevlendirilmiş, bölgedeki kadı ve ilgili mahalli görevlilere de paşanın muhallefatinin doğru bir biçimde yapılmasına yardımcı olunması talimatı verilmiştir. Görevliler tarafından Erzurum ve Sivas'taki konaklarda eşyalarının sayımı yapılmış, bunların bir kısmı aile fertlerine bırakılmıştır. Yine terekesinden eşi Hatice Sultan'ın çeşitli vesilelerle Seyyid Ahmed Paşa'da bulunan aylık, mihr-i müeccel, alacak vs. kısmı da çıkarılarak Hatice Sultan'a teslim edilmiştir. Yine Seyyid Ahmed Paşa Erzurum valisi iken Napolyon Bonapart'ın işgal ettiği Mısır'ı kurtarmak için diğer Osmanlı eyaletlerinden olduğu gibi Erzurum'dan da zahire bedeliyesi talep edilmiş, ancak bu bedeliye paşanın görev sürecinde tamamen toplanamamış, bir kısmı Seyyid Ahmed Paşa'nın bir kısmı da kazaların uhdesinde kalmıştır. Yapılan birçok yazışma sonrasında Seyyid Ahmed Paşa'nın uhdesinde kalanların ödenmeye çalışıldığı, ancak kazalarda kalan bakayaların ödenmesi için büyük zorluklar çıktığı görülmektedir. Devlet, kazalar ahalisinin üzerinde bulunan bakayanın ödenmesi için birçok defa bölgeye ferman göndermesine rağmen bunların bir kısmı ödenirken çeşitli bahanelerle büyük bir kısmı da ödenememiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başkanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi (BOA).

Ali Emiri Selim III (AE.SSLM.III)

Ali Emiri, Sultan I (A.E. SABH.I)

Bâb-ı Âsafî. Mühimme (A. {DVN.SMHM.d.)

Cevdet Maliye, Cevdet Dahiliye, Cevdet Zabtiye, Cevdet Evkaf, Cevdet Askeriye, Cevdet Nafia, Cevdet Hariciye

Hatt-ı Hümayun (HAT)

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TS. MA. D).

6 Numaralı Sivas Şer'yye Sicili (SSS, 6).

Kitap, Makale, Madde, Tez

AKYILMAZ, S. G. (2008). Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XII, Y., S. 1-2, s. 389-420.

AYDIN, M. Â. (2019). İstanbul Kadı Sicilleri, 93, Anadolu Sadareti Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, (H.1247-1250 / 1831-1834), (Proje Yönetmeni M. Âkif Aydın, editör: Çoşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul.

ERSÖZ, B. (2020). *III. Mustafa'nın Kızı Beyhan Sultan ve Hayatı (1766-1824)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

KALIPÇI, M. E. (2013). *Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Müsadere Kurumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Mehmed Süreyya, (1996). *Sicill-i Osmani*, (Yay. Haz. Nuri Akbakır, Eski yazıdan aktaran: Seyit Ali Kahraman), Cilt 5, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

ÖZCAN, T. (2005). Muhallefat, C. 30, *Türkiye Diyanet Vakfı DİA*, İstanbul, s. 405-406.

ÖZEN, S. S. (2023) Harem'de Sultan Efendiler: III. Mustafa'nın Kızları Şah, Beyhan ve Hatice Sultanlar", *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, C. 6, S. 4, s. 216-235.

TELCİ, C. (2007). Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsadere Süreci, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22/2, 2007, s.145-166.

TOPRAK, S. V., (2020). Boğazların Güvenliğiyle İlgili Bir Belge: Seyyid Ahmed Paşa'nın Hazırladığı Boğaz Kaleleri Yoklama Defteri (1791), *Fârâbi Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-II*, (Editör: Yunus Emre Tansü), İksad Yay., Gaziantep, s. 289-317.

USTAOĞLU, Z. (2021). Osmanlı'nın Modern Kadını Hatice Sultan'dan Geriye Kalanlar, *SOBİDER*, Y. 8, S. 54, Ekim, s. 468-477.

UZUNÇARŞILI, İ. H. (1932). *Bizans ve Selçukilerle Germiyan ve Osmanogulları Arasında Kütahya Şehri*, İstanbul.

YILMAZ, F. (2010). *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, Gökkuşbu Yay., İstanbul.

SAKAOĞLU, N. (2015). *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, Alfa Yayınları, İstanbul.

ULUÇAY, Ç. (2021) *Padişahın Kadınları ve Kızları*, 7. Baskı, Ötüken Neřriyat, İstanbul.

BÖLÜM 2

XIX. YÜZYILDA OSMANLI AKDENİZİ'NDE KOLERANIN SEYRİ VE İTALYA'DAN GELEN KOLERA TEHDİDİNE KARŞI OSMANLI DEVLETİ'NİN ALDIĞI ÖNLEMLER

Özge TOGRAL¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Karabük/Türkiye, ozgetogral@karabuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1778-3817>

Giriş

Canlı yaşamını derinden etkileyen bulaşıcı hastalıklar, tarihsel süreç boyunca pek çok devletin mücadele etmek zorunda kaldığı temel sorunlardan biri olmuştur. İnsan, hayvan ve toplum yaşamına sirayet eden bu tür felaketler, yayılım hızları ile ölüm oranları arasında doğrudan bir ilişki ortaya koymuş; özellikle geniş kitleleri etkileyen salgınlar, yalnızca bireysel sağlık sorunlarıyla sınırlı kalmayarak toplumsal yapıyı da derinden sarsmıştır. Temelde insan yaşamını olumsuz etkilemesine rağmen bulaşıcı hastalıkların, üretim, ticaret ve kamu düzeni üzerindeki yansımaları sebebiyle toplum ekonomisini de ciddi biçimde etkilediği görülmektedir. XIX. yüzyılın başlarından itibaren veba salgınlarının yerini alan kolera, vebaya kıyasla çok daha hızlı yayılabilen bir bulaşıcı hastalık olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim XIX. yüzyıl boyunca Asya, Avrupa, Afrika ve Amerika kıtalarını etkisi altına alan kolera, kısa süre içerisinde küresel ölçekte bir pandemi hâline gelmiş ve dünya genelinde geniş çaplı tahribata yol açmıştır (Sarıyıldız, 2001: 309). Latince “*cholera morbus*”, Arapça “*maraz-ı esved*” olarak adlandırılan kolera için Osmanlı literatüründe “kara sarılık” ve “maraz-ı cedid” ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte hastalığın bazı kaynaklarda “*cholera foudroyant*” olarak da nitelendirildiği bilinmektedir (Yılmaz, 2017: 29).

Kolera, *Vibrio cholerae* bakterisinin sebep olduğu akut bir bağırsak enfeksiyonu olarak tanımlanmaktadır (Davide-Martini, 2023: 28; Turhan Sarıköse, 2021: 54). Hastalık, insan bedeninde ve yüzünde belirgin fiziksel belirtilerle kendini göstermekte; gözlerde çöküklük, ciltte morarma, zayıf nabız, şiddetli ishal ve kusma gibi semptomlara yol açmaktadır. Söz konusu bulgular, çoğu vakada kısa süre içerisinde ölümle sonuçlanabilecek derecede ağır seyretmektedir (Karacaoğlu, 2020: 33). Bazı kaynaklarda Hindistan menşeli olması sebebiyle “Asya kolerası” olarak adlandırılan hastalık, aynı zamanda mide sistemi hastalığı şeklinde de tanımlanmıştır. Bu tanımlamanın temelinde, koleranın çoğu zaman kıtlık dönemleriyle ilişkilendirilmesi yatmaktadır. Nitekim mide asiditesinin bozulması, koleraya sebep olan bakterilerin mideden bağırsağa geçişini kolaylaştırmakta; bu durum hastalığın mide sistemi hastalığı olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır (Valenti, 2025: 42). Esasında *Vibrio cholerae* bakterisi, koleraya sebep olan akut bir bağırsak enfeksiyonunun temel etkenidir. Hastalığın tanımlanması ve nedenlerinin anlaşılması amacıyla XIX. yüzyılda çeşitli bilimsel çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmalar arasında İtalyan anatomist Filippo Pacini’nin tespitleri özel bir öneme sahiptir. Pacini, 1854 yılında Floransa’da meydana gelen kolera salgını sırasında hayatını kaybeden kişilerin bağırsak mukozasında “vibriyo” olarak adlandırdığı mikroorganizmayı tespit etmiş; bu mikroorganizmanın insandan insana bulaşabilen bir enfeksiyon etkeni olduğunu ileri sürerek enfeksiyon biliminin temellerini atmıştır. Daha sonra, 1884 yılında Alman hekim Robert Koch tarafından ayrıntılı biçimde incelenen bakteri, koleranın bulaşma nedenleri bağlamında temiz içme suyunun yetersizliği, sağlıklı yaşam koşulları ve altyapı eksiklikleriyle ilişkilendirilmiştir (Davide-Martini, 2023: 28). Koch’un yanı sıra John Snow ve Filippo Pacini gibi isimler de XIX. yüzyılda koleranın tanımlanması ve yayılma biçimlerinin anlaşılması yönünde önemli çalışmalar yürüten bilim insanları arasında yer almaktadır (Lippi-Gotuzzo, 2014: 192).

Sıhate uygun olmayan koşullarda yayılım hızını önemli ölçüde artıran kolera, ilk olarak Hindistan’da, özellikle Ganj Nehri deltası çevresinde ortaya çıkmış ve buradan farklı bölgelere yayılmak suretiyle küresel ölçekte pandemiye dönüşmüştür (Unat, 1995: 57). Esasında kolera, Ganj ve Brahmaputra nehirleri arasında yerel düzeyde her dönemde varlık gösteren bir hastalık niteliği taşımaktadır. Bunun temel nedeni, bölge halkının dini inançları doğrultusunda şekillenen yaşam pratikleri ve alışkanlıklarıdır. Zaman içerisinde bu alışkanlıklar, hastalığın Hindistan’ın farklı bölgelerine sirayet etmesine zemin hazırlamıştır (Uyar, 2010: 20). Özellikle Ganj Nehri’nin Hint toplumu tarafından kutsal kabul edilmesi ve her yıl çok sayıda insanın dini ritüeller kapsamında nehirde yıkanarak günahlarından arındığına

inanması, koleranın ortaya çıkmasında ve yayılmasında belirleyici bir etken olmuştur. Yalnızca nüfus yoğunluğu değil, aynı zamanda bölgenin coğrafi ve iklimsel özellikleri de hastalığın yayılımında önemli rol oynamıştır. Nitekim Ganj Nehri deltasında, nehir sularının kaynağı ile denize döküldüğü noktalar arasındaki sıcaklık farkları, bakteri üremesini kolaylaştırıcı bir ortam yaratmıştır (Yılmaz, 2017: 30). Nemli ve ılık hava koşullarında hızla çoğalabilen *Vibrio cholerae* bakterisi, soğuk hava şartlarında da varlığını sürdürebilmekle birlikte, özellikle nemli ve sıcak ortamlarda daha hızlı yayılım göstermektedir (Ayar, 2007: 4). Ganj Nehri havzasının iklimsel özellikleri, yalnızca koleranın değil, aynı zamanda diğer bulaşıcı hastalıkların da yayılmasında etkili olmuştur. Nitekim 1783 yılında Kalküta’da ortaya çıkan bir kolera salgını, yaklaşık yirmi bin Hindu hacısının hayatını kaybetmesine sebebiyet vermiştir (Yaşayanlar, 2022: 64).

İlerleyen süreçte salgın, Güneydoğu Asya’yı etkisi altına almış ve bölgesel bir felaket olmaktan çıkarak geniş coğrafyalara yayılmıştır. Bu yayılım sürecinde İngiltere’nin Hindistan’daki sömürgeci politikaları belirleyici bir rol oynamıştır. İngiliz idaresi altında artan nüfus hareketliliği ve göçler, koleraya yakalanan yerel halkın farklı bölgelere taşınmasına neden olmuş; ayrıca İngiliz askerlerinin hastalığa maruz kalması, koleranın yeni coğrafyalara ulaşmasını hızlandırmıştır (Uyar, 2010: 20). İngiltere’nin Hindistan merkezli siyasi, askerî ve ticari faaliyetleri sonucunda kolera, kısa sürede pandemi niteliği kazanarak geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. İngiliz ticaret gemileri ve askerî sevkiyatlar aracılığıyla hastalık, özellikle liman şehirlerine taşınmış; artan deniz ticareti sayesinde Filipinler ve Çin limanlarına ulaşmıştır. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde, özellikle 1820’li yılların başında kolera Kuzey Çin’e ve Pekin’e kadar ilerlemiştir (Yaşayanlar, 2022: 64–65). Bu süreçte kolera, kıtalararası bir yıkıma sebep olarak epidemiden pandemiye dönüşmüştür. Hastalık, XIX. yüzyıl boyunca farklı tarihlerde dalgalar hâlinde etkisini göstermiş; özellikle 1817, 1829, 1852, 1881 ve 1899 yılları, büyük kolera pandemilerinin yaşandığı dönemler olarak öne çıkmıştır. Nitekim 1821 yılında Çin ve İran’a ulaşan kolera, 1822’de Hint Okyanusu’ndan batıya doğru ilerlemiş; Basra Körfezi ve Maskat üzerinden Hazar Denizi’ne ve Kafkasya’ya sirayet ederek bölge halkını derinden etkilemiştir. Ardından Basra ve Bağdat hattı üzerinden Akdeniz kıyılarına ve Anadolu’ya ulaşmıştır. Kolera, belirli dönemlerde etkisini yitirmiş gibi görünse de 1829 yılında İran ve Rusya’da yeniden ortaya çıkarak yayılımını sürdürmüştür (Sarıyıldız, 2001: 310).

Osmanlı Devleti’nde Kolera Salgınları

Koleranın Osmanlı topraklarına ulaşmasında etkili olan birden fazla güzergâh bulunmaktadır. Bu güzergâhların ilki; Hindistan, Afganistan, İran, Hazar Denizi, Rusya, Kafkaslar ve Karadeniz limanları hattıdır. İkinci güzergâh ise Hindistan’dan Umman Denizi ve Basra Körfezi üzerinden Şattülarap ve Irak hattını izlemektedir. Üçüncü güzergâh, Hindistan’dan Mekke’ye uzanan hac yolu aracılığıyla Osmanlı topraklarına sirayet eden yayılım hattıdır. Dördüncü güzergâh ise Hindistan’dan Mekke’ye, buradan Mısır’a ve Akdeniz kıyılarına ulaşan hattı kapsamaktadır (Unat, 1995: 57). Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyıldaki geniş coğrafi hâkimiyeti ve ticaret ile ulaşım ağlarıyla kurduğu yoğun etkileşim, koleranın imparatorluk topraklarına sirayet etmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Özellikle buharlı gemilerin deniz ulaşımında etkin hâle gelmesi ve Süveyş Kanalı’nın açılması, salgın hastalıkların yayılım hızını önemli ölçüde artırmıştır (Turhan Sarıköse, 2021: 143).

Koleranın dünya genelinde yıkıcı etkiler yarattığı XIX. yüzyılda, ticaret yollarının kesişim noktasında yer alan Osmanlı topraklarında ilk kolera vakası 1822 yılında görülmüştür. Basra Körfezi’nden Bağdat’a ulaşan hastalık, buradan Anadolu içlerine ve Akdeniz kıyılarına doğru ilerlemiş; Osmanlı Devleti’ni sosyal ve ekonomik açıdan derinden etkilemiştir (Uyar, 2010: 20). 1823 yılında ise kolera, iç bölgelerde etkisini artırarak Dicle ve Fırat deltası boyunca Diyarbakır, Urfa ve Halep gibi önemli merkezlere yayılmıştır (Hayırlıdağ, 2021: 77). 1831

yılında Avrupa'ya ulaşan ikinci kolera epidemisi, Osmanlı başkenti açısından da ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Odessa Limanı'ndan yelkenli gemilerle Galata'ya taşınan hastalık, kısa sürede İstanbul'da etkisini göstermiştir. Temmuz ayı sonları ile 1 Ağustos tarihleri arasında koleradan günlük ölüm sayısı on iki civarında iken, 3-5 Ağustos tarihleri arasında bu sayı yüz yirmiye kadar yükselmiştir (Yıldırım, 2020: 62). Bu veriler, koleranın kısa sürede ne denli yıkıcı bir etki yaratabildiğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

1848 yılında Rumeli topraklarına sirayet eden kolera, Edirne, İşkodra ve Tırhala'da ortaya çıkmış; özellikle askerî birlikler arasında ciddi kayıplara yol açmıştır. Şubat 1849 itibarıyla bu bölgelerde salgın etkisini kaybetmiş olsa da 1865 yılının yaz aylarında kolera vakalarının yeniden görüldüğü anlaşılmaktadır (Uyar, 2010: 20). Nitekim 1865 yılında Bombay'dan deniz yoluyla Mekke'ye ulaşan kolera, hac yoluyla geniş kitlelere yayılmış; 1865-1873 yılları arasında Kızıldeniz'den Akdeniz ve Karadeniz'e ulaşarak Avrupa ve Amerika'ya sıçrayan büyük bir kolera dalgası meydana gelmiştir. Aynı yıl Osmanlı başkentine koleranın ulaşması, Mısır'dan hareket eden Osmanlı vapurları aracılığıyla gerçekleşmiştir (Sarıyıldız, 2001: 314; Hayırlıdağ, 2021: 77). Her bir kolera dalgasından ciddi biçimde etkilenen Osmanlı Devleti, çeşitli sihhî tedbirler almasına rağmen salgınları tamamen engelleyememiştir. Nitekim 1870 yılında Rusya'da ortaya çıkan kolera salgını kısa sürede İstanbul'a sirayet etmiş ve on beş kişinin hayatını kaybetmesine sebebiyet vermiştir. 1876 yılında ise İstanbul'da etkili olan kolera salgını, yaklaşık yedi bin kişinin ölümüne yol açarak başkentte büyük bir felaket yaratmıştır (Sarıyıldız, 2001: 319).

Osmanlı Devleti, bulunduğu coğrafi konum ve bağlı olduğu ticaret ile ulaşım ağları sebebiyle XIX. yüzyıl boyunca dünyada meydana gelen her bir kolera epidemisinden doğrudan etkilenmiştir. Hastalık belirli dönemlerde etkisini yitirmiş gibi görünse de dünyanın farklı bölgelerinde farklı zamanlarda yeniden ortaya çıkmıştır. Nitekim 1892 yılı kolera salgını sürerken Almanya, Fransa, Hollanda, Danimarka, Belçika, İngiltere, Avusturya, Macaristan, Rusya ve İran'da kolera vakaları etkisini sürdürmekteydi. Buna karşılık İsveç, Yunanistan ve Osmanlı Devleti bu salgının dışında kalmıştır. Ancak alınan önlemlere rağmen, 1893 yılının Ağustos ayının ilk haftasında Tuna kıyılarında şiddetli bir kolera salgını başlamış ve kısa süre içerisinde Osmanlı topraklarına sirayet etmiştir. Nitekim 22 Ağustos 1893 tarihinde Haliç'te başlayan kolera, Galata, Sirkeci, Üsküdar, Kasımpaşa, Balat ve Hasköy gibi semtlerde hızla yayılmış; İstanbul'un neredeyse tamamını etkisi altına almıştır (Yıldırım – Ertin, 2020: 88).

Akdeniz'deki Kolera Tehdidi

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıl boyunca farklı tarihlerde yıkıcı etkilere yol açan kolera salgınlarıyla mücadele etmiş; zaman içerisinde bu hastalığın yayılım biçimleri ve etkileri konusunda önemli bir tecrübe birikimi kazanmıştır. Buna rağmen Akdeniz havzasında meydana gelen her yeni salgın dalgası, Osmanlı sahillerini doğrudan tehdit etmeye devam etmiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin özellikle Akdeniz kıyılarında ortaya çıkan kolera vakalarını yakından takip etmesini ve sürekli olarak yeni tedbirler geliştirmesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, Akdeniz kıyılarında görülen kolera salgınlarının yayılım sürecinin değerlendirilmesi, Osmanlı sahillerinin maruz kaldığı tehditlerin anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Hindistan, Mekke, Mısır ve Akdeniz kıyıları üzerinden Osmanlı topraklarına sirayet eden kolera, etki alanı bakımından Akdeniz havzasının tamamını kapsayan bir tehdit hâline gelmiştir (Unat, 1995: 57). Akdeniz kıyılarına ulaşan koleranın güzergâhı incelendiğinde, hastalığın 1831 hac mevsiminde Hicaz'da ortaya çıktığı ve hacıların önemli bir kısmının bu salgın sırasında hayatını kaybettiği görülmektedir. Hicaz'da başlayan salgın, buradan Mısır ve Tunus'a yayılmış; 1832 yılında ise Fransa'ya sirayet etmiştir (Yılmaz, 2017: 33). XIX. yüzyıl boyunca koleradan en fazla etkilenen ülkelerden biri olan Fransa'da, hastalık özellikle büyük kentlerde ciddi bir tehdit unsuru hâline gelmiştir (Ayar, 2007: 58). Nitekim

koleranın Avrupa'ya ulaşmasıyla birlikte Paris, uzun süreli ve ağır bir salgın tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır (Valenti, 2025: 37). Koleranın Fransa'daki ilk dalgası sırasında çeşitli tedbirler alınmış olsa da, bu önlemlerin büyük ölçüde daha önce veba salgınlarına karşı uygulanan yöntemlerin devamı niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Fransa'nın Bordeaux kenti çevresinde kapsamlı sıhhi yapılar kurulmuş; geleneksel sağlık uygulamalarına başvurulmuştur. Bununla birlikte kolera görülen bölgelerden gelen gemilerin limanlara girişine izin verilmemesi, alınan önlemler arasında önemli bir yer tutmuştur (Tognotti, 2013: 256).

Başlangıçta koleranın İtalya'ya sirayet etmeyeceği yönünde bir kanaat de mevcuttu. Bu bağlamda Milanolu hekim Carlo Speranza, İtalya'nın kendine özgü iklim yapısına sahip olduğunu ve İtalyan eyaletlerinde kamu sağlığı uygulamalarının yeterli seviyede bulunduğunu ileri sürerek koleranın ülkede sınırlı bir etki yaratacağı görüşünü savunmuştur (Valenti, 2025: 37). Ancak Akdeniz havzasında yayılım gösteren kolera, 1835 yılında İtalya'ya ulaşmış ve kısa sürede ülke geneline yayılma eğilimi göstermiştir. Bunun üzerine İtalya'da yerel ölçekte çeşitli tedbirler alınmıştır. Nitekim 1836 yılında Napoli'de, bulaşıcı hastalık taşıyıcısı olarak değerlendirilen dilencilerin dahi şehir içerisinde serbestçe dolaşmaları yasaklanmıştır. İtalya'da 1835–1836 yıllarında kolera salgını oldukça şiddetli bir seyir izlemiş; buna karşın Sardunya Adası, koleradan etkilenmeyen tek İtalyan bölgesi olmuştur. Bu durumun temel nedeni, adanın sıkı ve silahlı gözetim altında tutulmasıdır. Nitekim kıyıya yolcu ya da yük indirmek isteyen gemilerin adaya yanaşmasına izin verilmemiştir. Bu uygulama, ticari faaliyetleri sekteye uğrattığı gerekçesiyle tepkilere yol açmış; koleranın bulaşıcı bir hastalık olmadığına inanan kesimler ile karantina uygulamalarının ticarete zarar verdiğini savunan çevreler tarafından yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Sınır geçişlerindeki denetimler ve sağlık kordonları, bu karşıt görüşlerin odağında yer almıştır (Tognotti, 2013: 256). Alınan tüm önlemlere rağmen kolera, 1837 yılında İtalya'da yeniden ortaya çıkmıştır. Özellikle Marsilya ve Tirol'de görülen vakalar, hastalığın buradan Almanya içlerine kadar yayılmasına neden olmuştur (Yılmaz, 2017: 33). Esasında Avrupa devletleri, salgın hastalıklar konusunda belirli bir tecrübeye sahip olmalarına rağmen, ulaşım alanında meydana gelen teknolojik gelişmeler salgınların seyrini köklü biçimde değiştirmiştir. Buharlı gemilerin ve demiryollarının yaygınlaşması, seyahat sürelerini kısaltmış; ticari faaliyetlerin yoğunlaşması ise koleranın XIX. yüzyılda Akdeniz kıyılarında büyük bir tahribata yol açmasına zemin hazırlamıştır (Tognotti, 2013: 256).

1884 yılında Livorno'da bir kişinin koleradan hayatını kaybetmesiyle birlikte, İtalya'nın farklı şehirlerinde de kolera vakalarının ortaya çıktığı görülmektedir (BOA, Y. A.HUS. 179/45, Lef 1). Aynı dönemde İtalya genelinde koleraya yakalananların sayısının yirmi sekiz olduğu; bunlardan yirmisinin musap olduğu, sekiz kişinin ise hayatını kaybettiği tespit edilmiştir (BOA, Y. A.HUS. 179/45, Lef 2). Bununla birlikte 1884 yılına ait kolera vakalarına ilişkin verilerin eksik ve zaman zaman çelişkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim hastalığın şiddeti ve ölü sayıları konusunda resmî makamlarca yapılan açıklamaların gerçeği tam olarak yansıtmadığı ortaya çıkmıştır. 12 Eylül 1884 tarihinde Roma Sefareti'nden bildirilen bir rapora göre, Napoli'de koleradan vefat edenlerin sayısı resmî jurnallerde belirtilenden çok daha fazladır. Bulaşık mahalleler ve hastanelerde yapılan incelemeler sonucunda, açıklanan rakamların gerçeği yansıtmadığı anlaşılmıştır. Bu bağlamda Napoli'de yalnızca bir gün içerisinde koleradan hayatını kaybedenlerin sayısının dört yüz olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın resmî kayıtlarda ölü sayısının daha düşük gösterildiği görülmektedir (BOA, Y. A.HUS. 179/101, Lef 1; Koyuncu, 2022: 44). 16 Eylül 1884 tarihinde yapılan bir başka bildirimde göre, kolera nedeniyle Napoli'de hayatını kaybedenlerin sayısı üç yüz yetmiş bir olarak kaydedilmiş; İtalya genelinde ise bu sayının elli olduğu belirtilmiştir. Aynı dönemde İspanya'da da sekiz kişinin koleradan öldüğü bildirilmiştir (BOA, Y. PRK. PT. 2/70). Bu veriler, 1884 yılı Eylül ayında koleranın Akdeniz kıyılarında etkinliğini sürdürdüğünü açık biçimde ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte 29 Aralık 1884 tarihinde Fransa Sefareti'nden bildirildiğine göre, Fransa'da bir aydır koleraya rastlanmamıştır. Aynı tarihlerde İtalya Sefareti memurlarından Mösyö Baronti tarafından yapılan açıklamada ise İtalya'da da koleradan eser kalmadığı ifade edilmiştir (BOA, Y. A.RES. 27/9, Lef 1–2). Ancak bu iyimser tablo uzun sürmemiştir. Aralık 1885 tarihinde İtalya'nın bazı bölgelerinde ve özellikle Venedik'te kolera vakalarının yeniden görüldüğü; Trieste'de ise iki kişinin koleraya yakalandığı bildirilmiştir (BOA, Y. A.HUS. 186/77).

1886 yılı Haziran ayının ilk haftalarında Venedik'te kırk kişinin koleraya yakalandığı; bunlardan yirmi beşinin hayatını kaybettiği tespit edilmiştir (BOA, İ. DH. 992/78324). Ancak Roma Sefareti ile Trieste ve Venedik şehbenderlikleri tarafından 20 Haziran 1886 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen raporlarda, koleranın etkisini yitirmeye başladığı ifade edilmiştir (BOA, İ. DH. 993/78445). Venedik'teki vaka ve ölüm sayıları dikkate alındığında, hastalığın seyrinin kısa süreler içerisinde dahi ciddi dalgalanmalar gösterebildiği anlaşılmaktadır. Kolera, bazı dönemlerde etkisini kaybetmiş gibi görünse de zamanla yeniden şiddetlenmiştir. Nitekim Ağustos 1887'de Napoli'de koleraya yakalanan altı kişinin tamamının hayatını kaybettiği bildirilmektedir (BOA, MKT. 1438/103). Kolera vakalarına bağlı ölümlerin dönemsel olarak artıp azalması, hastalığın mevsimsel bir karakter taşıdığını ve özellikle Napoli gibi yoğun nüfuslu liman kentlerinde çevresel ve demografik faktörlerin etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Koyuncu, 2022: 45).

1893 yılı yaz aylarında kolera, İtalya'da yeniden şiddetlenmiştir. İlk vakalar Napoli'de görülmüş; Temmuz ayı sonlarında Venedik'te, Ağustos ayının ortalarında ise Roma, Sicilya ve Torino'da kolera vakalarında ciddi artış yaşanmıştır. Ekim 1893 itibarıyla vaka sayılarında azalma görülmüş ve salgın sönümlenmeye başlamıştır. Palermo'da ise kolera Kasım ayına kadar etkisini sürdürmüş, ardından burada da vakalar azalmıştır. 1894 yılında Napoli'de birkaç münferit vaka görülmekle birlikte, kolera eski yıkıcı etkisini kaybetmiştir (Ayar, 2007: 59–60). Bununla birlikte zaman zaman koleranın ortaya çıktığına dair asılsız haberler de gündeme gelmiştir. Örneğin 1899 yılında Napoli ve Palermo'da kolera vakalarının görüldüğüne dair haberler yayılmış; ancak Roma Sefareti tarafından yapılan incelemeler sonucunda bu haberlerin tamamen asılsız olduğu bildirilmiştir (BOA, Y. PRK. SH. 6/30).

Koleranın yayılım hızı belirli dönemlerde etkisini yitirmiş gibi görünse de XX. yüzyılın başlarında Akdeniz havzasında varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Nitekim bir süre Napoli'de ikamet eden Musevi bir ailenin Trablusgarp'a gelmesinin ardından, 20 Eylül 1910 tarihinde kolera burada ortaya çıkmış ve kısa sürede Trablusgarp Vilayeti genelinde yaygınlaşmıştır. Hastalığa yakalanan kişilerin vakaları gizlemesi, koleranın hızlı bir biçimde sirayet etmesine zemin hazırlamış; bu durum salgının denetim altına alınmasını güçleştirmiştir. Öyle ki kolera illetine yakalanan 324 kişiden 232'si hayatını kaybetmiştir (Şahin, 2022: 81).

Bu çalışma ağırlıklı olarak İtalya özelinde ele alındığından, değerlendirmeler daha çok İtalya limanları üzerinden yürütülmüştür. Bununla birlikte Doğu Akdeniz'e kıyısı bulunan İspanya ve Fransa'da da XIX. yüzyıl boyunca farklı tarihlerde kolera vakalarının zaman zaman şiddetlendiği, ancak alınan tedbirler sayesinde belirli dönemlerde etkisini yitirdiği görülmektedir. Bu süreçte özellikle karantina uygulamalarının ve sıhhiye kordonlarının oluşturulmasının, hastalığın yayılımını sınırlandırmada önemli bir rol oynadığı bilinmektedir.

İtalya'dan Gelen Kolera Tehdidine Karşı Osmanlı Sahillerinde Alınan Tedbirler

Osmanlı Devleti, daha önce yaşanan veba salgınları nedeniyle bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele konusunda belirli bir tecrübeye sahip olmakla birlikte, koleraya karşı da geniş kapsamlı tedbirler almak zorunda kalmıştır. Özellikle imparatorluğun bulunduğu coğrafi konum ve bağlantılı olduğu liman şehirlerinin uluslararası ticaret ağı, bu tür önlemleri zorunlu

kılmıştır. Nitekim Avrupa'nın kolera tehdidi altına girdiği bir dönemde, hastalığın Osmanlı sahillerine ulaşmasının güç olmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle alınan tedbirler içerisinde, deniz yoluyla gelebilecek tehditlere karşı karantina uygulamaları ön plana çıkmıştır. Bu çerçevede 1884 yılında, Sardunya ve Sicilya adaları dâhil olmak üzere tüm İtalya sahillerinden ve Fransa'dan Osmanlı Akdenizi'ne gelen gemilere karantina uygulanması kararlaştırılmıştır (BOA, Y. A.HUS. 175/49, Lef 1). Özellikle Beyrut, Trablusşam ve İzmir limanlarında bu gemilerin on gün süreyle karantinaya alınması öngörülmüştür. Ancak 24 Temmuz 1884 tarihinden önce yola çıkmış olan gemilerin, sıhhiye tabibi bulunan ilk uğradıkları limanda beş günlük karantinaya tabi tutulmaları kararlaştırılmıştır (BOA, Y. A.HUS. 175/49, Lef 1-2). Karantina uygulamalarının süresi ve kapsamı titizlikle belirlenmiştir. Nitekim Meclis-i Sıhhiye'ye karantina tabibi tarafından gönderilen telgrafta, Trieste'den gelen ve karantinada bekletilen Nemçe vapurunda yüz kırk yedi yolcunun bulunduğu, ayrıca Marsilya'dan gelen yolcuların da vapurda yer aldığı belirtilmiştir. Meclis-i Sıhhiye'den gelecek talimata kadar söz konusu yolcuların karantinada tutulmasına karar verilmiştir (BOA, Y. RK. SH. 1/53). Koleranın İtalya idaresi altındaki hemen her bölgeye sirayet etmesi, İtalya bandıralı tüm vapurlara karşı ihtiyatlı davranılmasını zorunlu kılmıştır. Nitekim İtalya sahillerinden Bar İskeleyi'ne gelip buradan sahte patent temin ederek Osmanlı sahillerinde dolaşan gemilerin varlığı tespit edilmiştir. Koleranın sirayet etmesinden duyulan endişe sebebiyle, İşkodra Vilayeti ile Bar ve çeşitli Karadağ iskelelerinde dahi karantina uygulamalarına başvurulmuştur (BOA, HR. TH. 52/34, Lef 2).

1885 yılına gelindiğinde, İtalya, Fransa ve İspanya sefaretlerinden gelen bilgilere göre bu ülkelerde koleradan eser kalmadığı bildirilmiş; bu doğrultuda Osmanlı sahillerine gelecek gemiler için uygulanan karantinanın kaldırılması gündeme gelmiştir (BOA, Y. A.RES. 27/9, Lef 1). Ancak kolera vakalarının aynı yıl içerisinde yeniden görülmeye başlaması, bu kararın kısa sürede gözden geçirilmesini zorunlu kılmıştır. Nitekim 1885 yılı Aralık ayında Venedik'te kolera vakalarına rastlanmış, Trieste'de ise iki kişinin kolera nedeniyle hayatını kaybettiği bildirilmiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda Trieste'den gelen gemiler için kırk sekiz saatlik, Venedik'ten gelen vapurlar için ise beş günlük karantina uygulanmasına karar verilmiştir (BOA, Y. A.HUS. 186/77; BOA, MV. 6/75).

3 Ocak 1885 tarihinde, İtalya'da koleradan bir kişinin hayatını kaybettiği; ancak bunun dışında koleraya işaret eden herhangi bir durumun görülmemesi sebebiyle İtalya'daki sıhhiye kordonlarının kaldırıldığı yönünde haberler gazetelerde yer almıştır (BOA, HR. TO. 96/61). Buna rağmen 1886 yılında Roma Sefareti'nden bildirildiğine göre, İtalya'da hâlen karantina altında tutulan çok sayıda yer bulunmaktadır. Bu nedenle Santamarina'dan Napoli'ye kadar olan bölgelerde beş günlük ihtiyat karantinası uygulanırken, Napoli'den Fransa hududuna kadar uzanan sahil hattı kolera tehdidi altında değerlendirilmiştir. Bu durum, koleranın Osmanlı topraklarına sirayetini önlemek amacıyla mevcut tedbirlerin artırılmasını gerekli kılmıştır (BOA, A. MKT. MHM. 490/32, Lef 1).

Napoli'den Fransa hududuna kadar önlem alınmasının temel nedeni, koleranın İtalya'nın neredeyse tüm bölgelerine yayılmış olmasıdır. Bu doğrultuda 1886 yılında Roma Sefareti'nden bildirildiği üzere, Brindisi dâhil olmak üzere Venedik ve çevresindeki tüm İtalya sahillerinden gelen gemilerin Klazomen, Beyrut, Trablusgarp ve Paşa Limanı'ndaki tahaffuzhanelerde on gün süreyle karantinada tutulmasına Sıhhiye Nezareti tarafından karar verilmiştir (BOA, Y. MTV. 20/85). Gerek Roma Sefareti gerekse şehbenderlikler tarafından sağlanan bilgiler doğrultusunda tedbirlerin şekillendirildiği anlaşılmaktadır. Bu süreçte Napoli Şehbenderliği'nin de önemli katkılar sunduğu görülmektedir. Örneğin 1888 yılında İtalya kıtasındaki Foca bölgesinde kolera vakalarının tespit edilmesi üzerine, Foca ve çevresinden gelecek gemilere karşı dikkatli olunması gerektiği Napoli Şehbenderliği tarafından bildirilmiştir (BOA, Y. MTV. 30/69).

Akdeniz genelinde koleranın önlenmesine yönelik çeşitli tedbirler alınmakla birlikte, Osmanlı Devleti bu süreçte özellikle şehbenderler aracılığıyla elde edilen bilgiler doğrultusunda önlemlerini şekillendirmiştir. Dışarıdan gelebilecek kolera tehdidine karşı Osmanlı liman kentlerinde bulunan tahaffuzhanelerde uygulanan karantina yöntemi, bu tedbirlerin merkezinde yer almıştır. Nitekim 1887 yılında İtalya’da kısa aralıklarla ortaya çıkan ve ciddi kayıplara yol açan kolera salgını, Akdeniz sahillerini yeniden tehdit etmiştir. Bu dönemde Napoli’de koleraya yakalanan altı kişinin tamamı hayatını kaybetmiş; İtalya genelinde ise hastalığa yakalanan yirmi üç kişiden on ikisinin ölümüyle sonuçlanan vakalar kaydedilmiştir. Bu gelişmeler, koleranın Osmanlı topraklarına sirayetini önlemede kıyı şehirlerinde bulunan tahaffuzhanelerin ne denli önemli bir işlev üstlendiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, bulaşık bölgelerden gelen yolcu ve gemiler Trablusgarp, Paşa Limanı, Klazomen ve Beyrut tahaffuzhanelerinde nizama uygun biçimde on gün süreyle karantinada tutulmuştur. Bununla birlikte kolera salgınının görüldüğü bölgelerden gelen vapur ve yolculara karşı son derece ihtiyatlı davranıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle Napoli’den Arnavutluk sahillerine ve Malta Adası’ndan Trablusgarp ile Bingazi’ye yapılan seferlerin yoğunluğu, kaçak geçiş sorununu da beraberinde getirmiştir. Tahaffuzhanelere uğramaksızın Osmanlı sahillerine giren bu kaçak vapurların engellenmesi üzerinde özellikle durulmuş; bu amaçla Paşa Limanı ve Trablusgarp tahaffuzhanelerini denetlemek üzere vapur tahsis edilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Kolera vakalarının görüldüğü bulaşık yerlerden gelecek her türlü vapur ve yolcuya yönelik muayenenin zorunlu olduğu vurgulanmıştır. Bu çerçevede Yanya, İşkodra, Trablusgarp ve Bingazi vilayetlerinden gelen bildirimler doğrultusunda, Paşa Limanı ve Trablusgarp tahaffuzhanelerine birer vapurun acilen gönderilmesi kararlaştırılmış ve konu Bahriye Nezareti’ne iletilmiştir (BOA, DH. MKT. 1438/103). Ayrıca koleranın yaygın olduğu İtalya ve Fransa sahillerinden gelecek vapurlara karşı dikkatli olunması, bu kapsamda sahillerde sıhhi kordonlar oluşturulması ve sahil güvenliğinin sağlanması amacıyla bir vapurun görevlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir (BOA, DH. MKT. 2003/5).

İlerleyen yıllarda alınan tedbirler yalnızca liman şehirleriyle sınırlı kalmamıştır. Nitekim Ağustos 1893 tarihinde Osmanlı başkentinde görülen kolera salgını, şehri büyük ölçüde etkisi altına almıştır (Yıldırım–Ertin, 2020: 88). Aynı yıl Avrupa genelinde de kolera tehdidi artmış; Avusturya’dan İtalya’ya, Barselona’dan Cebel-i Tarık’a kadar uzanan geniş bir coğrafyadan gelecek yolcu ve gemilere dikkat edilmesi gerekmiştir. Özellikle İtalya’dan yola çıkarak Mısır sahillerine kadar uzanan güzergâhlardan gelen yolcuların muayeneye tabi tutulması ve Osmanlı iskelelerindeki tahaffuzhanelerde beş gün süreyle karantinada bekletilmeleri kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte kolera tehdidinin yalnızca deniz yoluyla sınırlı olmadığı; kara yolu ve şimendifer hatları üzerinden de hastalığın sirayet edebileceği dikkate alınarak, Cisir-i Mustafa Paşa tahaffuzhanesine gelen yolcuların dahi tabipler tarafından muayene edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (BOA, Y. PRK. SH. 4/22). Bu bağlamda, her ne kadar çalışma özelde İtalya’dan gelen tehdit üzerinde yoğunlaşsa da Avrupa’nın farklı kentlerinden Osmanlı topraklarına koleranın sirayet etmesinin önlenmesine yönelik kapsamlı tedbirler alındığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti’nin Doğu Akdeniz’deki stratejik konumu, bu tedbirlerin gerekliliğini daha da artırmıştır (BOA, Y. PRK. SH. 6/30). Nitekim Roma Sefareti’nden alınan bilgiler doğrultusunda, 1899 yılında Napoli ve Palermo’da görüldüğü bildirilen kolera vakaları teyit edilmiş; hatta gazete haberleri dahi resmî makamlarca doğrulanarak gerekli önlemler alınmıştır (BOA, Y. PRK. SH. 6/30; BOA, DH. MKT. 568/32).

Osmanlı Devleti, geniş bir iletişim ağı aracılığıyla Akdeniz’de koleranın seyrini yakından takip etmiş ve hastalığın Osmanlı sahillerine ulaşmasını önlemeye çalışmıştır. Nitekim 1902 yılında, İtalya’dan gelebilecek kolera tehdidine karşı devletin teyakkuz hâlinde bulunduğu görülmektedir. Fransızca yayımlanan bir gazetede, Mısır’dan İtalya’ya giden bir kişinin koleraya yakalandığının bildirilmesi üzerine, İtalya dâhilinde Fransa sınırına kadar olan

bölgelerde kolera vakası bulunup bulunmadığı araştırılmış; İtalya iskelelerinden Osmanlı sahillerine gelen gemiler hakkında derhâl sıhhi tedbirlerin uygulanması gündeme gelmiştir. Bu denli hızlı bir müdahale ihtiyacının temelinde, aynı dönemde Mısır'da kolera vakalarının ciddi biçimde artmış olması yatmaktadır. Bu nedenle Şehremaneti bünyesinde oluşturulan Hıfz-ı Sıhha Komisyonu'nun, alınacak önlemler konusunda daha titiz davranması gerektiği vurgulanmıştır (BOA, Y. A.HUS. 433/100, Lef 1–2).

1910 yılına gelindiğinde, koleraya karşı alınan tedbirlerin daha da kapsamlı hâle getirildiği görülmektedir. İtalya'dan gelebilecek kolera tehdidine karşı merkezden; Edirne, Selanik, İskodra, Aydın, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Adana, Beyrut, Halep ve Trablusgarp vilayetleri ile Karesi ve Bingazi mutasarrıflıklarına uygulanması gereken önlemler bildirilmiştir. Bu kapsamda, özellikle Avrupa'dan ve bilhassa İtalya'dan gelecek gemi ve yolculara dikkat edilerek, koleranın Osmanlı topraklarına sirayet etmesine kesinlikle meydan verilmemesi istenmiştir (BOA, DH. MUİ. 123/49, Lef 1). Aynı yıl Sıhhiye Nezareti tarafından Dahiliye Nezareti'ne bildirildiği üzere, 20 Ağustos 1910 tarihinden itibaren İtalya'nın Adriyatik sahilinden gelecek vapurların Osmanlı tahaffuzhanelerinden birinde beş gün süreyle karantinaya alınması kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte ticaret nizamına uygun şekilde gemilerin bekletilmesi, karantinada tutulan yolcuların yirmi dört saat süreyle müşahede altında bulundurulması ve içme sularının değiştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca daha önce geçtikleri limanlarda patent verilmiş olsa dahi, karantinahane bulunan Osmanlı limanlarında gemilerin yeniden muayene edilmesi; şüpheli bir durum tespit edilmemesi hâlinde geçiş pratika belgesi verilmesi öngörülmüştür (BOA, DH. MUİ. 123/49, Lef 2). Bununla birlikte İtalya'dan gelecek posta vapurlarına da özel dikkat gösterilmesi kararlaştırılmıştır. 20 Ağustos 1910 tarihinden itibaren getirilecek meyve, pirinç, buğday, makarna, şehriye gibi erzak maddeleriyle birlikte mefruşat, kâğıt, gazete, ham ipek, işlenmemiş yün, koyun postları ve kıymetsiz numuneler içeren paketlerin dahi muayeneden geçirilmesi; bu tür ürünlerin ithaline izin verilmemesi hükme bağlanmıştır (BOA, DH. MUİ. 123/49, Lef 2).

1910 yılında alınan bu önlemlerin, yalnızca sağlık alanıyla sınırlı kalmadığı; aynı zamanda ticari ilişkiler üzerinde de etkili olduğu açıktır. Bu durum, kolera salgınının sosyo-ekonomik boyutunu da görünür kılmaktadır. Bunun yanı sıra uluslararası düzeyde alınabilecek tedbirler de önem kazanmıştır. Nitekim koleraya karşı sıhhi önlemlerin değerlendirilmesi amacıyla uluslararası konferanslar düzenlenmiş; 1851 yılında Paris'te gerçekleştirilen konferansta veba, kolera ve sarı humma gibi hastalıklarla mücadele ele alınmıştır (Doğan, 2011: 95). Benzer şekilde, 1893 yılında kolera salgını kapsamında karantina koşullarının değerlendirildiği ve on dokuz ülkenin katıldığı 8. Dresden Sıhhiye Konferansı da bu sürecin önemli örneklerinden biri olmuştur (Koyuncu, 2022: 76).

Sonuç

XIX. yüzyıl, koleranın küresel boyutta pandemik bir karakter kazandığı ve devletlerin sağlık politikalarını yeniden tanımlamak zorunda kaldığı zorlu bir dönem olmuştur. Hindistan menşeli bir hastalık olarak ortaya çıkan kolera, ulaşım ağlarının genişlemesi, buharlı gemilerin yaygınlaşması ve hac, ticaret ve askerî hareketlilik gibi faktörler aracılığıyla kısa sürede Asya'dan Avrupa'ya ve Akdeniz havzasına sirayet etmiştir. Bu süreçte Osmanlı Devleti, coğrafi konumu ve uluslararası ticaret ağlarıyla olan yoğun bağlantıları nedeniyle kolera tehdidinde en açık bir alan haline gelmiştir.

Yapılan çalışma, koleranın Osmanlı topraklarındaki seyrini yalnızca iç dinamikler üzerinden değil, Akdeniz ölçeğinde, bilhassa İtalya kaynaklı tehdit bağlamında ele alarak bir değerlendirme sunmuştur. Osmanlı arşiv belgeleri, koleranın İtalya'da ortaya çıkışına dair bilgilerin Osmanlı merkezî idaresi tarafından yakından takip edildiğini; Roma Sefareti, şebenderlikler ve konsolosluklar aracılığıyla hastalığın seyri hakkında düzenli istihbarat toplandığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl sonlarında izlediği sağlık politikalarıyla bu alandaki gelişmeleri izleyen ve bunlara karşı refleks üretebildiğini göstermektedir.

İtalya'da koleranın özellikle Napoli, Venedik, Roma ve Sicilya gibi liman kentlerinde yoğunlaşması, Osmanlı sahilleri için doğrudan bir tehdit algısı yaratmış; bu tehdit, karantina uygulamalarının merkezine Akdeniz limanlarını yerleştirmiştir. Klazomen, Beyrut, Trablusgarp ve Paşa Limanı gibi tahaffuzhaneler, yalnızca sağlık kurumları değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin sahil güvenliği ve kamu düzeni anlayışının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Karantina sürelerinin, gemilerin kalkış noktalarına göre farklılaştırılması; patent uygulamaları; kaçak geçişlerin engellenmesine yönelik vapur tahsisi, koleraya karşı geliştirilen önlemlerin idari anlayışla yürütüldüğünü göstermektedir.

Öte yandan yapılan bu çalışma, kolera ile mücadelenin yalnızca tıbbi ya da sıhhi bir mesele olmadığını, aynı zamanda ciddi sosyo-ekonomik sonuçlar doğurduğunu da ortaya koymuştur. Karantina uygulamaları, ticaretin yavaşlamasına, liman faaliyetlerinin aksamasına ve özellikle Akdeniz ticaretinde geçici daralmalara yol açmıştır. Buna rağmen Osmanlı idaresi, halk sağlığını önceleyen bir yaklaşımı benimsemiş; ticari kaygılar ile sağlık güvenliği arasında denge kurmaya çalışmıştır. Bu durum, devletin modernleşme sürecinde sağlık politikalarının giderek daha merkezi ve kurumsal bir nitelik kazandığını göstermesi bakımından önemlidir.

Sonuç olarak bu çalışma, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin koleraya karşı geliştirdiği politikaların, Akdeniz dünyasıyla kurulan yoğun ilişkiler bağlamında şekillendiğini ortaya koymaktadır. İtalya'dan gelen kolera tehdidi özelinde ele alınan örnekler, Osmanlı Devleti'nin salgın hastalıklar karşısında erken uyarı, karantina ve sahil denetimi gibi mekanizmaları etkin biçimde kullandığını göstermektedir. Bu yönüyle çalışma, Osmanlı sağlık tarihi literatürüne Akdeniz merkezli bir perspektif kazandırmakta; salgın hastalıkların, imparatorluk idaresi, denizcilik, ticaret ve kamu sağlığı arasındaki ilişkilerini anlamada anahtar bir unsur olduğunu göstermektedir.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Başkanlığı (BOA)

BOA. A. MKT.MHM. 490/32.
BOA.DH.MKT. 568/32; 1438/103; 2003/5.
BOA. DH.MUİ.123/49.
BOA. HR.TH. 52/34.
BOA. HR.TO. 96/61.
BOA. İ.DH. 992/78324; 993/78445.
BOA. MV.6/75.
BOA. Y. A.HUS. 175/49; 179/101; 179/45; 186/77; 433/100.
BOA. Y.A.RES. 27/9
BOA. Y.MTV. 20/85; 30/69.
BOA. Y.RK.SH. 1-53; 4/22; 6/30;
BOA. Y.PRK. PT. 2/70.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Davide, O.-Martini, M. (2023). “The insidious return of cholera in the Eastern Mediterranean Region, Lebanon and Syria: a worrying signal Past, present, and future forthcoming”, *Journal of Preventive Medicine and Hygiene*. 64(1), 27-33.
- Doğan, G. (2011). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Karantina Uygulaması ve Venedik Uluslararası Sıhhiye Konferansı”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (15), 91-109.
- Hayırlıdağ, M. (2021). “Osmanlı’da Salgınla Mücadelede Yazılmış Bir Eser “Koleraya Karşı Ne Yapmalı”, *Külliyyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*. (13), 79-88.
- Karacaoğlu, E. (2020). *Bakteriyolojihane-i Şâhâne Türkiye’de Mikrobiyolojinin Gelişimi*, Muhayyel Yayıncılık, İstanbul.
- Koyuncu, K. (2022). *Avrupa Devletleri ve Sömürgelerinde Meydana Gelen Kolera Salgınının Osmanlı Basını ve Arşiv Belgelerine Yansıması (1884-1885)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Lippi, D.-Gotuzzo, E. (2014). “The Greatest Steps Towards The Discovery of *Vibrio Cholerae*”, *Clinical Microbiology and Infection*. 20 (3), 191-195.
- Sarıyıldız, G. (2001). “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolera Salgını”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000 Bildiriler Kitabı* içinde (309-319), Globus Dünya Basımevi, İstanbul.
- Şahin, A. (2022). *Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye’ye Göre Osmanlı’da Kolera (1910-1911)*, Akif Yayınevi, İstanbul.
- Tognotti, E. (2013). “Lessons from the History of Quarantine, from Plague to Influenza A”, *Emerging Infectious Diseases*. 19(2), 254-259.
- Turhan Sarıköse, S. (2021). *XIX. Yüzyılda Çukurova’da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Unat, E. K. (1995). “Osmanlı İmparatorluğunda 1910-1913 Yıllarındaki Kolera Salgınları ve Bunlarla İlgili Olaylar”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, Ed. Nil Sarı, İstanbul, 55-65.
- Uyar, M. (2007). *Osmanlı Devleti’nde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Uyar, M. (2010). “Osmanlı’nın Rumeli Topraklarında 1892-1895 Kolera Salgını”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 10. 19-28.
- Valenti, S. (2025). “From plague to cholera: public health and the urban poor in nineteenth-century Italy”, *Social History*, 50 (10), 35-62.

- Yaşayanlar, İ. (2022). “Bir Hastalık Olarak Kolera ve Tarihte Kolera Pandemileri”, *Bitmeyen Hikaye: Küresel Salgın Çağında Tarihe Yeniden Bakmak* içinde (59-70), Ed. İsmail Yaşayanlar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, N. (2020). “İstanbul’un Kolera ile Tanışması: 1831 Salgını”, *Toplumsal Tarih*. (316), 62-66.
- Yıldırım, N.-Ertin, H. (2020). “1893-1895 İstanbul Kolera Salgınında Avrupalı Uzmanlar ve Osmanlı Devleti’nde Sağlık Modernizasyonuna Katkıları”, *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25 (1), 85-101.
- Yılmaz, Ö. (2017). “1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VI (I), 23-55.

BÖLÜM 3

OSMANLI-RUS SAVAŞININ (1806-1812) İKİNCİ YARISINDA TRABZON EYALETİNİN SEFER YÜKÜMLÜLÜĞÜ: TRABZON EYALET YÖNETİMİ VE SAVAŞ EKONOMİSİ

Mehmet BEŞİRLİ¹

¹ Prof. Dr., Samsun Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, mehmet.besirli@samsun.edu.tr, ORCID: 0000.0003.3479.7292.

Giriş

XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı eyaletleri genellikle vezir rütbeli valiler tarafından yönetilmekteydi. Trabzon Eyaleti de vezir rütbeli valilerle yönetilen büyük eyaletlerden biriydi. Trabzon valileri, eyalete atandıklarında görev yerlerine gidip yönetimi dervahıyordu. Ancak bazen vali paşalar, savaş bölgelerinde olduklarında eyalete zamanında gelemiyor, yerlerine bir mütesellim atayarak yönetimi sağlıyordu. Vali ya da mütesellimler, eyaleti merkezden gelen ferman ve emirler çerçevesinde yönetiyor, ayrıca yazdıkları buyrulduklarla da idari mekanizmayı yürütüyorlardı.

Bu çalışmada 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ikinci yarısında Trabzon Eyaleti'nin yönetimi ve savaş sürecinde yaşanan askeri ve ekonomik gelişmeler incelenecektir. Samsun'dan Kafkas sınırına kadar Anadolu'nun Karadeniz sahillerinin Rus saldırılarından korunması ve bilhassa Faş, Anapa ve Sohum kalelerinin tahkim edilmesi ve Rusya'nın eline geçenlerin tekrar kurtarılması ile ilgili faaliyetler değerlendirilmiştir. Yine özellikle Karadeniz sahilleri ile Faş, Anapa ve Sohum kalelerinin korunması sürecinde Trabzon'un bölgenin korunması ve kurtarılmasına verdiği askeri ve mali destek de çalışmada önemli derecede yer tutmaktadır.

Çalışmanın ana kaynağı 1951 numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilindeki ferman, buyruldu ve diğer kayıtlardır. Bu çalışma, 07-09 Kasım 2023 tarihlerinde Trabzon Büyük Şehir Belediyesi tarafından düzenlenen 14. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumunda "1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nın İkinci Yarısında Trabzon Eyaleti" başlığı ile sunulan bildirinin yeniden düzenlenmiş halidir.

Osmanlı-Rus Savaşı devam ederken Sultan III. Selim 29 Mayıs 1807'de tahttan indirilmiş ve yerine IV. Mustafa padişah olmuştu. IV. Mustafa, 1807-1808 yılları arasında çok az bir süre tahta kalabildi (Uçarol, 1995: 107). Sultan, tahtta bulunduğu kısa sürede asilerin isteklerini yerine getirdi. Ancak Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın 28 Temmuz 1808'de Babıâli'yi basması ve sadaret mührünü sadrazamdan alarak III. Selim'i tekrar tahta geri getirmek istemesi üzerine Sultan Mustafa tahttan çekilmek istemediği gibi, III. Selim ve Şehzade Mahmud'un öldürülmesini emretti. III. Selim Harem Dairesi'nde öldürüldü. Şehzade Mahmud da cariyeler ve hizmetkarlar tarafından kurtarıldı. Bu olayın ardından, IV. Mustafa tahttan indirilip yerine Şehzade Mahmud, II. Mahmud olarak 28 Temmuz 1808 tarihinde Osmanlı tahtına çıkarıldı. Alemdar Mustafa Paşa da sadrazam oldu (Uzunçarşılı, 1982: 42 vd.).

29 Mayıs 1807 Cuma günü yaşanan bu olaylar sonrasında Nizam-ı Cedid ordusu ilga edildi. III. Selim'in tahttan indirilmesi ve öldürülmesiyle birlikte yenilik ricalinin bir kısmı da idam edildi. Uzun yıllar eğitilmiş olarak kışlalarında bekleyen Nizam-ı Cedid askerlerinin ortadan kaldırılması Rusya ile savaşın devam ettiği cephelerde de büyük yankı uyandırdı ve orduda dağınıklık başgösterdi (Beydilli, 2007: 177). Ancak Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazam olmasından sonra Nizam-ı Cedid ordusunun yeniden canlandırılmasına yönelik çalışmalar başlatıldı. Nizam-ı Cedid'e benzer 3.000 kişilik yeni birlik oluşturuldu. Muhalif tepkileri önlemek için yeni oluşturulan bu birliğe Sekban-ı Cedid adı verildi. Ancak Yeniçerilerin isyan etmesi ve sadrazamı öldürmeleri sonrasında Sekban-ı Cedid de ortadan kaldırıldı (Uçarol, 1995: 112).

Nitekim II. Mahmud, iktidarının hemen başında bu nazik durumu Anadolu ve Rumili eyaletleri kazalarına gönderdiği bir fermanla belirtti. Fermanla Nizam-ı Cedid'in ortadan kaldırılmasına rağmen tekrar diriltilmeye çalışıldığını, bunun mümkün olmadığını ve eski ocakların görevlerine devam edeceğini bildirdi. 20-29 Kasım 1808 (Şevval başları 1223) tarihli Anadolu'nun sol kolunda bulunan vezirler, Erzurum kadısı, diğer kaza kadı ve naipleri,

mütesellim, ayan, voyvoda, vücut-ı memleket ve bütün iş erlerine yazılan bu fermanla Osmanlı Devleti'nin kadim ocaklarının birçok seferde yararlılık gösterip fetihler yaptığı, Nizam-ı Cedid adıyla ihdas edilen askerin ortadan kaldırılmışken, sonradan yine bir sebeple ortaya çıktığı, bu durumun kanunların hilafına olduğu, kadim ocakların bundan böyle de gayret ve sadakat gösterecek ocaklar oldukları, Nizam-ı Cedid askerlerinin İstanbul'da tümüyle ortadan kaldırıldığı belirtildi. Fermanla ayrıca ilgili görevlilere idareleri altında bulunan yerlerde "Nizâm-ı Cedîd askeri var ise bi'l-ittifâk kaldırılması" emredildi (TŞŞ, 1951: 63-423). Böylece Rusya'nın Osmanlı Devleti ile çetin savaflara giriştiği bu süreçte devletin iç karışıklıklarla uğraşması ve etkili vuruş gücü olan bir ordunun da bulunmayışı Tuna boylarından Kafkasya'ya kadar Osmanlı topraklarını tamamen Rus tehdidi altına sokuyordu.

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı, Kafkaslar ve Tuna olmak üzere iki cephede başlamış ve iki kısım olarak sürmüştür. Birinci kısım, barış müzakereleri de dahil olmak üzere 1806-1807, ikinci kısım da 1809'da başlamış ve 1812 Bükreş Anlaşması ile son bulmuştur. Savaşın Tuna cephesinde Rus ordusu kısa süre içerisinde ilerleyerek Kili, Bender, Hotin ve Akkerman kalesini ele geçirmiş, İsmail Kalesi'nde ordu komutanı Pehlivan İbrahim Ağa ile Kale muhafızı Kasım Paşa tarafından durdurulabilmiştir. 26 Ağustos 1807'deki mütarekeye kadar devam eden bir buçuk yıllık süreçte Pehlivan İbrahim Ağa, Veli Paşa, Karslı Ali Paşa ve Boşnak Abdullah Ağa gibi komutanların da yardımıyla İsmail Kalesi'ndeki savunma sürdürülmüştür (Erol, 2020: 23-52).

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı, Trabzon Eyaleti'ni de içine alan tüm Karadeniz'in güneydoğu kıyıları ve Kafkas Cephesi'nde çeşitli savaşlar ile sürmüştür. Gerek meydan savaşlarında gerekse kalelerin savunulması süreçlerinde bu cephede de dikkate değer savaş ve kale muhasaraları gerçekleşmiştir (Danacı, 2008: 55-91).

Osmanlı Devleti, Kafkas cephesinde herhangi bir Rus saldırısına karşı sınırlarını güvence altına almak amacıyla çok daha önceden savaş hazırlıklarına başlamış, Kars, Erzurum başta olmak üzere kıyı kalelerini güçlendirerek erzak ve mühimmat takviyesi yapmıştır. Özellikle Erzurum Seraskeri Yusuf Ziya Paşa, Rus saldırılarına karşı hazırlıklarını tamamlarken, Rusya da aynı süreçte Kafkasya'dan daha aşağılara inerek Osmanlı'nın elinde bulunan kaleleri ele geçirmek için teftiş ve hazırlıklara başlamıştır. Nitekim Rus Dışişleri Bakanı Budberg Gudoviç Tiflis'e gelerek özellikle Türk sınırındaki bölgelerin güçlendirilmesine çalışmış, Gürcistan'ın güvenliği açısından Sohum, Anakara yanında Faş, Batum, Gönne ve Anapa kalelerinin ele geçirilmesini istemiştir (Aydın, 2001: 86). Bütün bu Rus hazırlıkları savaşın Doğu cephesinde de şiddetle süreceğini gösteriyordu. Nitekim Ruslar, 20 Şubat 1807 gecesi Kafkas kıyılarındaki tek bağlantı noktası olan Redutkale'ye saldırarak savaşı doğu cephesinde de başlatmıştır. Başlarda Gürcistan'ın Kırım'la bağlantısını kesmeyi amaçlayan Rus kuvvetleri, başarılı olamayınca Osmanlı kalesi Faş'a yönelmiş, onbeş gün burayı kuşatıp alamayarak geri dönmüştür (Aydın, 2001: 86-87). Ruslar daha sonra Kafkasya kıyılarında daha önce de almaya teşebbüs ettikleri ancak başaramadıkları Anakara ve Kemhal'a saldırmıştır. 29 Nisan 1807'de Anapa önlerine gelen Rus kuvvetleri, burayı kolaylıkla ele geçirmiş, ancak tutunamayınca oradan hareketle 29 Nisan 1807'de Faş ve Ahılkelek'e doğru yönelmiştir. 20 Mayıs'ta Ahılkelek Kalesi'ne tekrar saldıran Ruslar, yine başarılı olamamış, ancak kale komutanı Mehmed Paşa, Ruslar'la anlaşarak kaleyi teslim etmiştir. Böylece Ruslar'a Kars yolu açılmıştır (Sansar, 2019: 89). Gümrü'ye çekilen Rus ordusunu karşılamak için Kars'ta toplanan Erzurum Seraskeri Yusuf Ziya Paşa Gümrü'ye doğru harekete geçip 29 Haziran 1807'de Rus General Nesvetaev ile Arpaçay'da karşılaşmıştır. Ruslar, bu savaşta galip gelerek Kafkaslar'daki stratejik üstünlüğü ele geçirmiştir. Ancak Rus ordusu daha fazla ilerleyemeyince 24 Ağustos 1807'de Slobozie'de iki ordu arasında ateşkes sağlanmıştır (Aydın, 2001: 86-87). Fakat Rus Çar'ının anlaşmanın bazı maddelerini kabul etmemesi ve onaylamayı reddetmesi üzerine 1808'de Yaş şehrinde devam eden Osmanlı-Rus kalıcı barış görüşmeleri kesilmiştir. 1808 yılı

aralık ayında mücadeleyi bitirecek müzakereler için Osmanlı Devleti'nin heyet başkanı Reisülküttap Galip Efendi, Rusya Osmanlı Devleti'ne bir savaş notası verdikten iki gün sonra 8 Mart 1809 tarihinde Yaş şehrine ulaşmıştır. Notada Rus Çar'ı Aleksander, ateşkesin bittiğini artış barış olmayacağını, İstanbul'daki İngiliz elçinin gecikmeden İstanbul'dan çıkarılmadıkça düşmanlığın devam edeceğini bildirmiştir. Bu arada İngiliz büyükelçi Adair de İstanbul'a ulaşmıştır. Osmanlı Devleti, Rus notasına red cevabı vermiştir (Aydın, 2001: 89-90). Böylece Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 1808'de yapılan mütareke ardından Yaş kentinde devam eden barış görüşmelerinden sonuç çıkmamıştır. İstanbul'daki taht karışıklıklarını yeni bir fırsat olarak gören Ruslar, aynı zamanda Eflak ve Boğdan'ın kendilerine bırakılması konusunda ısrar etmekteydi. Bu durum karşısında Reisülküttap Galip Efendi başkanlığındaki Osmanlı diplomatları müzakereyi tek taraflı keserek kenti terk etti. Rusya zaten bölgedeki işgallerine devam etmek istediği için İsmail, İbrail ve Yergöğü taraflarına asker göndererek buna karşılık verdi (Nisan 1808) (Yılmaz, 2019: 467).

Ruslar ile barışın olmadığı ve savaşın yeniden başladığı bir fermanla Trabzon dahil tüm Karadeniz bölgesi kazalarına duyuruldu. 7-15 Nisan 1809 (Evahir-i Safer 1224) tarihli Erzurum kadısı, Anadolu'nun sol kolu kaza kadı ve naip, ayan, mütesellim, voyvoda, yeniçeri zabiti, serdar, kethüda yerleri, ocak ağa ve ihtiyarları, memleket halkı, iş erleri ve söz sahiplerine hitaben yazılan fermanla Rusya ile yeniden savaş hazırlıklarına başlanması ve asker hazırlanması talimatı verildi. Verilen talimatta Ruslar'ın eskiden beridir kibirli ve düşmanca hareketlerinin bilindiği, memleketin korunması ve düşmanın kuşatılması için İbrail, İsmail, Yergöğü taraflarına ve Tuna boyuna sancak ve kazalardan serdengeçti bayrakları tertip edilerek neferlerin başbuğları maiyyetinde gönderilmesi istendi. Ayrıca fermanla "Müslüman olan ve kelime-i tevhidi zikreden ve ümmet-i Muhammed'in din ve nâmus"unu düşünenlerin, durup oturacak vakitleri olmadığı, "sagır ve kebir bâ y u gedâ" herkesin elinden gelen gayreti göstermesi, birleşip düşman üzerine hücum etmesinin, yani "cihâd ve gazânın tüm Muhammed ümmetine farz olduğu", serdengeçti bayrakları ile neferin başbuğları maiyetiyle İsmail, İbrail, Yergöğü vesair Tuna havalisine sevk edilmelerine yardımcı olunması tembihlendi. Yine bu din kavgasında süratle hareket edilmesi, aykırı hareket edenlerin mahşerde selamet bulamayarak şiddetli cezaya muhatap olacakları, serdengeçti askeri ve "gücü yeter ve eli kılıç tutar bi'l-cümle ümmet-i Muhammed'in gazâ ve cihâda teşvik" edilmesi gerektiği tüm görevlilere hatırlatıldı (TŞS, 1951: 64-65/425).

Osmanlı topraklarında Rus tehlikesi büyürken İstanbul'da da Sadaret makamında değişikliğe gidildi. 21 Kasım 1808'de Memiş Paşa azledilerek yerine Yusuf Ziya Paşa sadrazamlığa getirildi (1 Ocak 1809). Paşa, İstanbul'a gelir gelmez hemen savaş hazırlıklarını başlattı. Savaşı müzakere için toplanan bir istişare meclisinde ordunun Rumeli'ye hareket etmesine karar verildi. 1809 Temmuz ayında 80 yaşındaki Sadrazam Yusuf Ziya Paşa, ordunun başında Edirne'ye hareket etti ve Şumnu'da karargâh kurdu. Savaşın ilk çarpışmaları, Rusların Tuna Nehri'ni geçmeleri ile sağ kolda başladı ve Hüsrev Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu ağır bir yenilgi aldı (Sansar, 2019: 97-88).

Trabzon Eyaleti'nin bir taraftan vali, asker, mühimmat ile öte taraftan Karadeniz sahilindeki kale ve kıyıların tahkim ve savunulması ile savaşa direkt müdahil olduğu Kafkas Cephesi'nde savaşın ikinci yarısı da 1809'un ilkbaharında başlamış, bu hareketliliğin en çok hissedildiği yerlerden biri de Trabzon Eyaleti olmuştur (Yılmaz, 2019: 61-90; Bilgin, 2001, 313-326).

Kafkas Cephesi'nde de Osmanlı-Rus mücadeleleri uzun sürmüştür. Bu cephede Osmanlı ordusu sayısal bir üstünlüğe sahip olmasına karşın meydan muharebelerinin tamamında yenilgiye uğramış, sadece kale savunmalarında kısmi bir başarıya ulaşabilmiştir. Zira Rumeli ve Gürcistan üzerine saldırı halindeki Rus ordusuna karşı Osmanlıların çıkardıkları yegâne güç

ayanların özel orduları olmuştur. Zira bunların çoğu da Ruslara yönelik askerî harekât ile savaşlara katılmaktan kaçmıştır (TŞS, 1951: 4/24).

Kafkas Cephesi'nde savaşın her iki yarısında da Osmanlı-Rus çatışmaları Faş, Sohum ve Anapa gibi sahil kaleleri; karada ise Ahılkelek, Ahıska ve İmeritya gibi bölgeler üzerinde cereyan etmiş ve bu bölgelerin savunması yukarıda da belirtildiği gibi büyük oranda Trabzon ve civarındaki ayanların başını çektiği askeri güçle sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat Ruslar karşısında yeterli direncin gösterilememesi nedeniyle Rus orduları Kafkas kıyılarında, Anapa'dan Kemhal'e kadar olan bölgedeki Çerkes, Abaza ve Gürcü topraklarını ele geçirmiştir (Yılmaz, 2019: 109).

Tuna cephesinde ise Rus ordusu 1810 yılı baharında Balkanların kuzeyinden üç koldan büyük bir taarruz daha başlatmıştır. Dobruca'da toplanan Rus ordusu Edirne, Silistre, Şumnu ve Niğbolu üzerinden ilerlemeye başlayınca Sultan Mahmud, 1811'de Rusların Balkanlar'daki ilerlemeleri karşısında başarısız kalan Yusuf Ziya Paşa'yı sadrazamlık ve seraskerlik görevinden almış, yerine İbrail'de Rusları yenen İbrail nazırı Laz Ahmed Paşa'yı getirmiş (15 Nisan 1811), Rus ordusunun başına ise aynı dönemde komutan Kutuzov tayin edilmiştir. Osmanlı'nın yeni ordu komutanı Ahmed Paşa mücadelenin devamında Rusçuk'u alarak (Temmuz 1811) moral kazanmasına rağmen, yanlış bir karar ile Tuna Nehri'ni geçmeye kalkışınca Osmanlı ordusu ikiye bölünmüş ve Ruslar karşısında ağır bir yenilgi almıştır. Özellikle Osmanlı ordusunun bölünmesi ve esas ordu kuvvetleri arasına Rusların yerleşmesi üzerine Serdarıekrem Ahmed Paşa, Rus generali Kutuzov'dan mütareke istemiştir. Savaş meydanlarında Rusya'nın üstünlüğü olmasına rağmen, Fransa ve Avusturya ile bir Rus savaş ihtimali Rus generalin paşanın mütareke teklifini hemen kabul etmesinde etkili olmuştur.

Yapılan görüşmeler sonunda Ruslar; Rusçuk tarafına, Serdarıekrem Ahmed Paşa da Şumnu tarafına çekilmiştir. Nihayet Bükreş'teki son müzakerelerin ardından barış şartları kabul edilmiş, 28 Mayıs 1812'de Bükreş Antlaşması imzalanmıştır. Böylece altı yıldır süren Osmanlı-Rus Savaşı sona ermiştir. Antlaşmaya göre Ruslar, Eflak-Boğdan'dan çekilmiş, Baserabya'da Rus işgali ise devam etmiştir. Rusya, Karadeniz'in kuzeyinde Tuna boyunca ve Kafkasya'da işgal etmiş olduğu birçok toprağı Osmanlı Devleti'ne iade etmiştir (Altuğ, 2013: 100-102).

Osmanlı-Rus Savaşı'nın İkinci Yarısında Trabzon Eyalet Yönetimi

Trabzon Vali ve Mütesellimleri

1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı sürecinde Osmanlı klasik eyalet sistemi devam ediyordu. Bu idari mekanizmada Trabzon Eyaleti de büyük eyaletler arasında sayılıyordu. Trabzon merkez sancağı eyaletin yönetim merkezi, yani Paşa Sancağı idi. Eyaletin asıl yönetim merkezi olan "Saray" ile kapı halkının ikametine mahsus konaklar da burada bulunuyordu.

XIX. yüzyılın başlarında Trabzon valisi Sadrazamın teklifi üzerine doğrudan Sultan tarafından atanıyordu (Çadırcı, 1991: 15). Vali, görev yerine ulaşana kadar eyaleti kendi adına bir kaymakam yönetiyordu (TŞS, 1951: 64/424). Ancak valinin Trabzon merkezine gelmesi uzun sürer veyahut uhdesine verilen bir başka görevden dolayı gelemese vali adına yönetimi sağlamak üzere bölgeden ileri gelenlerden biri mütesellim atanıyordu (TŞS, 1951: 86/462). Trabzon Eyaleti'ne atanan vali paşalar, daha çok savaşta ordu komutanlığı ya da Karadeniz sahillerinde bir kale ya da bölgenin savunulması ya da kurtarılması görevleriyle atandıklarından eyalet genellikle mütesellimler tarafından yönetiliyordu (TŞS, 1951: 86/462).

XIX. yüzyıl başlarında Trabzon Eyaleti'ne bağlı sancaklar Trabzon, Gümüşhane, Karahisar-ı Şarkî, Gönnye, Canik olup bu dönemde Canik bağımsız bir muhassıllık, Gümüşhane ise emanet olarak yönetilmekteydi. Trabzon valisinin, aynı zamanda Canik muhassılı ve Gümüşhane emini olduğu zamanlar da bulunmakla birlikte; genelde buraları, atanmasında valinin de rol oynadığı ayrı bir yönetici tarafından idare olunmaktaydı. Bazı dönemler Canik

Sancağı'nın idari bakımdan Sivas Eyaleti'ne bağlı bulunduğu, bu sebepten Trabzon Eyaleti sınırları içinde gösterilmediği görülmektedir (Tekindağ, 2006: 287). Ancak Canik Sancağı, özellikle Rusya ile savaş süreçlerinde asker ve malzeme temininde Trabzon Eyaletiyle birlikte hareket etmiştir.

XIX. yüzyılın başında Trabzon Eyaleti'ni geniş yetkilerle Canikliler ailesinden Mahmud Tayyar Paşa yönetiyordu. Tayyar Paşa, 27 Temmuz 1803'te Trabzon Eyaleti'ne vali olarak atanmış, isyan edince görevden alınmış, Trabzon Eyaleti bölgeyi bilen ve o sırada Erzurum valisi olan Gazi Yusuf Ziya Paşa'ya mevcut görevine ilave olarak verilmiştir (27 Mayıs 1805). Ancak IV. Mustafa'nın padişah olmasıyla affedilen Tayyar Paşa, 28 Eylül 1807'de Trabzon valiliği ile Canik ve Karahisar-ı Şarki sancaklarının yönetimine getirilmiştir. 19 Ekim 1807'de Trabzon valiliği uhdesinde olmak üzere terfi ederek Sadaret Kaymakamlığı'na getirilen Tayyar Paşa'nın bu görevi uzun sürmemiştir. 11 Mart 1808'de vezirliği kaldırılarak görevlerinden tekrar uzaklaştırılmış, Trabzon valiliğine 24 Mart 1808'de eski kaptan-ı deryalardan Hacı Salih Paşa getirilmiştir. Ancak bunun da görevi kısa sürmüş ve yerine Seyyid Osman Paşa Trabzon valisi olarak atanmıştır (Saydam, 2006: 289-291). 16-25 Şubat 1809 (Muharrem başları 1224) tarihli Trabzon Eyaleti'ndeki kazaların kadı ve naiplerine hitaben yazılan bir fermanla 12 Aralık 1808 (23 Şevval 1223) tarihinden itibaren (TŞS, 1951: 62/421) Seyyid Osman Paşa'nın Trabzon Eyaleti'ne mutasarrıf atandığı belirtilmiştir. Ancak paşa, Osmanlı-Rus Savaşı'nda Varna muhafazası için bölgede bulunduğu kapıkethüdasının tahriri ile eyalete Trabzon vücuhundan dergah-ı mualla kapıcıbaşılarından Şatırzade Osman Ağa (TŞS, 1951: 86/462) mütesellim atanmıştır. Atama fermanında Trabzon kadısına “mütesellimlik-i mezkûr târih-i merkûmdan mûmâ-ileyh zabt ve müşârûn-ileyh tarafına râcî' aidât ve tayyârât her ne ise olageldiği vechle ahz u kabz etdirüp mütesellimlik umûrına tarafınızdan ve taraf-ı ahardan bî-vech ve hilâf-ı rızâ dahl ve ta'arruz” olunmaması emredilmiştir (TŞS, 1951: 62/421).

Seyyid Osman Paşa'nın Trabzon valiliği yaklaşık beş ay sürmüş, 27 Nisan 1809 (12 Rebiülevvel 1224) tarihinden itibaren Erzurum eski valisi ve şark canibi seraskeri Vezir Şerif Mehmed Paşa Trabzon Eyaleti'ne mutasarrıf atanmıştır (TŞS, 1951: 72/438). Şerif Mehmed Paşa da eyaletin yönetimini yine bölgeden bir mütesellim vasıtasıyla sağlamıştır. Nitekim 26 Nisan-5 Mayıs 1809 (Evasıt-ı Rebiülevvel 1224) tarihinde Trabzon Eyaleti'nde bulunan kaza kadı ve naiplerine hitaben yazılan bir fermanla Trabzon Eyaleti'nin yönetiminin binikiyüzyiğirmidört senesi Rebiülevvelinin on ikinci gününden itibaren (27 Nisan 1809) vezir Şerif Mehmed Paşa'ya verildiği belirtilerek, halkı koruyan ve memleketi liyakatla yöneten Trabzon vücuhundan ve dergah-ı mualla kapıcıbaşılarından Şatırzade Osman Ağa'nın mütesellimliğinin ibka edildiği hatırlatılmıştır (TŞS, 1951: 66/427).

26 Nisan-5 Mayıs 1809 (Rebiülevvel ortaları 1224)'da Şerif Mehmed Paşa'ya yazılan bir fermanla Erzurum valisi ve Şark canibi seraskerliğinin üzerinden alınarak Maraş eski valisi Vezir Mehmed Paşa'ya verildiği, ancak kendisinin de büyük vezirler arasında gayret ve hamiyyet ile bilindiği, ahali ve reayayı koruduğu, fitne ve fesat gruplarını ortadan kaldırmak hususunda liyakat ve iktidar sahibi olduğu, hizmetinden faydalanmak amacı ile bu defa Trabzon Eyaleti'ne atandığı belirtilmiştir. Ayrıca fermanla Trabzon valisi olarak görevlendirilirken uhdesine verilen görevler şöyle sıralanmıştır (TŞS, 1951: 72-73/439). Buna göre;

1) Öncelikle vali bulunduğu mahalden mükemmel kapı halkı ile “esnâ-yı râhde ve fukarâ-yı ra'yyete hilâf-ı şer'-i şerîf mikdâr-ı zerre zulm ve ta'addî vukû'a gelmeyerek doğru yoldan seri'an” yeni görev yeri Trabzon'a gitmek,

2) “Makarr-ı vülât olan mahalde ikâmet” ederek eyaletin kontrolünü üzerine almak, ahali ve reayayı himaye edip, korumak, yaramaz takımını ortadan kaldırmak ve “leyl ü nehâr müteyakkız” bulunmak,

3) Moskof keferesinin “memâlik-i İslâmiye taraf taraf vaki‘ olan” saldırısı sebebiyle “her tarafın ve özellikle Karadeniz canibindeki “iskele ve sevâhilin muhâfaza ve muhâsarasına” dikkat etmek,

4) Din düşmanı Moskof keferesinin savaşa devam etmesi halinde “bi’l-mukâbele sell-i seyfa olunarak kahr ve tedmîriyle müdâfa‘ası ve istikmâli ehem-i umûr-ı diniyyeden olduğundan “tekâsül ve rehâvet” göstermemek.

Trabzon valiliğine atama emrini alan Vali Şerif Mehmed Paşa, 26 Mayıs 1809 (11 Rebiyûlahir 1224) tarihinde Trabzon kadısı, müftüsü ve Osman Ağa’ya yazdığı buyruldu ile Trabzon’a gelene kadar yerine Şatırzade Osman Ağa’yı Trabzon’a kaymakam atadığını bildirmiştir. Eyalette yönetimi sağlayacak ve işleri görecektir, “muktedir ve munsıf ve dindâr ve mücerrebü’l-etvâr” birinin kaymakam olmasının zorunluğu olduğunu belirten paşa, bu vasıflarda gördüğü Osman Ağa’nın mütesellimliğinin devamında karar kılmıştır. Ayrıca Osman Ağa’nın eyaleti cümle, ayan, eşraf, vilayet ileri gelenler ile uzlaşarak yönetmesi, vilayetin refahına çalışması, fukara ve sabileri koruması, kanunlara aykırı hareket etmekten kaçınmasını tembih etmiştir (TŞS, 1951: 64/424).

Şerif Mehmed Paşa da, 11 Haziran 1809 (27 Rebiyûlahir 1224) tarihinde Trabzon kadısı, Mütesellim Şatırzade Osman Ağa, eşraf ve hanedandan Kalcızade Memiş Ağa, Yeniçeri serdarı, zabitan, vücut-ı belde ve iş erlerine yazdığı ve enderun mehterbaşısı Mustafa Ağa ile gönderdiği buyruldusunda Trabzon Eyaleti’nin uhdesine verildiğini tekrarlayarak, ayın 5’inde Sivas kazalarından Zara’ya ulaşacağını, birkaç gün zarfında da Trabzon’da olacağını ve gerekli hazırlıkların yapılmasını emretmiştir (TŞS, 1951: 70-71/435).

Şerif Mehmed Paşa’dan sonra Trabzon Eyaleti valiliğine (Çarhacı) Hacı Ali Paşa atanmıştır. Şerif Paşa’nın Çıldır Valisi Selim Paşa ile aralarında çıkan anlaşmazlık ve çatışma Şerif Paşa’nın valilikten alınmasıyla sonuçlanmıştır. Çıldır valisi Selim Paşa, Şerif Paşa’nın kendisiyle çatışmaya girmesi üzerine Acara’ya doğru çekilmiş, bu yüzden Çıldır Eyaleti başsız kalmıştır. Şerif Paşa da bu durumdan sorumlu tutularak azledilmiştir (TŞS, 1951: 80/452). 17-26 Ocak 1810 (Evasıt-ı Zilhicce 1224) tarihli Trabzon Eyaleti kaza kadı ve naipileri ile vilayet ayanına yazılan bir fermanla 22 Ocak 1810 (16 Zilhicce 1224)’dan itibaren Trabzon Eyaleti valiliğine Vezir Ali Paşa’nın atandığı, Trabzon’a varışına kadarki süre için yine Şatırzade Osman Ağa’nın mütesellim olarak görevinde ibka edildiği belirtilmiştir (TŞS, 1951: 80/452).

Vali Paşa da Trabzon kadısı, Mütesellim Osman Ağa, Kalcızade Memiş Ağa, iş erleri, zabitler ve ashab-ı sühana Kelkit merhalesinden yazdığı ve enderun ağalarından Macun ağası Mehmed Ağa ile 24 Mayıs 1810 (19 Rebiyûlahir 1225)’da Trabzon’a ulaştırdığı buyruldusunda görev yerine geleceğini ve gerekli hazırlıkların yapılmasını istemiştir (TŞS, 1951: 93/477).

Ali Paşa’nın Trabzon valiliği yaklaşık bir yıldan daha az sürmüştür. Gerek bölgede düzeni sağlayamaması ve gerekse Ruslarla yapılan savaşta etkisizliği sebebiyle görevinden azledilmiştir. Bunun üzerine Karadeniz bölgesinde etkili biri olan dergah-ı mualla kapıcıbaşlarından Canik sancağı muhassılı Hazinedarzade Süleyman Ağa bu görevine ilave olarak müstakilen Trabzon mütesellimliğine atanmıştır. Ağa’ya ayrıca Kastamonu, Amasya, Gümüşhane ve Gönnye sancaklarının ve bütün Karadeniz ağa ve askerlerinin başbuğluğu, Karadeniz sahilleri ve Faş Kalesi Seraskerliği görevleri de verilmiştir (TŞS, 1951: 2/2). 18 Ekim 1810 (19 Ramazan 1225) tarihinde Hazinedarzade Süleyman Ağa’ya hitaben yazılan fermanla Ali Paşa’nın valilikten azledildiği, yerine Trabzon’a mütesellim atandığı belirtilmiştir (TŞS, 1951: 3/23).

Fermandan Süleyman Ağa’nın en önemli görevinin Karadeniz sahilleri ve Faş kalesi seraskerliği ve Faş Kalesi’nin kurtarılmasına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Mütesellim Ağa, bu görevi yerine getirmek için bölgedeki tüm ağa ve askerlerin de komutanlığına getirilmiştir.

Ayrıca görevlendirme fermanında Süleyman Ağa'ya eski Vali Ali Paşa'nın maiyyetinde bulunan çeşitli cins top ve mühimmatı uhdesine alması, başmuhasebeden fermanla birlikte gönderilen mühürlü ve imzalı defterde kayıtlı on top ve sair edevatın teker teker sayıp mühimmatı devralması, aldığı top ve edevatın imzalı müfredat defterini İstanbul'a göndermesi emredilmiştir (TŞS, 1951: 3/23).

Süleyman Ağa'ya yazılan bir başka fermanla Faş Kalesi'nin kurtarılması için askerleri ile bölgeye hareket etmesi emredilmiştir. Ayrıca ağaya eski valiler Şerif Paşa ve Ali Paşa'nın Faş'ı kurtaramadığı ve bölgede düzeni sağlayamadığı, kendisinin görevlerinde gösterdiği hizmet ve başarılarından dolayı Trabzon mütesellimliğine atandığı, Trabzon ve havalisi ağalarının savaşa rağbet etmedikleri, ağaları savaşa katılmaya ikna etmesi emri verilirken, Faş'a hareket edeceğinden dolayı da yerine "Trabzon eyâletine tarafından muttasıf ve mu'tedil ve zabt u rabt-ı memleket muktedir sadakat-kâr birini mütesellim vekili" bırakması emredilmiştir (TŞS, 1951: 107/497).

Ayrıca Süleyman Ağa'ya yazılan bu fermanla Trabzon ağaları ve sair havalide bulunanların son zamanlarda "semt-i gazâyâ rağbet itmedikleri" ifade edilmektedir. Özellikle savaş sürecinde Trabzon Eyaleti'ni yöneten geçmişteki valiler zamanında Sürmene, Of, Rize ve Gönnye sancağı başta olmak üzere Giresun'dan Trabzon'a bazı ağalar itaatten çıkmış, birbirleriyle mücadeleye başlamıştır. Her ne kadar bunların hallerini ıslah etmeye ve ahaliyi korumaya valiler tarafından gayret gösterilmişse de bir netice elde edilememiştir. Asiler birbirleriyle memleket aleyhine ittifak yapıp toplanan vergilere el koymakta ve bu iş için gönderilen mübaşirlerin vazifelerini yapmalarına fırsat vermemekte, bu tür isyankâr hareketlerini günden güne artırmaktaydı. Çoğu zaman bünyelerinde olan askerlerle seferlere iştirak da etmiyorlardı. Dolayısıyla devletçe gerekli tedbirlerin süratle yerine getirilmesi mecburiyeti her geçen gün daha da elzem olmaktaydı (TŞS, 1951: 4/24). Dolayısıyla Süleyman Ağa'nın bu isyankâr ağaları yola getirmesi ve savaşa sevk etmesi oldukça önemli bir ayrıntı olarak fermanla öne çıkmıştır.

Sonuç olarak 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı sürecinde Trabzon Eyaleti'ne atanan vali paşalar, valilik görevi ile birlikte Tuna cephesinde savaşa iştirak, Şark cephesinde ise Karadeniz sahillerinin korunması ya da Kafkasya'daki kalelerin savunulması veyahut Ruslar tarafından ele geçirilmişse tekrar alınması amacıyla görevlendirilmiştir. Bu dönemde Trabzon Eyaleti yönetimine atanan özellikle vezir rütbeli Seyyid Osman Paşa, Ahışhavi Şerif Mehmed Paşa ve Çarhacı Ali Paşa döneminde eyalet genellikle mütesellimler tarafından yönetilmiştir. Bu valilerin savaş sürecinde etkisizlikleri sonrası Karadeniz bölgesinin etkili ayanı Hazine-dar-zade Süleyman Ağa dergah-ı ali kapıcıbaşı rütbesiyle eyalete "bi'l-istiklâl" mütesellim olarak atanmış, bizzat kapı halkı ve topladıkları askerle Rusya ile yapılan mücadelelere katılmış ve kale savunmalarında görev almıştır (TŞS, 1951: 72/438; TŞS, 1951: 80/452; TŞS, 1951: 3/23).

Trabzon Valilerinin Seferiyeleri

Osmanlı idari teşkilatında eyalet valilerine, sefere çıktıklarında sefer ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik seferiyye akçesi ödenmekteydi. Yani, seferiyye akçesi valilerin "mesârif-i seferiyye"lerini karşılamak üzere alınan bir vergi türü idi. Trabzon Eyaleti'ne bağlı kazalardan da seferler esnasında vali için "imdad-ı seferiye" toplanıyordu. Seferiyye hicri yılın 1 Muharremi itibarıyla kaza ahalilerine tevzi ediliyordu. Valiler atandıktan sonra seferiye akçesi ile ilgili taleplerini ilgili kazalara iletliyordu. Örneğin, Osman Paşa, Trabzon Eyaleti'ne vali atanınca adına seferiyye toplanması ve adamına teslim edilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine 7-15 Şubat 1809 (Evahir-i Zilhicce 1223)'da Trabzon Eyaleti kaza kadı ve naipleri ile vilayet ayanlarına hitaben divan-ı hümayundan yazılan bir fermanla Hicri 1224 senesine mahsuben imdad-ı seferiye olarak 80 kise (40.000 kuruş) akçenin toplanması, Trabzon valisi ve Varna

muhafızı Seyyid Osman Paşa'ya gönderilmesi, ayrıca hizmet-i mübaşiriyye adıyla bir meblağ alınmaması emredilmiştir (TŞS, 1951: 62-63/422).

Bazı dönemler vali paşalar ya da diğer görevliler vergiden muafiyetleri olan kişi ve sektörden bile seferiyye ya da başka adlarla vergi talebinde bulunuyordu. Örneğin, 28 Aralık 1809 (21 Zilkade 1224)'da Erzurum valisi Behram Paşa, Trabzon valisi Şerif Mehmed Paşa, dergah-ı mualla kapıcıbaşlarından Gümüşhane madenleri emini Hacı Mustafa, Gümüşhane madenleri kazalarında cevher çıkarılan mahallerin kadı ve naipieri, ayan-ı vilayet ve iş erlerine yazılan bir fermana maden-i hümayuna bağlı Gümüşhane ve tevabi madenlerin bir müddetten beri serbestiyet şartlarına uyulmadığı, gerek eminlerinin rehavetleri gerekse kazalardaki derebeyiler ve valiler tarafından madencilere müdahale edildiği, yük yüklendiği, bu sebeple madencilerin perişan oldukları, geçmişte Gümüşhane ve buraya bağlı 35/36 maden imal edilen yerler bulunduğu halde bunların çoğunun şimdi boş kaldığı belirtilmiştir. Fermana ayrıca madencilerin serbest oldukları, bu sebepten onlardan menzil, hazariye ve seferiye ve benzer adlarla tekalif-i örfiyye ve şakka talep edilmemesi emredilmiştir (TŞS, 1951: 84/459).

Hacı Ali Paşa'nın vali olması sonrasında da seferiyye akçesinin toplanması ile ilgili emirler verilmiştir. 26 Şubat-7 Mart 1810 (Evahir-i Muharrem 1225) tarihinde Trabzon Eyaleti'ne bağlı kazaların kadı ve naipieri ile vilayet ayanına yazılan bir fermana Karadeniz'in Anadolu sahilleri seraskeri ve Trabzon valisi Hacı Ali Paşa'ya 1 Muharrem 1225 (6 Şubat 1810) tarihinden itibaren Trabzon'a bağlı 80 kise seferiyye akçesinin toplanması ve paşanın adamına teslim edilmesi istenmiştir. Ayrıca mübaşiriyye ve başka adlarla bir şey talep edilmemesi ve halka zulmedilmemesi de tekrar hatırlatılmıştır (TŞS, 1951: 95/481).

Valilerin Yönetim Merkezinde İkamet Sarayının Hazırlanması ve Üç Günlük İhtiyaçlarının Karşlanması

Minas Bıjışkyan'ın yazdığı eserinde 1817-1819 yılları arasında bulunduğu Trabzon'a dair verdiği bilgiler arasında valilerin ikamet yeri "Paşa Sarayı" bulunmaktadır. Minas Bıjışkyan, Eski ve Yeni Paşa Sarayını tarif etmekte "Ortahisar'da hücrelerle çevrili olan eski Paşa Sarayı, batı tarafta yüksek bir mevkidedir, şimdiki Paşa Sarayı Aşağı Kale'nin ucunda, İmaret Kapısı'nın karşısında büyük bir binadır, burada Türk ileri gelenlerinin konakları, camiler, hamamlar, dükkânlar ve çeşmeler vardır" demektedir. Bu bilgiler muvacehesinde incelediğimiz dönemde Trabzon Eyaleti valilerinin ikamet ettiği bu Yeni Paşa Sarayının Ortahisar'da bulunduğu anlaşılmaktadır. Veysel Usta da, XIX. yüzyılın başında valilerin konakladıkları "Paşa Sarayı"nın Ortahisar'daki Trabzon Vilayet Konağı/Hükümet Binası olduğunu ileri sürmektedir (Usta, 2019: 405).

Yine Lynch'in Seyahatnamesi'nden valinin oturduğu saray hakkında bilgiler aktaran Usta, 1893 ve 1898'de iki kez Trabzon'a gelen seyyahın; "Köprüyü geçtikten sonra geniş yolu takiben Ortahisar'a geldik. Eski şeklini bozmamış eski zamanların büyük binaları, saray/hükümet binasının olduğu kısım, paşa burada oturmaktadır" tespitine istinaden de tasvir edilen bu alanın Ortahisar'daki Hükümet Konağı ve çevresi olduğunu belirtmektedir. Bu durumda eyaletin yönetim merkezinin, yani valinin "makarr-ı ikâmet"in Ortahisar'da bulunduğu ve ikamet edşlen sarayın yanında veya yakınında diğer bürokratların (paşa konakladığında kapı halkı dahil) da ikamet binalarının olduğu anlaşılmaktadır (Usta, 2019: 405-406).

Trabzon'a atanan valiler, genellikle buyruldularında Trabzon Kalesi'nin ve ikamet edecekleri saray ile kapı halkı ileri gelenlerinin konaklarının tamir ve tefriş edilmesine yönelik emirler vermiştir. Nitekim Vali Şerif Mehmed Paşa, Trabzon kadısı, müderrisler, Mutesellim Şatırzade Osman Ağa, Ayan Kalcızade Memiş Ağa, Yeniçeri serdarı, zabıtlar, belde ileri gelenleri, söz sahipleri ve iş erlerine yazdığı ve Enderun mehterbaşısı Mustafa Ağa ile 11 Haziran 1809 (27 Rebiyülahir 1224) tarihinde Trabzon'a ulaştırdığı buyruldusunda Trabzon

Eyaleti'ne atandığını, birkaç gün içinde hükümet merkezi ve karargahı olan Trabzon'a gelmek niyetinde olduğunu belirterek, hükümet merkezi olan sarayın ve sair enderun ağalarının konaklarının tamir, tertip ve tefriş edilmesini ve hazır hale getirilmesini istemiştir (TŞS, 1951: 70-71/435).

Yine Çarhacı Ali Paşa da valiliğe atandığında 12 Mayıs 1810'da Trabzon'a ulaşan ve Trabzon kadısı, Şatırzade Osman Ağa ve Kalcızade Memiş Ağa başta olmak üzere Trabzon ileri gelenlerine yazdığı ve Enderun mehterbaşısı Osman ile gönderdiği buyrulduşunda Trabzon Eyaleti'nin valiliğinin Karadeniz Anadolu sahilleri seraskerliği ile birlikte kendisine verildiğini (TŞS, 1951: 106/495), bulunduğu yerden hareket ederek Trabzon'a geleceğini, ikamet mahalli olan sarayın gerekli olan yerlerinin tamir edilmesi, döşenmesi ve düzenlenmesini, "bilâ-noksan hâzır ve amâde olunmasına bi'l-ittifâk dikkat ve gayret" edilmesini emretmiştir. (TŞS, 1951: 92/476).

Eyalet'e atanan vali, görev yerine ulaşmadan evvel kendi ve kapı halkının barınma ve iâşesinin temini için yetkililere haber de ulaştırmaktaydı. Osmanlı'da adet gereğince vali ve adamları bir yerde konakladıkları takdirde halk tarafından üç günlük yemeklik ihtiyaçlarının temin edilmesi gerekmektedir. Bunun için bir tatar tarafından valiye ait zahirenin karşılanması için kadı veya naip başta olmak üzere ileri gelen yöneticilerin hazırlık yapmaları istenmekteydi. Bu maksatla yapılan harcamalar memleket masrafı adı altında halktan toplanan vergiye dahil edilmekte, harcama bedelleri vergi tahsilatı sonrasında malzemeleri sağlayan esnafa ödenmekteydi.

Üç günlük yemek ya da başka ihtiyaçların karşılanması uygulaması Trabzon valileri için de aynı şekilde yerine getirilmiştir. Nitekim Trabzon valisi Şerif Mehmed Paşa valilik görevine atandığında Trabzon kadısı, müftü, müderris, ulema, Kalcızade Osman Ağa, Kalcızade Memiş Ağa, yeniçeri ağası, miralay, serturna, zabıtlar, vücûh-ı belde, ayan-ı vilayet ve tüm söz sahiplerine 13 Haziran 1809 (29 Rebiyülahir 1224) tarihinde silahdarı Ali Ağa ile Trabzon'a ulaştırdığı buyrulduşunda 25 Muharrem'de Gümüşhane kasabasına geleceğini, birkaç gün içinde de görevine başlamak için Trabzonda olacağını belirtiyordu. Vali, "öteden berü vülât-ı i'zâm karındaşlarımız hazerâtına verilegelen üç günlük yem ve yiyecek ve ecnâs zehâir ve makûlâtın ... tehiyye ve istihzârı lâbüdd ve muktezî" olduğunu belirttiği buyrulduşunda, kapı halkı ve dairesine gerekli zahirelerin defter gereğince zamanında toplanması emrini vermiştir (TŞS, 1951: 71/436).

Bu buyrulduya istinaden vali paşa için 11 Haziran 1809 (27 Rebiyülahir 1224)'da hazırlanan üç günlük yemeklik defterinde çeşitli cins zahire ve gıda maddeleri şöyle kaydedilmiştir: 3.000 kıyye ekmek, 1.200 kıyye koyun eti, 300 kıyye sadeyağ, 600 kıyye pirinç, 60 kıyye süzme bal, 10 kıyye şeker, 18 kıyye balmumu, 72 kıyye mum yağı, 30 kıyye kahve, 60 kıyye has un, 25 kıyye nişasta, 3 kıyye biber, 100 kıyye soğan, 1.500 adet yumurta, 90 adet tavuk, 30 adet çömlek süt, 9 kıyye sarımsak, 49 adet çömlek yoğurt, 15 kıyye sirke, 60 kıyye nohut, 90 kıyye tuz, 200 kıyye kömür, 80 adet yük odun, yeterli miktarda sebze, 2 kıyye tarçın baharat, 3 kıyye zeytinyağı, 500 İstanbul kilesi arpa ve yeterli miktarda saman (TŞS, 1951: 116/530).

Yine 22 Haziran 1809 (9 Cemaziyelevvel 1224) tarihli bir başka tevzi defterinde 1 Cemaziyelevvel'den itibaren üç aylık sancak masrafı içinde diğerleri ile esnafalara ödenen üç günlük yemeklik giderlerine de rastlanıyor. Üç günlük yemeklikten bakkal esnafına 780 kuruş, pirinç için 341 kuruş, ekmekçi esnafına ekmek 750 kuruş, kasaplara et 360 kuruş, balmumu 90 kuruş, kahve 210 kuruş, mum yağı 80 kuruş, bakkal esnafının kapıcıbaşı ağaya verdikleri günlük yemeklik 60 kuruş, reayanın kapıcıbaşı ağaya verdikleri kahve ve balmumu 18 kuruş, tuzcuların tuz ve sirke 11 kuruş, bezistan esnafının keten 175 kuruş, debbağ esnafının 1.205 kuruş, kazzaz esnafının 337,5 kuruş, keçe 79 kuruş, hazine odasına 50 kuruş, kereste 84,5 kuruş,

semercibaşı çarşısının verdikleri 240 kuruş, mumcuların verdikleri 50 kuruş, kalaycıların kalay 110 kuruş, taşçıların yevmiyeleri 45 kuruş, dülgerlerin yevmiyeleri 55 kuruş, attar esnafının verdikleri 475 kuruş, kapıcıbaşı ağaya emir getiren mübaşir için 1.000 kuruş, kapıcıbaşının çalışanlarına 200 kuruş, cephane ve top mühimmatı götüren iki çavuşa 200 kuruş, Hacı Ali Efendi'ye mahkeme altındaki mahzen için icare 80 kuruş, Kalcıade Memiş Ağa'nın alacağı 6.420 kuruş, Şatırzade Osman Ağa'nın verdiği 1.050 kuruş, mütesellimlik emri götüren kapıçukadarı ağaya hizmet 1.000 kuruş, kapı harcı 300 kuruş, buyruldu harcı 300 kuruş, paşaya ikramiye 15.000 kuruş, kethüdabaşı ağaya 1.000 kuruş, mehterbaşı ağaya 300 kuruş, hazinedar beye 700 kuruş, silahdar ağaya zahirecilik hizmeti 600 kuruş, divan efendisine 300 kuruş, yeniçeri ağasına 250 kuruş, saray emini Mehmed Çavuş'a 150 kuruş, hakim efendiye 800 kuruş, mahkeme katiplerine 120 kuruş, mahkeme huddamına 40 kuruş, muhızlılara 20 kuruş, menzilhane ücreti 2.000 kuruş olmak üzere toplam 46.351 kuruş ödeme yapılmıştır. Bu mablağdan 9.270 kuruş 8 para Trabzon sancağı varoş reayalarına, 18.540'ar kuruş 16 para Yomra ahalileri ile Trabzon mahallerine paylaştırılmıştır (TŞS, 1951: 114/524).

Trabzon valisi Çarhacı Hacı Ali Paşa da Trabzon valiliğine atandığında Trabzon kadısı, Mütesellim Osman Ağa ve vücut-ı belleden Kalcıade Memiş Ağa ve sair söz sahipleri, iş erleri ve zabıtlere yazdığı ve enderun ağalarından Mehmed Ağa ile 24 Mayıs 1810 (19 Rebiyülahir 1225)'da Trabzon'a ulaştırdığı buyruldusunda daire halkına gerekli olan çeşitli zahirenin noksansız hazırlanmasını, verilen emre riayet edilmesini, tehir edilmemesini ve itirazdan sakınılmasını emretmiştir (TŞS, 1951: 93/477).

Bu emre istinaden 24 Nisan 1810 (19 Rebiyülevvel 1225) tarihli üç günlük yemeklik defterine göre verilen zahire ve benzer maddeler ise şunlardır: 3.000 kıyye has ekmek, koyun eti 1.200 kıyye, sadeyağ 300 kıyye, pirinç 600 kıyye, süzme bal 60 kıyye, şeker 10 kıyye, balmumu 18 kıyye, balmumu 18 kıyye, mum yağı 72 kıyye, kahve 30 kıyye, has un 60 kıyye, nişasta 25 kıyye, biber 3 kıyye, soğan 100 kıyye, yumurta 1500 adet, tavuk 90 adet, 30 adet çömlek süt, sarımsak 9 kıyye, 49 adet çömlek yoğurt, sirke 15 kıyye, nohut 60 kıyye, tuz 90 kıyye, kömür 200 kıyye, odun yük 80 adet, yeterli miktarda sebze, tarçın baharat 2 kıyye, yeterli miktarda çıra, 3 kıyye zeytinyağı, 500 İstanbul kilesi arpa ve yeterli miktarda saman (TŞS, 1951: 116/530).

Çarhacı Ali Ağa ve kapı halkının ihtiyaçları için sancak tarafından karşılanan üç günlük ihtiyaç listesi, bunların karşılandığı esnaflar ve kıymetleri 5 Nisan 1810 (29 Safer 1225) tarihli tevzi defterinde de şöyle kaydedilmiştir: Üç günlük yemeklikden bakkal esnafının 364 kuruş, fırıncı esnafının ekmek bahası 250 kuruş, çörekçi esnafının has un bahası 20 kuruş, kasap esnafının 120 kuruş, pirinç bahası 157,5 kuruş, kahve baha 240 kuruş, mumcu esnafının mum yağı baha 22,5, odun baha 35 kuruş, arpacıların arpa baha 1.000 kuruş, bezzaz esnafının mefruşat baha 1.219,5 kuruş, bezistan esnafının keten baha 72 kuruş, debbağ esnafının yük baha 300 kuruş, kazzaz esnafının 220 kuruş, attar esnafının 330 kuruş, hallac esnafının 150, balmumu baha 30 kuruş ve diğer giderler olmak üzere toplam 23.953 kuruş (TŞS, 1951: 111/521).

Hazinedarzade Süleyman Ağa, eyalete mütesellim atandığında da üç günlük yemeklik giderlerinin karşılanması uygulaması devam etmiştir. Ancak ağa, henüz eyalete gelmediğinden onun yerine mütesellim vekili atadığı Hasan Ağa'nın üç günlük ihtiyaçları karşılanmıştır. 18 Kasım 1810 (20 Şevval 1225) tarihli yemeklik defterinde Hazinedarzade Süleyman Ağa'nın vekili Hasan Ağa'ya verilen üç günlük yemeklik şöyle kaydedilmiştir: 800 kıyye ekmek, 200 kıyye koyun eti, 75 kıyye sadeyağ, 150 kıyye pirinç, 30 kıyye süzme bal, 15 kıyye kahve, 2,5 kıyye şeker, 4,5 kıyye balmumu, 20 kıyye has un, 1,5 kıyye mum yağı, yarım kıyye biber, 100 dirhem karanfil ve baharat, yeterli miktarda sebze, soğan, çıra, odun ve kömür (TŞS, 1951: 115/526).

Yine Hazine Darzade Süleyman Ağa, 28 Ocak 1811 (3 Muharrem 1226)'de Giresun'dan gönderdiği buyrulduşunda Faş Kalesi'nin kurtarılması için görev alacak ordunun ve kapı halkının ihtiyaçlarının karşılanmasını ve konaklayacağı yerlerdeki eksiklerin giderilmesini emretmiştir (TŞS, 1951: 52/367).

Bu buyrulduya istinaden 7 Şubat 1811 (13 Muharrem 1226)'de hazırlanan müraselede Süleyman Ağa'ya verilecek üç günlük yemeklik listesi şöyle kaydedilmiştir: 3.000 kıyye has ekmek, koyun eti 1.300 kıyye, sadeyağ 300 kıyye, pirinç 800 kıyye, süzme bal 60 kıyye, şeker 13 kıyye, balmumu 18 kıyye, balmumu 18 kıyye, mum yağı 72 kıyye, kahve 30 kıyye, has un 60 kıyye, nişasta 25 kıyye, biber 2 kıyye, soğan 100 kıyye, yumurta 1500 adet, tavuk 90 adet, 30 adet çömlek süt, sarımsak 9 kıyye, 49 adet çömlek yoğurt, sirke 15 kıyye, nohut 60 kıyye, tuz 90 kıyye, kömür 200 kıyye, odun yük 80 adet, yeterli miktarda sebze, tarçın baharat 2 kıyye, yeterli miktarda çıra, 3 kıyye zeytinyağı, 500 İstanbul kilesi arpa ve yeterli miktarda saman (TŞS, 1951: 115/528).

Trabzon Sancağı halkı sadece valilerin üç günlük zahire ve benzer ihtiyaçlarını karşılamakla kalmıyor, aynı zamanda Trabzon yoluyla görev yerine gidecek komutan ve askerlerin de ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik emirlere muhatap oluyordu. Örneğin, 7 Mayıs 1811 (13 Rebiülahir 1226)'de Erzurum valisi ve şark canibi seraskeri Vezir Mehmed Emin Paşa'ya gönderilen askerlerin ihtiyaçlarının karşılanmasıyla ilgili yol üzerinde bulunan kaza kadı, naip, ayan, zabıtlar ve iş erlerine yazılan bir fermanla vezire gönderilen bilumum görevli askerin Trabzon iskelesine gelmeleri durumunda paşanın maiyetine varıncaya kadar yol üzerinde hangi kazaya uğrar ise her neferine birer gecelik olarak bir çift ekmek ve 100 dirhem etin kazanın tekaliflerine göre karşılanması ve askerlerin paşa tarafına gönderilmesine dikkat edilmesi emredilmiştir (TŞS, 1951: 56-57/377).

Savaş Sürecinde Bir Haberleşme Sistemi Olarak Menzilhaneler ve Trabzon Menzilhaneleri

Menzil; konak, iki konak arası, bir konak yol, merhale, tatar konağı, posta ve posta tatarları beygirlerinin bulunduğu mahal, hane ve mesafe gibi anlamlara gelmektedir. Osmanlı'da terim olarak menzil ya da menzilhane kavramı, resmi haberleşme hizmetlerinin yürütülmesi, asker iaşesinin toplanması ve nakli, hazineye ait bir kısım vergi gelirlerinin merkeze taşınması, devlet ricali ve görevliler ile elçilerin gidiş gelişlerinde konaklama ve binek hayvanı ihtiyaçlarının temini ve benzeri işlevler için ana yollar üzerindeki şehir ve kasabaların uygun yerlerine kurulan tesisleri ifade etmektedir (Özkaya, 2004: 2). Devlet tarafından bir yerden bir yere gönderilen seri habercilere ulak/tatar deniliyordu (Halaçoğlu, 2002: 2). Trabzon gibi deniz ulaşımına uygun kıyı eyaletlerde denizden de haberleşme söz konusu olduğunda menzil kayığı kullanılıyordu (Bostan, 1996: 14). Trabzon menzilhanelerinde de İstanbul ve diğer yerlerden deniz yoluyla Trabzon'a gelip giden devlet görevlisi ya da tatarlar için menzil kayıkları bulunduruluyordu.

Devletin değişik yerlerinde bulunan menzilhanelerin işleyişinde zamanla sorunlar oluşmakta ve bu durum da haberleşmeyi aksatmaktaydı. Özellikle savaş zamanlarında haberleşmenin aksamaması için menzilhanelerin düzeni çok daha önemliydi. Devlet, bozulan düzenin giderilmesine yönelik emirler vermesine rağmen yine sorunları önlemede zorlanıyordu. 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı sürecinde de menzilhanelerin durumu ile ilgili sorunların devam ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin, 18-27 Mart 1810 (Evasit-ı Safer 1225) tarihli Anadolu'nun sol kolu yöneticilerine yazılan, Trabzon'a da ulaşan bir fermanla seferler esnasında aciliyeti olan devlet işleri için görevli tatar ve ulakların ellerinde olan menzilhane hükmü gereğince işlem yapılması üzerinde durulmuştur. Fermanla kadı ve görevli diğer memurlara hitaben kaza ve menzillerde gerekli beygirlerin bir an evvel tedarik edilmesi gerektiği hatırlatılmış, fazladan ücret talebiyle sıkıntıya sokulmamaları istenmiş, habercilerin

sorunlarına gerekli itinanın gösterilmesi tembih edilmiş ve ikazda bulunulmuştur. Bütün bu ikazlara rağmen devletin önemli işleri için giden tatarların menzilhanelerde fazla ücret talebi ile karşılaştıkları, bu sebepten gecikmeler yaşandığı ve görevlerini zamanında yerine getiremedikleri haberleri devlet yönetimini meşgul ediyordu. Verilen emirlerde çoğu zaman kadı, vali ve ilgili diğer görevlilere menzilhanelerin işlerliğinin sağlanması konusunda dikkatli olmaları, devletin önemli işleri ile ilgili gelip giden hademe ve ulakların geldiği kazalarında ziyade akçe talebi ile menzilhanelerde sebepsiz yere bekletilmemesi, “yedlerinde olan menzil ahkâm-ı şerîfesi mücebince derhâl iktizâ eden” beygirlerin verilmesi, tatar ve ulakların ilgili görev yerlerine gidip gelmesine gece gündüz dikkat ve itina gösterilmesi, fermana aykırı hareket edilmemesi isteniyordu (TŞS, 1951: 99/488).

Menzilhane nizamı ile ilgili sorunlar ve tatarların yaşadığı sıkıntılar Trabzon gibi denize kıyısı olan menzilhanelerde de söz konusuydu. 3 Eylül 1810 (3 Şaban 1225)’da Trabzon’dan Giresun kazasına kadar yol üzerinde bulunan kazaların kadı ve naipleri, ayan ve iskele zabıtlarına Trabzon divanından gönderilen bir buyruğuda bu bölgede bulunan menzilhanelerde yaşanan sorunlar açıkça dile getirilmiştir. Buyruğuda kadı başta olmak üzere bilumum yöneticilere, idareleri altındaki kaza ve iskelerde bulunan menzilhane ve menzil kayıklarının nizamının devletin mühim işlerinden olduğu, önemli ve acil işler için gönderilen ulakların beyhude bekletildiği, görevlerini rahatlıkla yapamadıkları, görev yerlerine varıp gelemedikleri, işlerin ertelendiği ve “menzilhâne kayıklarının râbîta ve tanzîmî”nin olmadığı hatırlatılmıştır. Bu hatırlatmalardan sonra buyruğuyu alan görevlilere yeni uyarılarda bulunularak idareleri altında bulunan kazalarda bulunan “menzilhâne bârgirlerini” ve iskelelerde olan “menzil kayıklarını tanzîm ve tesviye ve hazır ve amâde ve mürûr u ubûr eden” ulakların “avk ve te’hir olmayub savb-ı me’-mûrelerine bir kadîm akdem sevk ve tesyîli husûslarına ihtimâm-ı tamm ve dikkat ve gayret” eylemeleri emredilmiştir (TŞS, 1951: 106/494).

Diğer taraftan diğer menzilhanelerde olduğu gibi Trabzon menzilhanesinde de ilgili masraflar tevzi usulü ile karşılanmaktaydı. Örneğin 5 Nisan 1809 (29 Safer 1225) tarihinde Şatırzade Osman Ağa’ya hitaben yazılan mürasele kaydında menzilhanelerin 1 Safer’den itibaren üç aylık masrafı olarak 2.000 kuruş belirlenmiştir (TŞS, 1951: 111/521). 22 Haziran 1809 (9 Cemaziyelevvel 1224) tarihli tevzi defterinde bu ücret 1 Cemaziyelevvel’den itibaren üç aylık menzil ücreti olarak yine 2.000 kuruş olurken (TŞS, 1951: 114/424), 17 Nisan 1810 (12 Rebiyülevvel 1225) tarihli deftere göre 1 Zilkade 1225 (8 Aralık 1809)’dan itibaren Muharrem sonuna kadar menzil ücretinin 4.000 kuruşa yükseldiği, mübaşiriyye hizmeti olarak da 500 kuruş olmak üzere toplam 4.500 kuruşluk bir meblağa ulaştığı anlaşılmaktadır (TŞS, 1951: 108/498).

Yine 17 Mart 1811 (21 Safer 1226) tarihli menzil defterine göre Safer’in 1’nden itibaren üç aylık menzil ücreti yine 4.000 kuruş olmuş, ayrıca mübaşire hizmet adı altında da 5.350 kuruş talep edilmiş, menzil ücreti ile mübaşir ücreti toplamda 9.350 kuruşa ulaşmıştır. Menzil defterinde menzilhanelerin açık bulunmasının ve işlevini görmesinin önemli olduğu, “menzilhâne için ücret ber-mu’tâd-ı kadim vilâyetden” verildiği zikredilerek, bu meblağın cümle marifetiyle tevzi ve taksim olunması istenmiştir. Bu 9.350 kuruşluk meblağın 1.870 kuruşu Trabzon sancağı varoş gayrimüslim reayalarına, geri kalan 7.480 kuruşun yarısı olan 3.740 kuruş Trabzon şehri Müslüman mahallerine, diğer yarısı da Yomra ahalarına paylaştırılmıştır (TŞS, 1951: 108/500; TŞS, 1951: 61/416; TŞS, 1951: 57/378). Burada dikkati çeken en önemli nokta çoğu zaman yasaklanmasına ve alınmaması konusunda görevlilerin uyarılmasına rağmen mübaşir ücretlerinin yüksekliği ve hatta son tevzide görüldüğü üzere mübaşir ücretinin menzil ücretinin de üzerinde bir meblağa tekabül ettiği gerçeğidir.

Trabzon Sancağı'ndan Askeri İhtiyaçların Karşılanması

Trabzon, Rize, Batum, Anapa, Ahıska ve Faş Taraflarına Asker Sevki ve İhtiyaçların Karşılanması

Osmanlı devlet adamları, Osmanlı-Rus Savaşı'nın birinci yarısı sonrasında ortaya çıkan barış sürecinde eyalet yöneticilerine verdiği emirlerde sivil ve askeri tedbirlerin sürdürülmesini ve yeniden başlaması muhtemel Rus saldırılarına karşı hazırlıkların aksatılmamasını istemiştir. Özellikle bu emirlerde Karadeniz sahillerindeki kale ve tabyaların sağlamlaştırılması ve korunması için bölgeye asker ve malzeme tedariki ile ilgili çalışmaların devam etmesine yönelik talimatlar dikkati çekmektedir. Buna istinaden öncelikle İstanbul-Trabzon hattından Trabzon, Rize, Faş, Ahıska, Sohum ve Anapa kalelerine hem asker nakli hem de mühimmat tedarikine yönelik tedbirler artırılmıştır. Yine Kars, Erzurum ve Ahıska kalelerinin güçlendirilmesi için de gerekli tedbirlerin ivedilikle alınması konusunda ilgililer uyarılmıştır.

Samsun, Trabzon ve Rize Kalelerinin Güçlendirilmesi ve Mühimmat Tedariki

Osmanlı-Rus savaşı öncesi ve esnasında savaşın ilk lojistik üssü olan Trabzon'da bulunan kaleler ve Polathane (Akçaabat) iskelesinin güçlendirilmesine çalışılmış ve buralara mühimmat takviyesi yapılmıştır. 4 Nisan 1809 (18 Safer 1224) tarihinde Trabzon kadısı ve Mutesellim Şatırzade Osman Ağa'ya yazılan bir ferman ile Trabzon Kalesi'nde savaş malzemesinin durumunun belirlenmesi ve yeni ihtiyaçların tespiti ile ilgili talimatlar verilmiştir. Verilen emirde Rusya ile savaşın devam etmesinden dolayı kalelerin tahkiminin gerektiği vurgulandıktan sonra, Trabzon Kalesi'nin de "lâzımü'l-istihkâm mahallerin birisi olmak hasebiyle" kaledeki mühimmatın bilinmesi gerektiği, ona göre yeterli derecede mühimmat tertip edileceği, top kalibreleri tamiri için de gerekirse falyeci ustası gönderileceği, top kundağı ve sair istihkama dair yapılacak işlerin de acilen yerine getirilmesi istenmiştir. Bunun için geçmiş kayıtlardan hareketle Trabzon'a daha önce gönderilen mühimmatın durumunun öğrenilmesi ve buna göre ihtiyaç tespitinin yapılacağı hatırlatılarak, Trabzon Kalesi'nde mevcut ve daha sonra gönderilen top ve mühimmatın dökümü verilmiş, mevcut top ve malzeme durumu anlaşılmaya çalışılmıştır. Buna göre, kalede asıl mevcut olan cephe mühimmatından başka, daha önce Cebehane-i Hümayun tarafından Hicri 1222 senesinde 150 kantar siyah barut ve 100 kantar kurşun ile sair cephe mühimmatının gönderildiği, yine tophaneden Polathane iskelesinin muhafazası için de Trabzon'a mükemmel kundak üç ve beş çaplarında iki kıta top ve mühimmatın sevk edildiği bilgisi aktarılmıştır. Son tahlilde mütesellimden gerek eskiden mevcut olan ve gerekse sonradan gönderilen mühimmat bugün mevcut mudur yoksa sarf olunmuş var mıdır, varsa ne miktar sarf olunmuştur ve baki mevcudu nedir araştırılarak sahih ve salim defterinin İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir (TŞS, 1951: 65-66/426).

8 Mayıs 1809 (23 Rebiyülevvel 1224) tarihinde Trabzon kadısı, mütesellimi, topçubaşı vekili, mühimmat nakline memur ve diğer görevlilere yazılan bir başka fermanla Karadeniz'de olan kalelerin takviye ve istihkâmı için yedi çapında iki, beş çapında dört olmak üzere altı balyemez topu ve sair mühimmatın Tophane-i Amire'den sefinelere yüklenerek Trabzon'a gönderildiği anlaşılmaktadır. Trabzon iskelesinde mühimmatın mütesellim, kadı başta olmak üzere ilgili görevliler tarafından teslim alınıp topçubaşı vekiline teslim edilmesi, mühimmatın alındığına dair defter düzenlenerek Tophane-i Amire'ye gönderilmesi emredilmiştir (TŞS, 1951: 69/432).

Yine 8 Mayıs 1809 (23 Rebiyülevvel 1224)'da Trabzon kadısı, mütesellimi ve diğer görevlilere yazılan fermanda Karadeniz kalelerinin güçlendirilmesi için Cebehane-i Amire'den 150 kantar barut, 100 adet kabzası ile demir kazma, 300 ağaç kürek ve 10 kantar kurşun Trabzon iskelesine gönderildiği belirtilmiştir. Ayrıca mühimmatın iskeleden indirildikten sonra sayılması ve cebecibaşı vekiline teslim edilmesi, defter düzenlenerek ilam ve senet ile İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir. "Kal'a-i merkûmeye gönderilen kurşun ve mühimmât-ı

cebehânenen bir dânesinin itlâf” olmamasına da dikkat edilmesi istenmiştir (TŞS, 1951: 69/433).

18 Ocak 1810 (12 Zilhicce 1224) tarihinde Trabzon valisi Ali Paşa, Trabzon kadısı ve hassa mimarı hülafasından Rize kazası limanına tabya inşası keşfine memur Selim Şakir Halife’ye yazılan fermana daha önce Trabzon eski valisi Şerif Paşa’nın talep ettiği yerlerde tabya inşası ve buralara top ve mühimmat nakli konusunda keşif talimatı verilmiştir. Şerif Paşa, valiliği döneminde İstanbul’a bir yazı yazarak “Rize kazâsı cesim ve limânı Trabzon’a karib olduğundan bi’l-vücûh muhâfaza ve istihkâmı lazıme-i vakt ve halden olunduğu ve mazallahu te’ala düşman-ı din sefinesi zuhûr ederse mukâbele ve müdâhalesi müte’essir” olduğunu belirtmiş, bu sebepten kasabanın düşmandan korunması için uygun yerlere tabyaların yapılmasını istemiştir. Bu talebe istinaden Ali Paşa ve ilgililere Şerif Paşa’nın talep ettiği yerlerde tabya inşası keşfinin yapılması ve hazırlanan defterin İstanbul’a gönderilmesi emredilmiştir (TŞS, 1951: 84-86/461).

6 Mart 1811 (10 safer 1226)’de Trabzon Mütesellimi Süleyman Ağa’ya yazılan bir fermana da Trabzon Kalesi’nde mevcut olan toplardan falyeleri eskimiş olan topların tamir için bir ocak olmak üzere üç nefer falyeci amelesinin gönderildiği belirtilmiştir. Bu “amelehâ-i merkûme tulumciyân esnâfı ma’rifetiyle bi’l-intihâb ta’yin ve peşin ücretleriyle harcırahları yedlerine i’tâ ve levâzımât-ı mukteziyesi”nin verilmesi istenmiştir. Süleyman Ağa’ya, “amele-i merkûme Trabzon’a vusûlleri günden i’tibâr ile beherine yevmi yarımşar vukiyye olarak birer çift nân-ı azîz ve yüz dirhem guşt ta’yinâtları kırkar akçe ücretlerini beher yevm tarafından hizmetlerine kadar” ödenmesi, “fâlîye mühimmatından gayr-ı ez masraf küsürünü ahz ve kal’a-i mezbûre topçubaşısına teslîm ve yedinden memhûr sened” olarak İstanbul’a göndermesi emredilmiştir (TŞS, 1951: 56/375).

Yine Samsun ve Canik iskelerinin tahkimi amacıyla Trabzon Mütesellimi Süleyman Ağa tarafından İstanbul’dan top ustası, neferi ve top mühimmatı talep edilmiştir. Bu talebe istinaden 9 Haziran 1811 (17 Cemaziyelevvel 1226)’de Süleyman Ağa’ya yazılan Sadrazam mektubunda Samsun ve Canik iskelerinde mevcut bulunmak üzere dokuz ve yedi çaplarında yüz; üç, birbuçuk ve bir çaplarında 150’şer olmak üzere 800 adet yuvarlak, 20 kıyye Mısır fitili, top ustasıyla dokuz nefer topçu ve 80 kantar 100 varul siyah barutun hazırlandığı ve gönderilmek üzere olduğu belirtilmiştir (TŞS, 1951: 56/376).

Faş Kalesi’nin Ruslar’ın Eline Geçmesi ve Geri Alınması İçin Verilen Mücadeleler

Osmanlı topraklarının kuzeydoğusunda bulunan en önemli kalelerinden birisi Faş Kalesi’dir. Osmanlı devlet adamları, 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı’nın ikinci evresinde Faş Kalesi’ni savunmak için oldukça fazla çaba sarfetmiş, Ruslar’ın eline geçtikten sonra da kurtarılması için çetin mücadelelere girişmiştir (Aydın: 2002: 443-445). Kafkas Cephesi’ndeki çatışmalar ekseninde Ruslar da özellikle Rion nehrinin Karadeniz’e ulaştığı yerde kurulan Faş Kalesi’nin alınması için ayrı bir çaba sarf etmiştir. Zira bu stratejik kalenin ele geçirilmesi Rusların Kafkasya ve Gürcistan’daki hakimiyetleri için hayati önemdeydi. Faş Kalesi’ne Ruslar tarafından ilk saldırı 1809 yılının mayıs ayında yapıldı, fakat başarısızlıkla sonuçlandı. Daha sonra Gürcülerin de desteğini alan Ruslar, 14 Kasım’da kaleye tekrar saldırdılar. Trabzon ve Çıldır’dan gerekli yardımların zamanında gelmemesinden dolayı Faş Kalesi uzun süren çatışmalardan sonra 27 Kasım 1809’da Ruslar’ın eline geçti. Tuzcuoğlu Memiş Ağa Faş Kalesi’nde tutunamadı ve kaleyi Ruslar’a teslim etti (Aydın: 2002: 93-96). Böylece Şerif Mehmed Paşa ile Ali Paşa’nın Trabzon valiliği sürecinde Faş’a Karadeniz bölgesinden asker sevkıyatında gereken başarı gösterilememiş, özellikle ayanların kapı halkı ile sefere iştiraklerinde sorunlar yaşanmıştır. Bu sebepten bölgenin etkili gücü ve ayanı Hazine-darazade Süleyman Ağa, vali yetkisiyle Trabzon’a mütesellim atanarak Faş’ın kurtarılması için görevlendirilmiştir.

Osmanlı-Rus savaşının ikinci yarısında Faş Kalesi'nin düşman eline geçmeden evvel tahkimatına büyük önem verilmiştir. Trabzon valisi Şerif Mehmed Paşa'nın valiliğinde kale komutanı olan Rize Ayanı Memiş Ağa'nın kalenin mühimmat durumuyla ilgili İstanbul ile yazışmaları ve bunlara verilen cevaplar Faş Kalesi'nin içinde bulunduğu durumu ortaya koymaktadır. 28 Nisan 1809 (13 Rebiyülevvel 1224)'da Faş muhafızı Hacı Memiş, Faş kadısı ve ilgili görevlilere yazılan fermanla Faş Kalesi'nin mühimmat durumu değerlendirilmiştir. Memiş Ağa, İstanbul'a gönderdiği tahriratta Faş Kalesi'nde cephane mühimmatının eksik olduğunu bildirmiş, kalenin korunması ve savunulması için yeterli miktarda siyah barut ve sair mühimmatın gönderilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine devlet, Rus saldırılarına karşı Faş Kalesi'nin tahkimine yardımcı olmak üzere 200 kantar barut ve sair mühimmatı Cebahane-i Amire'den sefineler ile Trabzon'a göndermiştir (TŞS, 1951: 74/442).

20 Eylül 1809 (10 Şaban 1224) tarihli Trabzon valisi vezir Şerif Mehmed Paşa, yol ve mahalle üzerindeki kadı ve naippler ile diğer ilgili memurlara yazılan bir fermanla yine Faş Kalesi'nin ihtiyaçları ve mühimmat durumu ele alınmıştır. Şerif Mehmed Paşa, çok miktarda askeriyle Trabzon'dan hareketle Faş tarafına gittiğini, ancak orduda mühimmat ve özellikle siyah barut olmadığını İstanbul'a yazmış, yeterli derecede kurşun, siyah barut ve sair cins mühimmatın acilen Faş tarafına gönderilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine 100 kantar siyah barut ve sair cins mühimmat Cebahane-i Amire'den gemiler ile Trabzon iskelesine gönderilmiştir. Ayrıca fermanla adı geçen siyah barut ve sair mühimmatın gemilerle Trabzon iskelesine geldiğinde gemilerden indirilerek Faş'a nakli için hayvan tedarik edilmesi, kazadan kazaya nakledilerek paşaya ulaştırılması emredilmiştir (TŞS, 1951: 83/457).

Yine aynı tarihli Vali Şerif Mehmed Paşa'ya yazılan bir başka fermanla talep ettiği 100 kantar siyah barut ve sair cins mühimmatın Cebahane-i Hümayun'dan Trabzon iskelesine gönderildiği vurgulanarak, bu malzemeleri aldığı defter düzenlemesi, malzemeleri tartması ve hazırlanan defteri mübaşire vererek İstanbul'a göndermesi emredilmiştir (TŞS, 1951: 83/458).

16 Şubat 1810 (11 Safer 1225) tarihinde Faş canibinde olan askerlerin erzaklarının karşılanması için nüzul emini Tuzcuzade Memiş Ağa'ya yazılan bir fermanla dergah-ı mualla topçuları ocağından Faş canibine bir adet orta, Rize ve Batum taraflarının muhafazası için ise usta ile birlikte 30 nefer topçu askerinin görevlendirildiği bildirilmiştir. Memiş Ağa'ya başmuhasebiden yazılan ve ferman ile gönderilen imzalı ve mühürlü defter suretinde, orta ve neferatın geldikleri gün itibarıyla gerekli ekmek, et, arpa, saman ve odun ile diğer zorunlu ihtiyaç maddeleri ve erzaklarının karşılanması, her ne miktar erzak verilirse gün ve miktarını belirten bir senedi zabitlerinden alması ve daha sonra hesabını mahsup etmek için elinde bulunması istenmiştir. Yine “mevcûddan ziyâde ta'yinât i'tâsıyla cânib-i mirîye” hasar verilmesi istenirken, buna mukabil askerlere zaruret çektilmemesi de emredilmiştir (TŞS, 1951: 90/471).

Yine Şubat 1810 tarihli bir mühimmat defterinden anlaşıldığı üzere dergah-ı ali topçu ocağı ve ortalarından ikinci bölüm Ahmed Ağa ile Faş Kalesi tarafına görevlendirilen askerlere destek amacıyla Rize ve Batum limanlarında mevcut bulunması için bir buçuk çapında sürat sekiz kıta ve beş çapında balyemez altı kıta toplar ile sair mühimmat Tophane-i Amire'den gönderilmiştir (TŞS, 1951: 92/475).

Ruslar üzerine yapılacak sefere destek vermeleri için bölgenin ileri gelen ağalarına 16-25 Şubat 1810 (Evasit-ı Muharrem 1225) tarihinde bir ferman yazılmış, Trabzon ağalarından Giresunlu Laçınzade Hacı Mustafa, Tirebolu voyvodası Süleyman, Kuğuzade Emin Bey, Dedezade Mehmed, Bahadırzade Hacı Osman, Sakazade Mehmed, Polathane Serdarı Mehmed, Hacı Salihzadeler, Ayanoszadeler, Makulzade Mustafa, Kasapzade İbrahim ve Gümrükçüzade Genç Ali'den askerleri ile destek vermeleri istenmiştir. Fermanla Ruslar'ın Faş ve Batum

taraflarına saldırdığı, Rize ayanı Tuzcuzade Memiş Ağa ile kardeşi hassa silahşörlerinden Osman Ağa'nın askere başbuğ tayin edildiği ve Faş Kalesi'nin kurtarılmasına görevlendirildikleri belirtilmiştir. Ağalara kendilerinin “öteden berü dindâr ve bahadırılığıyla meşhur” oldukları, çıkarabildikleri miktarda askerle “Tuzcuzâdenin ma'ıyyetine” görevlendirildikleri, fermana uymaları, Memiş Ağa ile Faş Kalesi'nin kurtarılmasına “güzide ve tüvana asker” ile katılmaları emredilmiştir. Ayrıca “bu emr-i ehem-i diniyyede igmâz ve rehâvet” kabul edilmeyeceği de hasseten ağalara bildirilmiştir (TŞS, 1951: 86-87/463).

17 Şubat 1810 (12 Muharrem 1225) tarihinde Trabzon, Faş ve Rize taraflarına giden askerin erzaklarının karşılanması için nüzul emini olarak görevlendirilen Tuzcuzade Memiş Ağa'ya yazılan bir fermanla o havaliye gönderilen topların idaresi için dergah-ı mualla top azapçıları ocağından orta tayin ve memur olanların işlerini tamamlayana kadar ihtiyaçlarının karşılanması emredilmiştir. Buna göre, bu askerlerin çorbacısına günlük sekiz çift ekmek ve dört kıyye et, zabıt ve neferlerin mevcutlarına göre her çifti ikişer yüz dirhem olmak üzere her nefere yevmiye birer çift ekmek ve yüz dirhem et ile yağ, pirinç, soğan, nohud, tuz, sabun, mum ve benzer erzakların karşılanması, darlık ve zorluk çektilirmemesine dikkat edilmesi emredilmiştir. Yine Memiş Ağa'ya ne miktar erzak verilir ise günlük miktarın yazıldığı senedi zabitlerden alması ve daha sonra hesabını mahsup etmek için elinde bulundurması hatırlatılmıştır (TŞS, 1951: 91/474).

25 Şubat 1810 (20 Muharrem 1225) tarihli Batum, Rize ve Trabzon canibinde görevli nüzul emini Memiş Ağa'ya yazılan bir başka fermanla dergah-ı mualla top arabacıları ortalarından adı geçen havaliye orta tayin olunduğu, ihtiyaca göre topkeşan, saka ve seyisane beygiri tedarik olunursa gerekli arabaların verilmesini ocaklarının bir yazı ile talep ettikleri belirtilmiş, bu ihtiyaçların da karşılanması emredilmiştir. Memiş Ağa'ya nuzul emini olarak adı geçen ortanın o tarafa gelmeleri halinde tedarik olunan topkeşan beygirlerinin, sair saka, seyisane ve binek beygirlerinin arpa, saman, nal, mih ve benzer malzemelerinin karşılanması ve ödemenin tarafından yapılması, zaruret çekdirilmemesi hususuna özellikle dikkat etmesi hatırlatılmıştır (TŞS, 1951: 91/473).

6-15 Nisan 1810 (Evail-i Rebiyülevvel 1225) tarihli İstanbul Boğazı'ndan Anadolu'nun sol kolu kadı, naip, ayan, zabıtlar, vücu-hı memleket ve iş erlerine yazılan bir fermanla “küffârın hâl ve hareketi ve asâkirin” orduda şiddetli lüzumu” sebebiyle ehl-i İslâmın eli silah tutanların serian orduya katılmaları tembih edilmiştir. Düşmanın her taraftan üç beş kol hücum ettiği, şiddetli katliamlarda bulunduğu, şiddetli harpler sebebiyle külliyetlü asker toplanmasıyla din düşmanına karşı bunca vakit mücadele edildiği, ancak düşmanın verdiği hasarın intikamının alınmasının tüm ehl-i İslama farz olduğu belirtilmiştir. Yine bu süreçte şimdi de Müslüman olanlara ve fermanla göreve çağrılanlara “ayak sürümek câiz olmayup cesâret edenler dünya ve ukbada mahzar-ı hüsrân olacakları, kazalarda bulunan sefere memur askerler dışında bütün harbe kadir olanların orduya sevk edilmesine ihtimam gösterilmesi emredilmiştir. Fermanın son kısımlarında ilgili görevliler ve tüm halka tembihlerde bulunularak herkesin Rusya ile başlayacak yeni mücadelelere katılımı teşvik edilmiştir. Fermanla “imdi şu küffârın böyle mağrûrâne ehl-i imân üzerine saldırışına nazaran” Allah'ın izni ile bu sene cümle ümmet-i Muhammed, “el birliğiyle tutarak can ve baş ile” çalıştığında düşmanın İslam memleketlerinde perişan olacakları hatırlatılmıştır. Ayrıca “kâffeten eli silah tutan ve ceng ve harbe yarayan küffâr karşusunda tecemmu' ile kahr ve izâlesine sarf-ı kudret eyleyecek zaman” olduğu, “bir dakika ayak sürüyerek mukâbele-i a'dâyâ erişmeyenler ... iki cihânda yüzü kara ve şefa'ât-ı Hazret-i Peygamberi'den mahrum” olacağı, “uzak yakın denilmeyüp Müslümanım” diyenlerin savaşa katılması gerektiği, din düşmanının amacının İslam milletini ortadan kaldırmak olduğu, “ehl-i imândan olanlar buna nasıl tahammül ve sükût ve bunca ümmet-i Muhammed küfârasından ateş içinde iken bundan sonra hânesinde oturmak ve durabilmek nice Müslümanlık olduğu” uyarısında bulunulmuştur (TŞS, 1951: 102-103/492).

4-13 Haziran 1810 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1225) tarihli Ali Paşa'ya yazılan bir fermanla Ruslar'ın düşmanca ve mağrurane tekliflerinin kabul edilmediği, savaşın kaçınılmaz olduğu, bu sebepten “gazâ ve cihâda” karar verilmiş olduğu, kale ve topraklara hücum eden düşmanın birçok erkek, kadın, çocuk Müslümanı esir, “yalın ayak başı açık uryân ve sefil ve sergerdân” ettiği, bundan dolayı bütün “ehl-i imân gazâ ve cihâdı farz-ı ayın bilüp” aralarında düşmanlığı kaldırıp ittifakla düşman üzerine gidilmesi gerektiği, beklenecek vakit olmadığı, elbirliğiyle mühimmat ve gerekli malzeme, yiyecek ve içeceklerle kanaat gösterilip “fi-sebilillah gazâyâ kıyâm ve halâs-ı kalb ile ve niyet-i hâlise ile” savaşa iştirak edilmesi emredilmiştir (TŞS, 1951: 104-105/493).

Yine 2 Ağustos 1810 (Evail-i Recep 1225) tarihinde Trabzon valisi Ali Paşa'ya yazılan başka bir fermanla Rusya ile gaza ve cihada karar verildiğinden herkesin sefer ihtiyaçlarını hazırlayarak sefere gitmek üzere hazır olması gerektiği, “me'mûr ve gayr-ı me'mûr harb ve darbden olan ehl-i imânın cümlesi gayret ederek dinimiz düşmânı olan ve bu kadar müddetden berü din karındaşlarımıza günâ gün hakâret ve ihânet iden Moskof keferesinin kahr ve tedmirlerine vâr mikdârını sarf iderek Müslümanlık gayreti izhâr eylemeleriçün” Osmanlı memleketlerine emirler gönderildiği belirtilmiştir. Ali Paşa'ya da ayrıca emirler gereğince Faş Kalesi'nin kurtarılmasına görevlendirilen memurların bir gün evvel yerlerinden ayrılarak kalenin kurtarılmasına gönderilmeleri ve kalenin Rusların elinden kurtarılmasını, yine Karadeniz sahillerinin de güvenlik altına alınması ve muhafaza edilmesine çalışması emri verilmiştir (TŞS, 1951: 106-107/495).

Bütün yazılan ferman ve verilen emirlere rağmen Şerif Mehmed Paşa ve Ali Paşa'nın Trabzon valilikleri ve şark ordusu komutanlıkları sürecinde Faş Kalesi'nin kurtarılamadığı, özellikle bölgedeki ayan ağaların savaşa iştiraklerinin yeterli düzeyde sağlanamadığı görülmüştür. Bunun üzerine bölgenin dirayetli ayanı Hazinesdarzade Süleyman Ağa, Faş Kalesi'nin kurtarılması şartıyla Trabzon Eyaleti'ne mütesellim atanmıştır. Süleyman Ağa'nın, göreve atanır atanmaz ilk yaptığı işlerden birisi Karadeniz kıyılarında yalı ağalarının aralarındaki mücadeleyi bitirmelerini sağlama ve Rusya ile savaşa katılmalarını teşvik olmuştur. Bu durum ağanın bölge ileri gelenlerine yazdığı buyruclarda dini ritüelle bezenmiş bir üslup, dirayetkar bir eda ve tehditkâr bir dille açıkça belirtilir. Süleyman Ağa, göreve başladığında Ordu'dan Trabzon, Giresun, Keşap, Tirebolu, Küreli, Şarlı ve Polathane kadıları, müftü, müderris, ulema, ayan, zabıtlar, vücu, eşrafa yazdığı ve Ali Ağa ile gönderdiği buyruclarda Rusların İslam memleketlerine saldırdığını, kendisinin de Faş Kalesi'nin kurtarılması için görevlendirildiğini, Hasan Ağa'yı Trabzon'a vekaleten mütesellim atayıp asker ve mühimmat tedariki ile uğraştığını belirterek, aralarındaki mücadeleyi bitirmeleri, Faş'ın halinin malum olduğu, Rusların Polathane'ye gemileri ile gelip suikast ve ihanette bulunduğu bir dönemde ve Faş'ın Rusya'nın elinde iken ve buranın kurtarılmasına çalışılırken hiçbir zatın birbirleriyle muharebe ve mücadele etmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Ağa, özellikle Trabzon mütesellimliğinin kendisine ihale edilmesinden sonra sancaklarda ağaların aralarındaki düşmanlığı ve mücadeleyi kabul etmeyeceğini, bunun caiz olmadığını, bu durumun padişahın emirlerine de muhalif olduğunu, aralarındaki mücadelelerin ittifakla ortadan kaldırılıp emirlere rıza gösterilmesini, bu uslanmaya rızası olmayan olur ise gereğinin yapılacağını bildirmiştir (TŞS, 1951: 4/24).

3 Haziran 1810 (29 Rebiyülahir 1225) tarihinde Trabzon Mütesellimi Hazinesdarzade Süleyman Ağa'dan Trabzon kadısı ve Mütesellim vekili Hasan Ağa, topçubaşı ve cebecibaşı ağalara yazılan bir buyruclarda Faş Kalesi'nin düşmandan kurtarılması için eski vali Ali Paşa'ya devlet tarafından teslim edilen top, takımı ve sair mühimmatın alınarak kendisine teslim edilmesini istemiştir. Buyruclusunda Süleyman Ağa, bu iş için dergah-ı ali gedüklülerinden ağa ile ferman gönderildiğini, top, takımı, mühimmat, cephe ve harp malzemelerinin yapacağı görevde çok önemli olduğunu, emir ve defter gereğince gedikli ağa ve nezaret için kendi

görevlendirdiği memura ilgili harp malzemelerinin devredilmesini, tartılmasını ve ilam ile adamına defterinin verilmesini emretmiştir (TŞS, 1951: 4/25).

Yine Hazinesdarzade Süleyman Ağa, Trabzon mütesellimi, Canik sancağı muhassılı ve Karahisar-ı Şarki sancağı mutasarrıfı ve Faş seraskeri olarak kalenin kurtarılmasına memur olarak görevlendirildiğini Trabzon'a bağlı kaza ve nahiye kadı ve naipleri, mütesellim vekili, sancakta bulunan ayan, zabıtlar, voyvodalar, serdar ve diğer bütün görevlilere, ahalilere, sancak sakinleri ve ehl-i İslam olanlara yazdığı Hicri Rebiyülevvel 1225 tarihli ikinci buyruldusunda düşmanın İslam memleketlerine olan zararı ve Faş'tan Trabzon havalisine kadarki bölgeyi de içine alan hareketleri sebebiyle din ve millet uğruna düşmanı bölgeden uzaklaştırmak için görevlendirildiğini belirtmiştir. Ağa, eğer kısa süre içinde gerekli mücadeleye girilmez ve tedbirler alınmazsa bu havalilerde büyük zararların ortaya çıkacağını, Rus saldırıları sebebiyle bölgeden gelen feryadnameler ve sahih haberlerden bu durumun anlaşıldığını, “bu günde bu saatde ümmet-i Muhammed'den olan canlara bir hatve te'enni ve arâm bi'l-iştibah küfr ve haram olduğu”, kendisinin de memur olduğu görev yerine gideceğini anlatmıştır. Buyruldusunun sonunda Mütesellim Ağa tüm diğer ayan ağalara “yedinizde olan umûr-ı mesâlihâtı bırakup semtiniz olan ümmet-i Muhammed'in sâhib-i iktidârını cem' ve techiz ve hazır-ı müheyâyâ olup uğurumuza hurûc ve müte'akıd ve çend-rûz zarfında cümleiniz din karındaşlarımız imdadına müsâreat ve a'danın kahr-ı tedmîrine bezl-i liyâkat eylemek” olduğunu hatırlatmıştır (TŞS, 1951: 5/26).

Anapa Kalesi'nin Rus Saldırısına Uğraması

Osmanlı-Rus Savaşı'nın ikinci yarısında Ruslar tarafından tazyike uğrayan kalelerden birisi de Anapa olmuştur (Fedâkar, 2020: 92-94). Devlet, Rus saldırılarından kaleyi korumak için Trabzon'dan asker talebinde bulunmuştur. 20-29 Ekim 1809 (Evasıt-ı Ramazan 1224)'da Trabzon sancağı kaza kadı ve naipleri, liva mütesellimi, ayan ve zabıtlara yazılan bir fermanla Anapa bölgesinin korunması için Trabzon sancağı kazalarından talep edilen askerin yerlerine ulaşmadığını anlıyoruz. Devlet, diğer bölgelere gönderilen askere hâlel gelmemek şartıyla Trabzon sancağı kazalarından 500 nefer asker tertib edilmesi ve başbuğları maiyyetinde Trabzon'dan gemilere bindirilerek Samsun'a ve oradan da kenar suları ile Anapa'ya gönderilmesini istemiştir. Ancak Anapa muhafızı Vezir Seyyid Hüseyin Paşa'nın tahrirâtı ve orada bulunan kabilelerden bazı bey ve beyzadelerin maruzatı ve bölgeden gelen kişilerin sorgulanmaları neticesinde asker ve topçu, cephaneye ve sair mühimmatın Anapa'ya ulaşmadığı anlaşılmıştır. Ruslar'ın Osmanlı memleketlerine saldırdığı bir zamanda Anapa tarafının askerden hali olamayacağı belirtilerek, eğer asker hiç sevk edilmemiş ise bundan sonra “dakika-i vahide imrâr-ı vakt ve tevkif etmeyerek ol mikdâr askeri sefâyine irkâb bir gün evvel bir saat mukaddem Anapa muhafızı müşarûn-ileyh ma'ıyyetine erişdirmeye” çalışılması emredilmiştir. Ayrıca bütün memurların verilen emre riayet etmeleri ve bir an önce askerin gönderilmesine çalışmaları ve bu konuda kusur gösterilmemesi tembihlenmiştir (TŞS, 1951: 81/454).

Yine 28 Mart-5 Nisan 1810 (Evahir-i Safer 1225)'da Trabzon valisi vezir Ali Paşa, Trabzon sancağına bağlı kazaların kadı, naip, ayan ve zabıtlara yazılan bir fermanla Rusların Osmanlı topraklarına saldırdığı, bu saldırının 1810 yılı baharında külliyetli asker ve tedarik ile karadan ve denizden püskürtülmeye çalışıldığı, Anapa tarafından da askerlerle düşman üzerine gidildiği, düşmanı yenmek için Anapa muhafızı ve o havalı seraskeri Vezir Seyyid Hüseyin Paşa'nın mücadele ettiği, çok askere ihtiyaç olduğu, gerek şahsi gerekse başbuğları maiyyetinde seraskere 500 nefer asker gönderilmesi emredilmiştir. Yine bu askerlerin gaza ve cihad emrinde olacağı, bu sebepten “sene-i mâziye misüllü bugün yarın diyerek imrâren vakt caiz olmadığından” rehavet gösteren ve erteleyen olursa bunun gaza ve cihad emrine zarar vereceği ve kusurlu bir durum olduğu, buna “cesâret eden her kim olur ise olsun derhâl” önlenmesi gerektiği hatırlatılmıştır. Yine ilgili görevlilere asker işine nezaret etmeleri hemen “güzide ve tûvânâ” 500 asker tertip edip muktedir başbuğlarla Trabzon iskelesinden gemilere bindirilerek

Anapa muhafızı serasker tarafına gönderilmesi, “zinhâr beyhûde imrâr-ı vakt” edilmemesi “bu emr-i ehem dinde igmâz ve rehâvet menâfi-i cemiyet ve diyânet olduğundan” bunu engelleyenlerin cezalarının verileceği belirtilmiştir (TŞS, 1951: 96/483).

Anapa’ya asker ihracı ile ilgili 16-25 Nisan 1810 (Evasıt-ı Rebiyülevvel 1225) tarihinde Trabzon valisi ve Karadeniz’in Anadolu sahili seraskeri vezir Ali Paşa, Trabzon sancağına bağlı kaza kadı, naip, ayan ve zabıtlere hitaben yazılan bir başka fermana sancağa bağlı kazalardan gerek şahsi ve gerekse bağbuğları maiyyetinde Anapa muhafızı Seyyid Hüseyin Paşa maiyetine 500 nefer askerin tertip edilmesi, başbuğ maiyetiyle Trabzon iskelesinden gemilere bindirilerek Anapa’ya gönderilmesi talebi tekrar emredilmiştir. Ayrıca daha önce gönderilen fermana bu işin önemine vurgu yapılmış olduğu, muharebenin tekrar başladığı hatırlatılarak, eğer şimdiye kadar asker gönderilmemiş ise beklenecek zaman olmadığı, bir an önce Trabzon iskelesinden askerin gemilere bindirilerek Anapa’ya intikal ettirilmesi, emre itaat konusunda tembellik ve kusur gösterilirse dünya ve ahirette büyük cezaya uğrayacakları özellikle hatırlatılmıştır (TŞS, 1951: 95/482).

Sohum Kalesi’nin Rusların Elinden Kurtarılması

Şark cephesinde önemli kalelerden birisi de Sohum’dur (Aydın, 2020: 520). Savaşın ikinci safhasının devam ettiği bir sırada Ruslar 17 Şubat 1810’da Abhazya’nın Rusya’ya bağlandığını ilan etmiştir. Sohum Kalesi’ne de bu esnada yeterli askeri destek sağlanamadığından 11 Temmuz 1810 tarihinde burası da Ruslar’ın eline geçmiştir (Aydın, 2020: 520). Aslında Faş’ın elden çıkmasıyla birlikte Sohum da tehlikeye düşmüş ve Rusya, uğrunda her türlü meşakkate katlandığı Kafkasya’yı bir çember içerisine almıştır. Faş’ın hakimiyeti için devam eden çatışmalar ve buranın Rusların eline geçmesi Sohum ve Anapa keleleri ile, iç kesimlerde Ahılkelek ve Ahıska’daki çatışmaları tetiklemiştir (Yılmaz, 2019: 486). 26 Nisan-5 Mayıs 1809 (Evasıt-ı Rebiyülevvel 1224)’de Yomra ağalarına yazılan bir fermana Rusların Yergöğü’ne saldırarak tekrar harbe başladığı ve büyük güçler ile İslam topraklarına tecavüzde bulunduğu, Tuna boyunda ve ol havalide bulunan kale ve sınırların korunması için asker, mühimmat ve sair harp malzemesiyle takviye edilmesi ve istihkamların güçlendirilmesinin önemli olduğu, Rusların doğu sınırlarına da saldırma emelinde bulunduğu, Sohum Kalesi’nin korunması için de çeşitli mahallerden asker görevlendirildiği, Yomra’dan da başbuğ maiyetiyle Sohum’a 200 güzide ve tam silahlı asker gönderilmesi ve bunların Sohum muhafızı Arslan Bey’in maiyetine katılması emredilmiştir (TŞS, 1951: 434).

8 Mayıs 1809 (23 Rebiyülevvel 1224) tarihinde Trabzon kadısı, mütesellimi, ayan ve zabıtana yazılan bir başka fermana Sohum kalesi muhafazasına memur müstahfizan, gönüllüyan, gariban, topçuyan ve yerlüyan neferlerinin Hicri 1217, 1218 ve 1219 senelerine mahsuben maaşlarının ocaklıkları olan mahsulün Trabzon beytülmalı mukataasının Hicri 1219 ve 1222 seneleri mallarından verilmesine rağmen, ancak şimdiye kadar herhangi bir ödeme yapılmadığı belirtilmiştir. Ayrıca fermana Rus serhad kalelerinde görev yapan askerlerin “mevâciblerinin adem-i tahsîl ile zarûret ve müzâyaka düçâr olmaları”nın mümkün olmadığı, “neferât-ı merkûmenin mukâta’a-i mezbûre malından ber-vech-i ocaklık mu’ayyen olan mevâciblerini zikr olunan rûznâmçe-i hümayûn”a göre “Trabzon avarızından yigirmi üç senesi mâlından bu def’a güşâd olunan Sohum muhâfızı maaşı akçesinden havâle olunan meblâğ-ı ma’lûmı avarızı zabt idenlerden vesair lâzım gelenlerden tamamen ve kâmilan tahsil ve neferât-ı merkûme tarafından kabzına me’ mûre edâ ve teslim eylemeğe mübâderet ve dikkat” edilmesi emredilmiştir (TŞS, 1951: 440). Bu fermana istinaden Şerif Paşa da 18 Haziran 1809 (5 Cemaziyelevvel 1224)’da Trabzon kadısı, Mütesellim Osman Ağa bilumum görevlilere hitaben yazdığı bir buyrulduda Sohum Kalesi muhafazasına memur müstahfizan, gönüllüyan, gariban, topçuyan ve yerlüyan neferatının Hicri 1217, 1218 ve 1219 senelerine mahsuben maaşlarının Trabzon avarızı malından verilmesini emretmiştir (TŞS, 1951: 74/441).

26 Nisan-5 Mayıs 1809 (Evasıt-ı Rebiyülevvel 1224) tarihinde Trabzon Mutesellimi Şatırzade Osman Ağa'ya yazılan bir fermada Rusya ile Osmanlı Devleti arasında daha önce barış anlaşması için murahhaslar görevlendirilmesine rağmen, Rusya'nın sulhe uymayarak Yergöğü taraflarına hücum edip yeniden savaş ilan ettiği, Rusların Şark tarafından da hududu geçerek tecavüz ve savaşa girişeceğinin düşünüldüğü, Doğu cephesinde olan yerlerde sınırlara asker görevlendirilmesiyle takviye edilmesi gerektiği, ayrıca Sohum Kalesi'nin de asker ile muhafaza ve muhasarasına dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Yine fermada Şatırzade Osman Ağa'ya başbuğ maiyetiyle Sohum'a 200 nefer, Trabzon'dan Kalcızade'nin 300, Polathane serdarının 200, Yomra ağalarının 200, Gümrükçüoğlu'nun da 100 nefer asker olmak üzere toplamda 1.000 askerin Sohum kalesi ve havalisi muhafızı Arslan Bey emrine gönderilmesi emredilmiştir (TŞS, 1951: 67/429).

28 Şubat 1810 (23 Muharrem 1225) tarihli asker hisse defterine göre Sohum Kalesi'ne gönderilmek üzere Trabzon sancağından tertip olunan asker sayısı 80'dir. Bunların her bir neferine 100 kuruştan toplamda 8.000 kuruş, harp ağaları ve alemdarlarına da 1.000 kuruş olmak üzere toplam 9.000 kuruş ödenecektir. Bu 80 neferden Yomra nahiyesi ahalisine 53 nefer asker isabet etmiştir (TŞS, 1951: 525).

Sohum Kalesi'nin tahkimi, korunması, asker ve mühimmat sevki ile ilgili çalışmalar savaş süresince devam etmiştir. Sohum kalesi muhafızı Arslan Mustafa Bey'e 10 Nisan 1811 (16 Rebiyülevvel 1224)'de yazılan fermada Sohum kalesinin güçlendirilmesi için gerekli top, top ustaları ve sair cephe mühimmatının gönderilmesi gerektiği ve kale havalisinde bulunan çeşitli cins elbise ve eşyanın İstanbul'da Hazine Darbaşı vasıtasıyla satın alınacağı belirtilmiştir. Yine Canik muhasıllı İsmail'e emir verilerek kale muhafazasında olan askerlerin gıda ihtiyaçları için Canik havalisinden icap eden gıda baha ve gemi navlunlarını Canik muhasıllığı malından vererek 5.000 kile buğday ve 2.000 kile arpa satın alması ve münasib gemilere yükleyerek bir an önce kaleye göndermesi emredilmiştir. Ayrıca Trabzon gümrüğü malından eskiden babası Keleş Bey'e verilen 3.000 kuruşun da Hicri 1224 senesinden itibaren Arslan Mustafa Bey'e verilmesi karara bağlanmıştır (TŞS, 1951: 68/430).

Sonuç

Bu çalışmada 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ikinci evresinde Trabzon Eyaleti yönetimi, valileri, mütesellimleri, savaş sürecinde asker ve mühimmat tedariki konuları incelenmiştir. En önemli konu ise Trabzon'un Osmanlı-Rus savaşlarında şark cephesinde oynadığı roldür. Savaş sürecinde özellikle asker tedariki ve bunların ihtiyaçlarının karşılanması genellikle Trabzon sancağından karşılanmış ve masraflar halka tevzi edilmiştir. Dolayısıyla Trabzon sancağının savaşlardaki yükümlülüğü ekonomik ve mali açıdan oldukça yüksek olmuş ve zaman zaman ağır yükümlülüklerle dönüşmüştür.

Halkın bedeni, mali ve ekonomik sorumluluğu Osmanlı-Rus savaşları sürecinde önemli ölçüde artmıştır. Bu sorumluluk sancak giderleri olarak bir yükümlülük getirme yanında yine ihtiyaç maddelerinin bir kısmının mübayaa yoluyla karşılanması şeklinde tezahür etmekteydi ki, bu satın alma da piyasa koşullarının epeyce altında bir fiyatlama ile gerçekleşiyordu.

Öte yandan savaş sürecinde Trabzon Eyaleti yönetiminde ortaya çıkan değişiklikler ve sık sık vali değişimi halka üç günlük yemeklik ihtiyacının karşılanması gerekçesiyle çekilmez bir yükümlülüğüne dönüşüyordu. Trabzon'a atanan vali ve kapı halkının üç günlük ihtiyaçlarını karşılamak adet nevinden olsa da artık zamanla zorunlu bir yükümlülüğe dönüşmüştür.

Yine 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Kafkas cephesinde daha çok Karadeniz bölgesi ayan ve beylerinden toplanan askerler ile bölgedeki birtakım güçlerin katkılarıyla sürmüştür. Savaş dönemleri bölgesel kontrolü daha fazla aksattığı için bu ayanlar çoğu zaman savaşa iştirak bir yana asker göndermekten de imtina etmiştir. Dahası Karadeniz kıyı yalı ağaları nüfuzlarını artırmak için savaş sürecinde bile birbirleriyle mücadele içine girmiştir. Devlet fermanlarla ve Trabzon Eyaleti'ne atanan vali paşalar da verdikleri emirlerle ağaların bölgesel tehdidinin önüne geçmeye çalışmışlar, ancak çoğu noktada başarılı olamamışlardır. Özellikle Osmanlı-Rus Savaşı'nın birçok cephesindeki ortaya çıkan başarısızlıkta gerekli tedbir ve önlemlerin vaktinde alınamaması, asker ve mühimmatın sevkedilemesinin rolü de olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Şer‘iyye Sicilleri

1951 Numaralı Trabzon Şer‘iyye Sicili.

Kitap, Makale ve Diğer Kaynaklar

AÇIKEL, Ali (2004). Osmanlı Ulak-Menzilhâne Sistemi Çerçevesinde Tokat Menzilhânesi (1690-1840), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XIX, Sayı 2, İzmir/Aralık, ss.1-33.

ALTUĞ, Akif (2013). *Rusya-Osmanlı İlişkileri (1792-1815)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı, Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

AYDIN, Mustafa (2001). *XIX. Yüzyılda Kafkaslar’da Nüfûz Mücadeleleri (1800-1830)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

AYDIN, Mustafa (2020). “Faş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ek 1. Cilt, 2. Baskı, Ankara, ss. 443-445.

AYDIN, Mustafa (2019). “Sohum”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ek 2. Cilt, 3. Baskı, Ankara, ss. 519-522.

BAZNA, Yalçın (2013). *1951/137 Numaralı (1810-1811 M. Tarihli) Trabzon Şer'iyye Sicili*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.

BEYDİLLİ, Kemal (2007). “Nizam-ı Cedid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 33, İstanbul, ss. 175-178.

BİLGİN, Mehmet (2001). 1810 yılında Rusların Trabzon’u İşgal Girişimi ve Sargana Burnu Çıkarması, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih Dil ve Edebiyat Sempozyumu (3-5 Mayıs 2001)*, Trabzon: Trabzon Valiliği İl kültür Müdürlüğü Yayınları, I.

BOSTAN, İdris (1996). Gemi-Osmanlı Dönemi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 14, İstanbul, ss. 11-15.

ÇADIRCI, Musa (1991). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara.

EROL, Salih (2020). 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Pehlivan İbrahim Ağa’nın Rolü, *TRAD - Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi*, 3, Kayseri, ss. 22-52.

FEDÂKAR, Cengiz (2020). Anapa, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ek 1. Cilt, 2. Baskı, Ankara, ss. 92-94.

HALAÇOĞLU, Yusuf (2002). *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara, s. 2.

ÖZGÜR, Yılmaz (2019), 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Rusların Trabzon ve Akçaabat Saldırılarına Dair Bazı Yeni Bilgiler, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Bahar (26), ss.461-490.

ÖZKAYA, Yücel (1970). XVIII. Yüzyılda Menzilhane Sorunu, *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXVIII/3-4, 1970, ss. 339-368.

SANSAR, Neslihan (2019). *Yusuf Ziya Paşa (Askeri ve Siyasi Faaliyetleri)*, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman.

- SAYDAM, Abdullah (2006). Trabzon'un İdarî Yapısı ve Yenileşme Zarureti (1793–1851), *OTAM*, Sayı 18, Ankara, ss.285-317.
- ŞAKİR ŞEVKET (1294). *Trabzon Tarihi*, Cilt 2, s. 233-234, Ümran Matbaası.
- TEKİNDAG, Şehabeddin (1974). Trabzon, *MEB İslam Ansiklopedisi*, XII/1, İstanbul, ss.467-468.
- USTA, Veysel (2019). Şehzade Süleyman'ın (Kanuni) Trabzon'da Doğduğu Ev Meselesi, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Trabzon-Bahar 2019, (26), ss. 397-414.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1942). *Alemdar Mustafa Paşa*, İstanbul.
- ÜÇAROL, Rıfat (1995). *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul.
- YILDIZ DANACI, Aysel (2008). III. Selim'in Katilleri, *Osmanlı Araştırmaları XXXI*, İSAM İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayını, İstanbul, s. 55-91.

BÖLÜM 4

TARİHİN DEHLİZLERİNDEN KALMIŞ ŞAHSİYETLERİN TEREKELERİ: KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ

Metin SEYYAR¹

¹ Dr. Bağımsız Araştırmacı (Independent Researcher), ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8458-5111>, E mail: mtnsyyr20@gmail.com.

Giriş

Osmanlı tarihinin ön planda ve tarihin dehlizlerinde kalmış şahsiyetlerinin ölümlelerinden sonra bıraktıkları mal varlıklarını bütün canlılığı ile yeniden yaşatan ve günümüze kadar gelmesine şahitlik eden tereke verileri son derece zengindir. Fakat bu tarih malzemeleri tahlil edilip sentezlenerek sunulmadıkça eksik kalacaktır. (Akgündüz, s. 12) Tereke kayıtlarında vefat edenin varsa borcu veya alacağı ile ilgili mahkemeler tarafından tespit edilmesi için kadıların mirasa el koyması mirasçılar tarafından talep edilirdi. (Özdeğer, s. 10) Tereke (kassam, metrukât, muhallefât) (Özcan, s. 405) verileri, sicil defterlerinin içinden bir bölüm olup, büyük kadılıklarda müstakil defterler halinde tanzim edilmiştir. (Özdeğer, s. 8)

Osmanlı Devleti her kurumun ve mümkün oldukça her şahsiyetin mali hareketlerini kayıt altına almayı başarmıştır. (Toraman, s.118) Fakat şu hususu da belirtmek gerekir ki, tereke dokümanları her ne kadar değerli veriler sunsa da, ele alınan kişilerin hikâyelerinde durağanlık söz konusudur. (Güneş Yağcı-Genç, s. 232) Bu veriler kişisel servetlerin analiz edilmesinin yanı sıra fertlerin sahip oldukları eşyaların çeşitliliği ve değeri ailenin kültürel özelliklerini de ortaya koymaktadır. (Toraman, 121)

Osmanlı Devleti'nin en üst kurumunda görev almış şahıslardan taşrada kendi halinde yaşayan şahıslara kadar her birinin eşyalarının dokümanlarını tarihin tozlu raflarından alıp günümüze taşıyan tereke kayıtları eşsiz veri çeşitliliği ile dikkat çekmektedir. Bu noktada tereke sahibinin nitel ve nicel bütün koleksiyonunu, mal varlığı bakımından zengin ise yaptırdığı eserleri ve uhdesinde çalıştırdığı hizmetkârlarını içeren defter serisi ile dönemin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını inceleme fırsatı vermektedir.

Çalışmamızda hâlihazırda yayımlanan beş farklı kişinin terekesinden elde edilen bilgiler ile işlenmiştir. Taşradaki bu verilerin yanı sıra devletin merkezinde İstanbul'da yaşayan Behram Ağa'nın terekesi ile ilgili bilgiler de ele alınmıştır. Çalışmamızın amacı ise elde edilen veriler ışığında devletin merkezi ile taşrasında farklı yaşam biçimleri olan kişilerin mal varlıklarını karşılaştırarak ortaya daha geniş perspektiften bakılmasını sağlamaktır. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin taşradaki beş farklı kişi, merkezden ise bir kişinin mal varlıklarını farklı bakış açıları ile sunulan veriler ışığında analizler yapıldı. İnsan-kitap ilişkisi, servet oranları, evlilik oranları ve aile yapısı ile ilgili bilgileri grafikler üzerinden sunuldu.

Araştırmamızın temel problematiği terekelerin Osmanlı Devleti'nin mikro düzeydeki sosyo-kültürel yapısını bütün yönleri ile ele alıp tarihe tanıklık ettiğini göstermektir.

Tereke Defterleri

Tereke; kelime olarak ölünün bıraktığı mal anlamına gelmektedir. (Özcan s. 405) “Hanefi fıkına göre tereke, ölen kişinin borcunu karşılamıyorsa vasiyet ilan edilememekte, mirasçılara da bir şey verilmemekteydi”. (Şafak, s 288) Tereke vefat edenin borcunu ödemeye yetmez ise varisler bu borcu ödemekle yükümlü tutulmamışlardır. (Özcan s. 288) Tereke defterleri, şer’iyye sicilleri defterlerinin içinden bir bölümdür. Tereke veya “kassam” diğer adı ile “metrukât” veya “muhallefât” defterlerinin, kadı sicilleri içerisinde ayrı bir önemi olup, büyük kadılıklarda müstakil defterler halinde tanzim edilmiştir. (Özdeğer, s. 8) Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik tarihinin aydınlatılmasında önemli bir yere sahip olan tereke verileri, vefat eden kişilerin geride bıraktıkları menkul ve gayrimenkul mallar ile alacak, borç, vasiyet gibi tasarruflardan doğan hakların ayrıntılı bir kaydını içeren ve bu mal varlığının belli kaideler çerçevesinde taksimini gösteren kadı sicilleridir.

“Bir kimsenin vârisiz olarak vefat ettiğinin tespiti, esasen beytümâl mukataası emininin sorumluluğundaydı. Ancak eminler, bu sürecin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için çok sayıda görevli ve sivil kişiden yardım alırlardı. Mahalle imam ve müezzinleri, hancılar ve han odabaşları, esnaf kethüdaları ve yiğitbaşları ile mahalle kethüdaları, emine bilgi sağlayan görevliler arasında yer almaktaydı”. (Bilgin-Bozkurt, s. 7)

Beytümâl görevlilerinin, vârisiz olarak vefat eden her kişinin terekesini kabzetme yetkisine sahip olmadığı bazı istisnai durumlar mevcuttu. Bu istisnaların başında, vakıf toprağında ikamet

eden kimselerin bıraktıkları terekeler gelmekteydi. Tahrir sırasında, vakıf arazisinde bulunan beytûlmâle ait gelirlerin vakfa hâsıl olarak kaydedilmesi hâlinde, bu topraklarda vâriissiz olarak vefat eden kişilerin terekeleri vakıf görevlileri tarafından derdest edilmekteydi. Buna karşılık, tahrir defterlerinde bu yönde açık bir hükmün yer almaması durumunda, vakıf toprağında vâriissiz ölen kişilerin muhallefâtı söz konusu kurum görevlileri tarafından kabzedilmekteydi. Bu hususta vakıf görevlileri ile beytûlmâl eminleri arasında ortaya çıkan ihtilaflar ise *Defter-i Hakânî* kayıtlarına müracaat edilerek çözüme kavuşturulmaktaydı. (Bilgin-Bozkurt, s. 7)

Bu defter verilerinin sunduğu bir başka önemli konu ise nafaka işlemidir. Nafaka; “birinin kanunen geçindirmek mecburiyetinde bulunduğu kimselere Mahkeme kararıyla bağlanan aylığa” denir. (Polat, s. 25)Tereke işlemlerinde nafaka, özellikle sağ kalan eş, küçük çocuklar ve bakıma muhtaç aile bireyleri lehine hükme bağlanmakta; bu kimselerin geçimlerinin temini için tereke malından belirli bir miktar ayrılmaktaydı. Kadı huzurunda yapılan tespitlerde, nafaka miktarı tarafların sosyal statüsü, yaşam standardı ve terekenin toplam değeri göz önünde bulundurularak belirlenmekteydi.

1. Yayımlanmış Beş Tereke Çalışması Üzerine Analiz

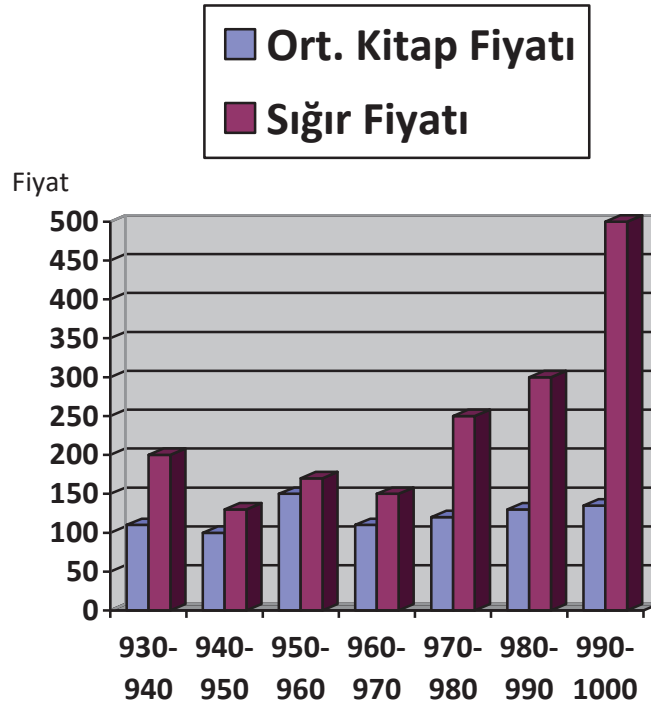
Bu bölümde tereke defterleri üzerine yapılan beş çalışmanın, genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Bu çalışmalar, birbirleri ile mukayese yapılarak değerlendirilecektir. Bu çalışmanın amacı, tereke defterleri ışığında dönemin -Osmanlı Devleti’nin- sosyal yaşamı hakkında bilgi sahibi olmaktır.

Burada ele alacağımız ilk değerlendirme, Ali İhsan Karataş’a ait olan bir makale: Tereke Kayıtlarına Göre XVI. Yüzyılda Bursa’da İnsan- Kitap İlişkisi.

Bu makale, XVI. Yüzyılda Bursa’da yaşayan halkın okuduğu kitaplarla ilgisini araştırmaktadır. (Karataş, s.1) Kitapların fiyatı üzerinden terke sahibinin servetine oranını belirlemek, kitap fiyatları ile o dönemde hayvan fiyatlarının karşılaştırılması ve hangi ilimlerin okunduğu konuları değerlendirilmiştir. Yazar bu sonuçlara, Bursa şe’iyye sicilleri’ni değerlendirmeye tabi tutarak ulaşmıştır.

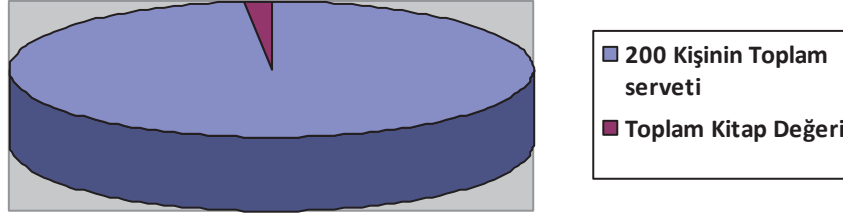
Ele aldığımız bu makalede 252 tereke kaydında kitap ismine rastlanmış. Terekelerde ismi geçen şahısların ikametgâhları ve bu şahısların kitap ve servet durumu, farklı ilim dallarına göre kitap adetleri ve sığır fiyatları ile kitap fiyatları karşılaştırılmıştır. Bu dönemde (XVI. yüzyıl.) bir sığır fiyatı ile ortalama kitap fiyatlarının yakın olduğunu görüyoruz. Bunun nedeni; matbaanın olmayışı ve kâğıt sıkıntısı olabilir. Aşağıda bu tabloların halitasını, grafik üzerinden değerlendirebilirsek;

Tablo:1

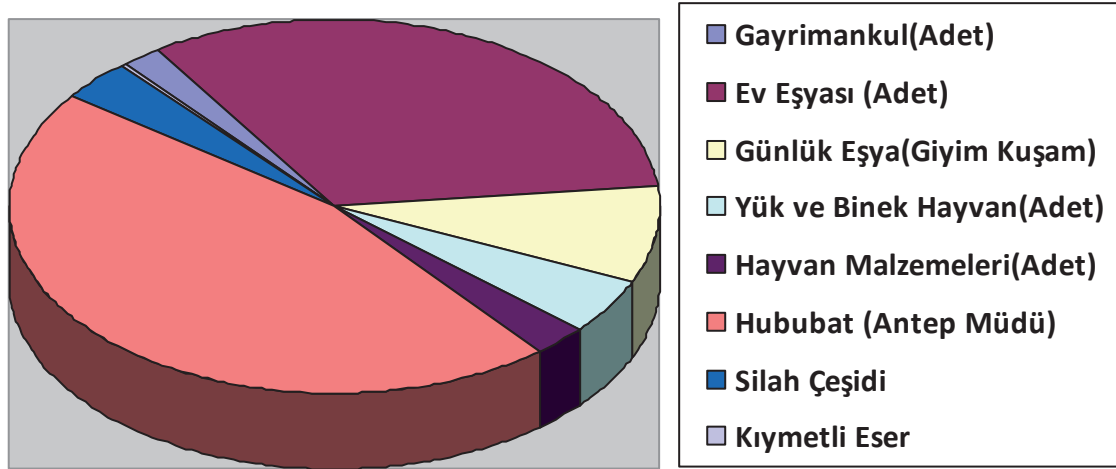
Muhallefat kayıtlarında diğer eşyalarda olduğu gibi, kitap isimlerinin altına o günkü değeri akçe olarak yazılmaktaydı. Kitap fiyatları, bu konuda uzman kişiler tarafından tespit edilmekteydi. Eşya fiyatları sürekli değiştiği için kitap fiyatları ile canlı hayvan fiyatları karşılaştırma yapılarak objektif sonuca ulaşmak mümkündür.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere XVI. Yüzyılda ortalama kitap fiyatı ile bir sığırın ortalama fiyatının aynı olduğunu söyleyebiliriz. Yalnız XVI. yüzyılın sonuna doğru farkın oransal olarak arttığını söyleyebiliriz. Ortalama kitap fiyatının yüksek olması okuma oranının da düşmesine neden olmuştur* (*bu değerler Bursa'daki ortalama değerleri göstermektedir. Yalnız bu verileri XVI. Osmanlı dönemi için diğer bölgelerin ortalama değerini de göstermektedir).

Tablo:2

Kitapların Servete Oranı: %1,7

Aynı makalede iki yüz kişinin toplam kitap değerinin, toplam servete oranı %1,7 olarak hesaplanmış. O günün koşullarında bu oran çok büyük bir değerdir. Bu oranı günümüz koşullarında geçerli olsaydı; bir kitap fiyatı, birinci tablodaki sonuca göre 400-500 lira değerinde olma ihtimali yüksektir.

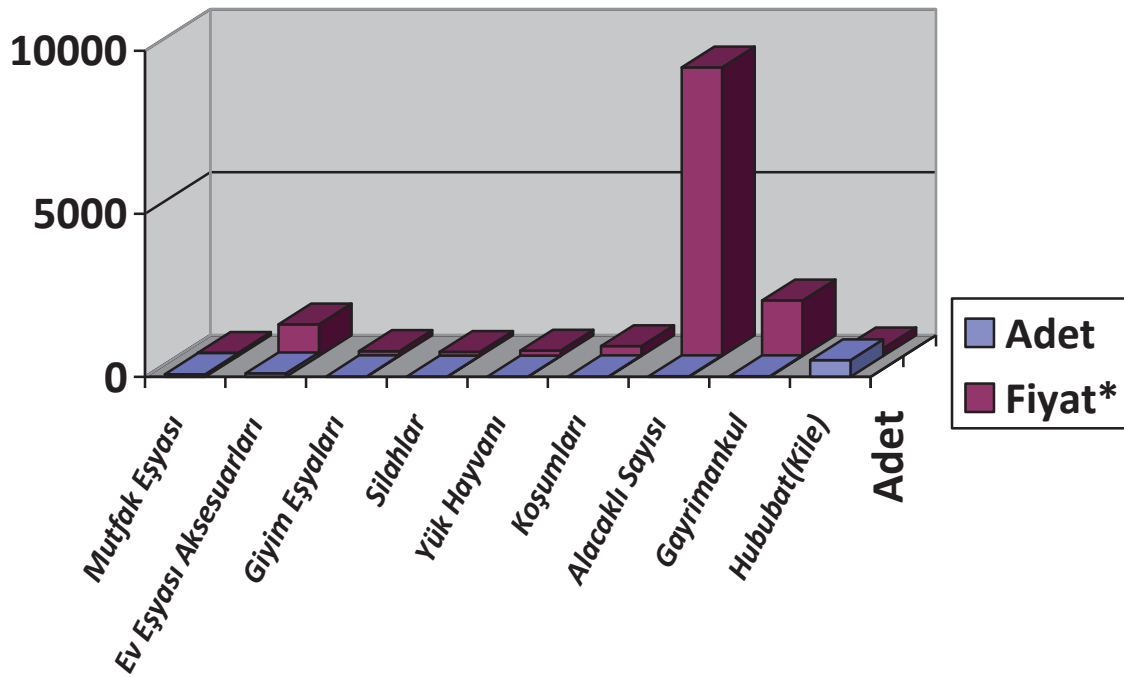
Tablo:3

Yukarıdaki veriler, Mehmet, Karagöz'ün "Ayntab (Antep) Âyanı Es-Seyyid El- Hac Mehmet Ağa Bin Es-Seyyid Battal Ağa'nın Terekesi, adlı makalesinin bir değerlendirme tablosudur (tablo:3).

Bu tereke, Antep 311 nolu şer'iyye sicilleri, 58-65 sayfaları arasında kayıtlıdır. Bu tereke kaydı, 25 zilhicce 1184\ 25 Eylül 1771 tarihli. Seyyid Battal Ağa bir ayandır. "Es-Seyyid Mehmed Ağa'nın terekesi umumi bir bakışla bize Osmanlı günlük hayatını hakkında bazı ipuçları vermektedir". (Karagöz, s. 9) Tabloyu değerlendirdiğimizde tereke kaydının büyük bir oranını - değer olarak- hububat oluşturmaktadır. Bu terekesi çıkarılan kişinin yaşadığı mekânın hububat tarımına elverişli olduğunu gösterir. Elbette bu veriler zamansal olarak aynı olmasa da bölgenin, hatta çevresinin sosyo-kültürel yapısı hakkında önemli ipuçları sağlamaktadır. Terekenin ikinci büyük oranını ev eşyaları oluşturmaktadır. Bu tereke sahibinin makamından (âyan) dolayı, büyük

bir oranı teşkil etmektedir. Aynı zamanda bir unvanının *Ağa* olması da bu oranda etkilidir denilebilir. “Eşyalar ise ortalama bir Osmanlı vatandaşının günlük hayatta kullandığı giyim, ev eşyaları ve geçimlik emtiaya ait her şeyin bulunduğu bir tabloyu ifade etmekten daha dikkat çekicidir. Bu eşyaların kalitelerini ifade eden cinsleri ve miktarları ortalama vatandaşından daha yüksek ve varlıklı bir hayatın hususiyetleridir”. (Karagöz, s. 9) Makalede sayılan terekelerin sadece adetleri verilmiştir. Bunların fiyatı verilmediği için, terekelerin her birinin adı geçen tereke sahibinin servetine oranını hesaplayamıyoruz. Aşağıda bir başka makale ile mukayesesini bu nedenle sadece adetler üzerinden olacaktır. Yalnız üçüncü makale kendi içinde *fiyatsal bağlamda* değerlendirilmesi yapılacaktır.

Tablo:4

Tablo 4, Orhan Kılıç’ın, Harputlu Hacı Osman’ın 1725 Tarihli Terekesi ve Düşündürdükleri, adlı makalesinin genel bir değerlendirmesidir.

Bu çalışma 396 numaralı ve 1723-1726 tarihli Harput şer’iyye sicillinin 145-146. Sayfalarında, Harput şehrinin hoca mahallesi sakinlerinden olup vefat eden hacı Osman Efendi’nin 6 Ocak 1725 tarihli tereke kaydıdır. (Kılıç, s. 2) Burada ele aldığımız çalışmada, terekede geçen eşyaların adetleri ve fiyatları bir arada verilmiştir. Bu değerlendirme yani sonuçlar terekede geçen eşyaların servetine oranını vermektedir.

Harputlu hacı Osman’ın terekesinde geçen eşyalarını servetine oranlarsak, *birinci sırada alacaklı sayısının* geldiğini görüyoruz. Alacaklıların bir kaçı Gayr-ı müslim’dir. Bu bize, Harput’ta yaşayan milletlerin barış içinde olduğunu ve tereke sahibinin sosyal- kültürel yapısı hakkında bilgi verir. Tabloda geçmeyen fakat muhallefatında geçen biri acem, diğeri kazak olan iki kölenin olduğunu görüyoruz.

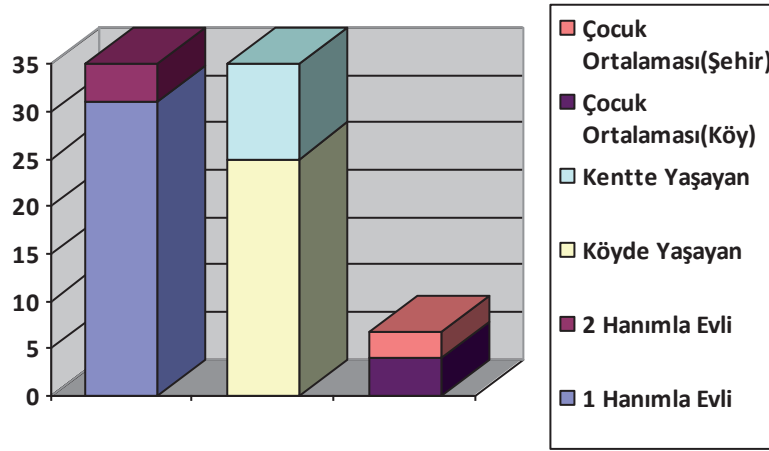
Servetinin büyük oranını gayr-ı menkuller oluşturmaktadır. Her iki tereke sahibi de Osmanlı taşrasında yaşamaktadır. Bundan yola çıkarak şunu söylenebilir; tereke sahiplerinin sosyal statüsü

terekeler üzerinde fazla etkili olmamıştır. Bunun yanında şu sonuçta değerlendirilebilir; her iki tereke sahibinin de taşrada yaşamaları tereke sayımlarında servetlerinin büyük oranı gayr-ı menkullerden oluşmuştur.

Tereke defterleri üzerine yaptığımız değerlendirmelerin dördüncüsü; Nuri Köstüklü'nün, *Osmanlı-Türk Aile Kurumu Araştırmalarında Tereke Defterlerinin Yeri ve Önemi (19. Yüzyıl Örnekleri Çerçevesinde)*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1\1, s. 17- 26, adlı makalesidir.

Bu makale, “eş ve çocuk durumu ile ailenin, ekonomik durumu, geçim kaynakları, mutfak kültürü, giyim kültürü, takı anlayışı, eğitim-kültür durumu gibi pek çok alanlarda bize önemli veriler sunmaktadırlar”. (Köstüklü, s.1)

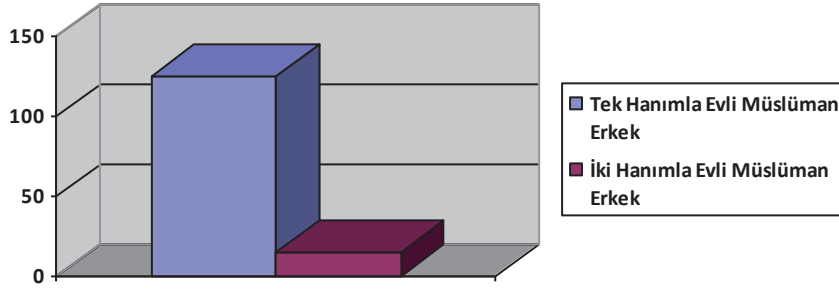
Tablo:5 (Yalvaç (Isparta) örneği)

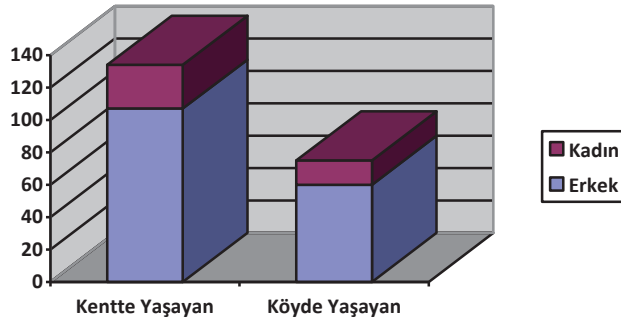
276 Numaralı Yalvaç şerhiye sicilinde yer alan “35 terekenin 25’i köydeki aileye, 10’u şehirdeki aileye aittir. Köye ait 25 ailenin toplam çocuk sayısı 100 olup aile başına ortalama 4 çocuk düşerken, şehirdeki 10 ailenin 2,8 çocuğu vardır ve aile başına ortalama 2,8 çocuk düşmektedir”. (Köstüklü, s. 21-22)

Tereke kaydına göre “35 evli erkekten 31’i tek eşli, 4’ü de iki eşli olarak görünmektedir. Bunu oransal olarak hesaplırsak; tek eşlilik oranı yaklaşık olarak % 88’dir. (Köstüklü, s. 20) İki eşle evli olanların oranı yaklaşık %12 civarındadır”. (Köstüklü, s. 21) Bu durum, 19. yüzyılda da bazı oryantalist kaynakların söylediklerinin aksini göstermektedir. Bu kaynakların, Osmanlı imgelemelerinde çok eşlilik düşüncesi vurgulanmaktadır. Köyde yaşayanların oranı kentleşme oranına göre yüksek gözükmektedir. Bu veri, o zamanın şartları için normal bir rakamdır. Çünkü Türkiye de bile 1950 sonrasına kadar köyde yaşama oranı yüksekti.

Tereke çalışmaları üzerine yaptığımız son değerlendirme; İlker ER’in *Balıkesirli Tereke Sahipleri Hakkında Sosyo-Kültürel Açından Bazı Değerlendirmeler (1670–1700)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. 12, Sayı 21, s.368–376, adlı makalesidir.

Tablo:6

Tablo 6’da adı geçen makalede, toplam 213 tereke defteri incelenmiş. (Er, s. 373) Terekede “140 Müslüman erkekten 15’inin iki kadınla evli olduğunu görüyoruz. Kalan 125 erkek tek eşli. Yani tereke defterinin Balıkesir örneğinde, iki eşlilik oranı yalnız %11’dir”. (Er, s. 374) Tablo 5’teki değerlendirme 19.yüzyıla ait idi. O tereke defterinde de iki eşlilik oranı hemen hemen aynı. Yüzyıllar değişse de halkın aile verilerinin değişmediğinin görülüyor.

Tablo:7

Tablo 7’de kentte yaşayanlar erkeklerin oranı, kadınlardan az göstermektedir. Burada tereke sahiplerinin % 20’si kadın, % 80’i erkek. Tablo 5, 19. yüzyıl tereke defterlerine ait analizlerdir. Fakat bu yüzyılda Isparta- Yalvaç örneğinde, kentte yaşayanların daha düşük gözükmemektedir. Tablo 7, 17.yy’ın ikinci yarısına ait tereke defterinin analizine ait olmasına rağmen tam tersi bir durum göze çarpmaktadır. Bu Osmanlı taşrasında halk arasındaki sosyal farklılığın bir göstergesidir.

2. Behram Ağa’nın Muhallefâtı

Behram Ağa’nın terekesi otuz iki sandıktan oluşmaktadır. Sandıklardan toplam yüz altmış dört (164) farklı türde eşya bulunmaktadır.

Behram Ağa sahip olduğu kitap sayısına bakıldığında üç numaralı sandıkta üç yüz kırk dört (344) parça kitap ve risaleler, bir numaralı sandıkta büyük ve küçük 10 adet *Kelam-ı kadim*, *Delâil-i şerife* ve *evrad* ile otu birinci sandıkta ise sayılarını bilmemekle beraber bir sepet içinde defterlerin olduğu kayıt ile karşılaşılıyor. Sahip olduğu kitapların isimleri hakkında bilgi verilmez iken içerik olarak evrad ve Hz Peygamber’e (asm) getirilen salavatların toplandığı *Delail-i Şerife* kitabının ve bunların yanında *Kuran-ı Kerim*’inde olduğu bir sandık kayıtlara geçirilmiştir. Kendisinden kalan terekelerden ortaya çıkan verilere bakıldığından kitap sayılarının birinci sırada olduğu görülmektedir.

Sahip olduğu kumaşların fazlalığı göze çarpmaktadır. Kumaşlar üç yüz otuz parça olup farklı markalardan oluşmaktadır. Bunlar, Hint kumaşı, Hint abanisi (daha çok yorgan yüzü olarak kullanılır) Hintkari kulabdanlı (kılâbdan: İşlemecilikte kullanılan ip) şallar, Trabzon bezi (top halinde), Pamuk bezi, Bağdatkari maşlah (Arap ülkelerinde kadınların giydiği devetüyü veya ipekten), Hintkari Salaşbor (Hindistan'da kumaşı ile ünlü bir şehir) gibi farklı türlerden kumaşlar. Kumaşların yanı sıra havlu sayılarında da ciddi bir rakam söz konusudur. Büyüklü küçüklü iki yüz iki parça işlemeli havlusu olan Behram Ağa'nın bunun ticaretini yaptığı ile ilgili bilgiye sahip değiliz fakat sarayda olması hasebiyle misafirleri için kullandığı söylenebilir.

Dokümanlarda giyim-kuşam ve aksesuarlarının iki yüz altmış iki (262) parçadan ibarettir. Özellikle altıncı, yedinci ve sekizinci sandıklardan çıkan terekelerde sadece giyim üzerine parçalardan oluşmaktadır. Bunlar; Kürklü palto, Şam hırkası, yelek, keten setre, ağbalı hırka entari, sırmalı maşlah (Araplar'ın ileri gelenlerinin giydiği, bütün vücudu örten uzun ve kolsuz üstlük, harmâni) sırmalı Çerkeskari bel kayışı, kundura, potin (fotin), ipekli kefiye (Arap erkeklerinin kullandığı, omuzları örtecek büyüklükte, kenarları püsküllü ipek başörtüsü) ve ipekli futa (Vücudun belden aşağı kısmını örtecek şekilde kuşanılan, genellikle ipekten bir nevi önlük, peştemal). Behram Ağa'nın giyimde zarâfetli, sadeliğe önem verdiği ve devletin farklı bölgelerine has olan aksesuarlara ilgili olduğu söylenilebilir.

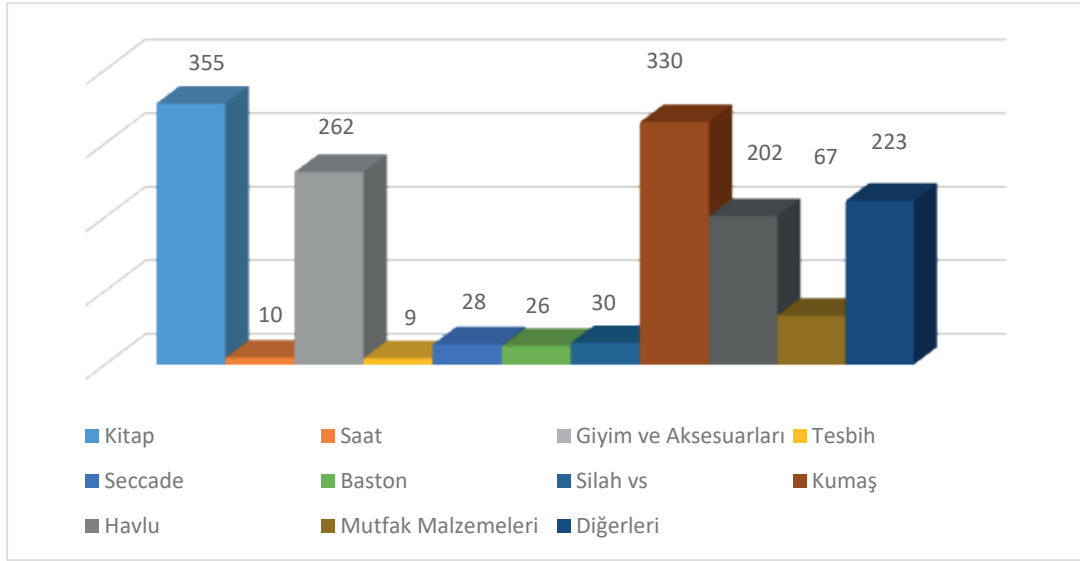
Farklı sandıklarda parlak ince ipekli kumaşa sarılı (canfes) mücevherler (altın, bakır, gümüş, mercan, elmas, yüzük) ve meskûkât-ı âtika olarak adlandırılan sikke veya kâğıt para koleksiyonu bulunmaktadır. Özellikle altın, gümüş, gümüş ve mercan kaplı baston, silah, kama, saat, teşbih ve kol düğmelerinden oluşan farklı eşyalarında tereke kayıtlarında olduğunu görüyoruz. Sahip olunan değerli eşyalar genellikle kumaş bir bohça içine saklandığından miktarları belirtilmemiştir. Dolayısıyla söz konusu eşyaların parasal anlamda karşılığı gri kalmıştır.

Mutfak malzemeleri ve ev aksesuarları olarak ise, sim yani gümüşten bardak, çay kupası, kahve zırhı, gümüş buhurdanlık (tütsü kabı), Hint yapımı su tası, demirhindi ve ud (oud) ağacından yapılmış fincan, sürahi, Halep yapımı kılâbdanlı (Eğirme çarkı ile pamuk ipliği veya ipek üzerine gümüş, altın, bakır vb. madenlerden çekilmiş çok ince tellerin sarılması sûretiyle yapılan ve dokumacılıkta, işlemecilikte kullanılan iplik) oda döşemesi, pul işlemeli kahve örtüsü, demir karyola, Mekke taşından yapılmış kâse gibi mütevazı bir zevk sahibi olduğu söylenebilir.

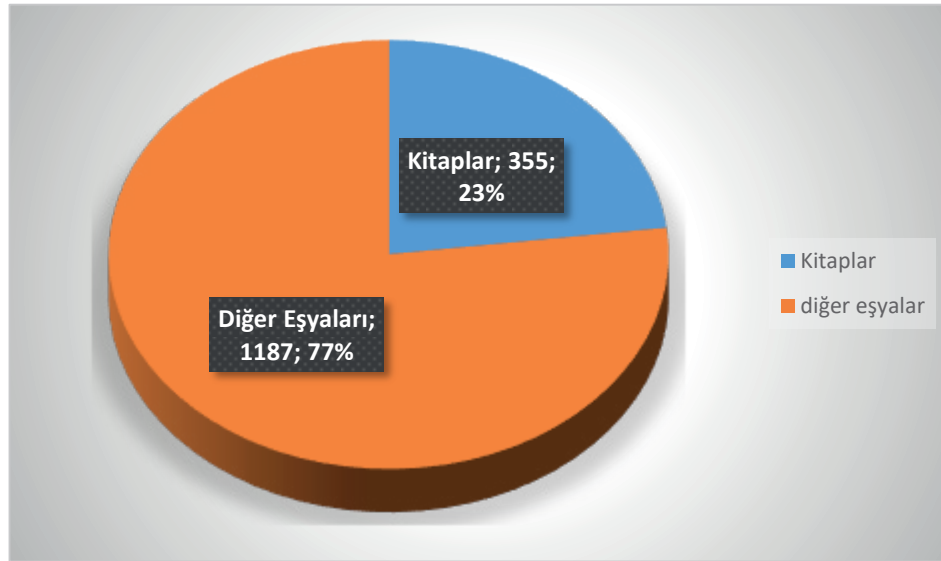
Orijinal adı Martini-Henry olan Martini ve Vincester (ABD yapımı manivelalı tüfek), Berdan (1868 yılında icat edilen Amerikan-Rus yapımı tüfektir), bel ve hava tüfeği, silahlı baston, farklı ebatlarda rovelver olmak üzere altı farklı silah çeşidi kayda geçirilmiştir. Bunlara ek olarak gümüş süslemeli büyük Dağıstan kaması, gümüş cenbiye (bele takılan eğri hançer) ile altın-mercan ve elmas ile süslü kaması bulunmaktadır.

Sandıklardan çıkan ilginç bir tereke kaydı dikkat çekmektedir. Bir numaralı sandıkta torba içinde 22 parçalık *esham-ı umumiye* belgesine rastlamaktayız. Şöyle ki esham, ilk defa 1775 tarihinde uygulamaya konulmuş 1860 yıllarına kadar içeriğini değiştirmeden devam eden iç borçlanma sisteminin adıdır. (Genç, s. 376; Alper-Anbar, s. 36) Söz konusu terimin Tanzimat döneminde devletin halktan aldığı borçlara karşılık olarak verdiği hisse senedi olarak düşünülebilir. Behram Ağa bu anlamda sahip olduğu hisse senetlerinin karşılığını görmesine ömrü vefa etmemiştir. Dolayısıyla kendisinden sonra yirmi iki parçalık senetler tereke olarak kalmıştır.

Tablo 8: Behram Ağa'nın 1542 parçadan ibaret olan terekesinin istatistiki raporu (BOA, HH.d...20276, H-1305/M-1889 8 varak)

Tablo 9: Behram Ağa'nın servetinin kitaplarına oranı

Behram Ağa'nın sahip olduğu kitap oranı ile Ali İhsan Karataş'ın tereke verileri üzerinden Bursa'daki insan-kitap ilişkisi adlı çalışmasında çıkan kitap oranına bakıldığında Bursa'daki verilerde kitapların servete oranı %1.7 iken, İstanbul'da yaşayan Behram Ağa'nın %23 olarak hesaplanmıştır. Bunun birden fazla nedeni vardır. Birincisi Behram Ağa'nın görece maaşının yüksek olmasından kaynaklı olma ihtimalidir. İkincisi devletin payitahtında ve *Darüssade Ağası* olmasından dolayı sahip olduğu ortamının bunu gerektirdiği veya okumaya hevesli bir yapıya sahip olduğu ihtimalidir.

Yukarıda ele alınan diğer çalışmalarda aile kurumu ile ilgili bir karşılaştırma yapmamız Behram Ağa'nın bulunduğu konum dolayısıyla zorunlu olarak hiç evlenmemiş olmasından dolayıdır.

Mehmet Karagöz'ün analizini yaptığı çalışmada Antep'te âyan olan Seyyid Battal Ağa'nın sahip olduğu mutfak eşyaları oranının düşük seviyede olduğunu görülmektedir. Behram Ağa'nın mutfak eşyalarının servetine oranının hemen hemen Battal Ağa ile yaklaşık verilere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde tutulan tereke defterleri, yalnızca miras paylaşımını belgeleyen hukuki kayıtlar değil, aynı zamanda Osmanlı toplumunun sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını yansıtan çok önemli tarihî kaynakların başında gelmektedir. Bu defterlerdeki veriler aracılığıyla bireylerin yaşam standartları, sahip oldukları eşyalar, meslekleri, aile yapıları ve tüketim alışkanlıkları hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Özellikle kadınların, çocukların ve farklı dinî grupların miras haklarının kayıt altına alınması, Osmanlı hukuk sisteminin işleyişini anlamada önemli ipuçları vermektedir. Bu yönüyle tereke defterleri, Osmanlı'da günlük yaşamı ve toplumsal düzeni somut verilerle ortaya koyan, sosyal ve ekonomik tarih araştırmaları için vazgeçilmez birer kaynak hüviyetindedir. Nitekim terekelerden çıkan veriler, Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik tarihi ile ilgili çalışmalarda önemli bir yere sahiptir. Sosyal tarih alanında önemli bir yere sahip olan tereke defterleri, ilgili alanlara fevkalâde kıymetli veriler sunmaktadır.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde yaptığımız analiz ve değerlendirmelerden açıkça anlaşılacağı üzere tereke verileri, Osmanlı Devleti'nin geleneksel aile kurumu üzerine yapılacak araştırmalarda asla ihmal edilemeyecek kaynaklar içermektedir.

Osmanlı Anadolusunda ki halkın geçim tarzı, alınan vergiler, o dönemdeki sanat ve meslek dalları, hukuk ve ceza davalarındaki tazminat miktarları, kullanılan paraların cinsi gibi iktisat tarihinin yine en önemli kaynaklarının başında (Çağlar, s. 78) tereke defterleri gelmektedir.

Bu çalışmada ele aldığımız tereke defterleri örneklerinde daha çok sosyo-kültürel içerikli değerlendirmeler üzerinden Osmanlı taşrasını anlatmaya çalıştık. Kitap fiyatları ve kitap fiyatlarının tereke sahibinin servetine oranı ve kitap fiyatları ile hayvan fiyatları karşılaştırılarak somut örnekler üzerinden dönemin eğitim düzeyi değerlendirildi. Ayrıca tereke sahiplerinin serveti ve evdeki eşyaların servetine oranı tablolar halinde analize tabi tutularak değerlendirildi.

Bir devletin tam manasıyla ve ayrıntılı bir şekilde araştırılıp, öğrenilmesi için o devletin temeli olan taşra teşkilatının detaylı şekilde irdelenmesi gerekir. Şer'iyye sicilleri içinde yer alan tereke defterleri, taşradaki en küçük olaylardan, padişah'tan gelen fermanlara kadar ilgili her konuyu kapsadığı için Osmanlı Devleti'ni araştıran yerel, toplumsal, siyasi tarihçilerin ilk başvuracağı kaynaklardır.

Bu çalışmada ele aldığımız tereke defterleri örneklerinde daha çok sosyo-kültürel içerikli değerlendirmeler üzerinden Osmanlı taşrasını anlatmaya çalıştık. Kitap fiyatları ve kitap fiyatlarının tereke sahibinin servetine oranı ve kitap fiyatları ile hayvan fiyatları karşılaştırılarak somut örnekler üzerinden dönemin eğitim düzeyi değerlendirildi. Ayrıca tereke sahiplerinin serveti ve evdeki eşyaların servetine oranı tablolar halinde analize tabi tutularak değerlendirildi.

Tarihin farklı evrelerinde yaşamış ve toplumsal, siyasi veya ilmî yönleriyle öne çıkmış şahsiyetlerin terekelerinden elde edilen veriler karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele alınıp, bireysel hayat pratikleri ile dönemin sosyo-ekonomik ve kültürel yapıları arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı hedefledik. İncelenen terekeler, yalnızca kişisel servetin dökümünü sunmakla kalmamış; aynı zamanda ait yaşadıkları çağın değer yargılarını, tüketim alışkanlıklarını ve zihniyet dünyasını yansıtmaları bakımından önemli ipuçları vermiştir.

Karşılaştırmalı analiz sonucunda, farklı toplumsal statülere sahip şahsiyetlerin servetleri arasında belirgin niceliksel ve niteliksel farklar bulunduğu tespit edilmiştir. Devlet görevlileri ve ticaretle uğraşan şahısların terekeleri; sahip oldukları servetlerin dağılımı ile birbirinden

ayrılmaktadır. Bu veriler, meslekî konumun ve sosyal statünün bireysel servet yapısı üzerindeki belirleyici etkisini açıkça göstermektedir.

Öte yandan, terekelerde yer alan kitaplar, ev eşyaları ve şahsiyetlerin entelektüel eğilimleri ve gündelik yaşam pratikleri hakkında değerli veriler sunmuştur. Özellikle sahip olunan kitapların önemli bir yer tutması, bilginin maddi kültür içindeki karşılığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu bulgular, terekelerin mikro tarih çalışmaları için vazgeçilmez bir kaynak olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

Özet olarak, bu kaynak verilerinden çıkan oranlar sayesinde birey merkezli bir tarih okuması yapmak, gündelik hayatın ve toplumsal yapının daha görünür hâle gelmesini sağlamaktadır. Bu çalışma, terekelerin sadece hukukî belgeler değil, aynı zamanda tarihsel zihniyetin ve sosyal ilişkilerin izlerini taşıyan çok katmanlı kaynaklar olduğunu göstermiştir. Gelecekte daha geniş bir coğrafya ve zaman dilimini kapsayan terekelerin incelenmesi, tarih yazımına yeni bakış açıları kazandıracak ve merkez ile çevre arasındaki ilişkiyi daha derinlikli biçimde anlamaya imkân tanıyacaktır.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

(BOA, HH.d...20276, H-1305/M-1889 (8 varak)

İkincil Kaynaklar

AKGÜNDÜZ, “Ahmet, Şer’iye Sicilleri”, *Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı*, c. 1, İstanbul, 1988.

Alper, Değer- Adem Anbar, “Osmanlı İmparatorluğu’nun İç Borçlanmada Kullandığı Yöntem ve Araçlar”, *Maliye Finans Yazıları*, Sayı 87, Nisan 2010, s. 27-49.

BİLGİN, Arif - Fatih Bozkurt, “Bir Mali Gelir Kaynağı Olarak Vârisiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytülmal Mukataaları”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 20, 2010\2, s. 1-31.

ÇAĞLAR, İlker Mümin, “273 numaralı Manisa Şer’iyye Sicil Defteri (1252–1253/ 1836–1837) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Manisa 2005.

DEMİR, Tanju, “Bir Tereke, Yetmiş Denizlili”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 24, sayı 38, 2005, s. 131-144.

ER, İlker, “Balıkesirli Tereke Sahipleri Hakkında Sosyo-Kültürel Açından Bazı Değerlendirmeler (1670–1700)”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 12, Sayı 21, Haziran 2009, s. 368-376.

Genç, Mehmet, “Esham” *TDVİA*, C. XI, s. 376-280.

KARAGÖZ, Mehmet, “Ayntab (Antep) Âyanı Es- Seyyid El- Hac Mehmet Ağa Bin Es- Seyyid Battal Ağa’nın Terekesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19\2, 2009, s. 315-3228.

KARATAŞ, Ali İhsan, “Tereke Kayıtlarına Göre XVI. Yüzyılda Bursa’da İnsan- Kitap İlişkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Sayı, 8, c. 8, 1999, s. 317-328.

KILIÇ, Orhan, “Harputlu Hacı Osman’ın 1725 Tarihli Terekesi ve Düşündürdükleri”, *Turkish Studies*, Volume 2\1, 2007, s. 17-28.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, “Osmanlı - Türk Aile Kurumu Araştırmalarında Tereke Defterlerinin Yeri ve Önemi (19. Yüzyıl Örnekleri Çerçevesinde)”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1\1, 2008, s. 17-26.

Özcan, Tahsin, “Muhallefât”, *TDVİA*, cilt 30, Ankara 2020, s. 405-406.

ÖZDEĞER, Hüseyin, *1463–1640 yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 1988.

POLAT, Halil, “751 No’lu Balıkesir Şer’iyye Sicil Defterine Göre Balıkesir’in Sosyal, Hukuki ve Dini Yapısı (H.1269- 1272\ M. 1854- 1857)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Isparta, 2003.

Şafak, Ahmet, “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde Gayr-ı Müslimler ve Şer’iye Mahkemeleri”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı: 28, Temmuz 2016, s. 276-303.

TALAY, Ümmiye, “1871-1873 Yılları Arası Şer’iyye Sicilleri”, *Yakındoğu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Lefkoşa, 2004.